

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Život žena u Rijeci u 15. stoljeću

Diplomski rad

Mentorica: Dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

Diplomandica: Monika Cvitanović

Zagreb, 22. veljače 2013.

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Pregled izvora i historiografije	4
3. Društvena struktura na području Rijeke	12
4. Život žena u obitelji	21
4.1. Ženska djeca	21
4.2. Pravo nasljeđivanja ženske djece	30
4.3. Žene u braku	38
5. Položaj žena u javnom životu	54
5.1. Poslovne mogućnosti žena	55
5.2. Društveni život žena	73
6. Materijalna kultura	79
7. Zaključak	85
8. Sažetak	86
9. Summary	87
10. Bibliografija	88

1. Uvod

Povijest, koja se kao znanost o ljudskoj prošlosti poučava tijekom obaveznog obrazovanja i koja se kao humanistička disciplina proučava na akademskoj razini, kroz svoju je tradiciju bilježila uglavnom velika (u većini muška) imena i velike događaje. Feministička kritika i suvremeniji pokušaji sagledavanja prošlosti iz različitih perspektiva otvorili su pitanje razlikovanja pojmova čovjek i muškarac. Iako se do danas u znanstvenom pristupu ta tradicija razgranala na proučavanje povijesti svakodnevice, „običnih“ ljudi i marginalnih skupina, te se može zaključiti kako se takva istraživanja sve više razvijaju, do danas je moguće problematizirati činjenicu da je povijest žena dobila svoje mjesto unutar povijesti svakodnevice.¹ Hrvatska historiografija, u prošlosti dosta opterećena političkom događajnicom, također je otvorila nova istraživačka područja te broji sve više pokušaja sagledavanja ukorijenjenih historijskih tumačenja iz drugih kuteva. Pritom se stvorila svijest o potrebi za poimanjem povijesti ženskog iskustva unutar ukupnosti društvenih povijesnih činjenica. Kada govorimo o historiografiji o srednjovjekovnim ženama u Hrvatskoj, možemo istaknuti sve veći broj povjesničarki i povjesničara koji su svojim doprinosima rasvijetlili položaj žena u hrvatskim regijama.² I ove stranice predstavljaju pokušaj davanja doprinosa tim nastojanjima.

Tema ovog diplomskog rada zahvaća područje grada Rijeke sredinom 15. stoljeća i pokušaj je rekonstruiranja slike o životu tamošnjih žena. Odabiru teme pristupila sam s namjerom proučavanja života srednjovjekovnih žena, a život u Rijeci u 15. stoljeću doima se posebno zanimljivim, jer je riječ o trgovačkom središtu i sjecištu puteva lokalnog stanovništva i mnogih stranaca. Smatram da će biti posebno zanimljivo pokušati sagledati kako se to moglo odražavati na živote i mogućnosti žena. Konkretno, nakon pregleda korištenih povijesnih izvora i relevantne historiografije, slijedi prikaz društvene strukture grada (3. poglavlje), a najveći broj stranica posvećen je dvjema velikim cjelinama, odijeljenim s obzirom na život žena u obitelji (4. poglavlje) i njihov položaj u javnosti (5. poglavlje). Nakon toga, zaključku rada prethodi i sažeti prikaz kulture življenja i odijevanja u petnaestostoljetnoj Rijeci (6. poglavlje). Nakon prevođenja izvora s latinskog jezika, podatke sam pokušala organizirati prema navedenom konceptu, te ih smjestiti u širi, ponajprije mediteranski, srednjovjekovni kontekst, koristeći pritom domaću i stranu stručnu literaturu.

¹ O tome: Michelle Perrot, *Moja povijest žena* (Zagreb: Ibis grafika, 2009.); Dubravka Peić Čaldarović, „Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996.), 273-287.

² Više o tome u 2. poglavlju.

2. Pregled izvora i historiografije

2.1. Temeljni izvori

Temeljni povijesni izvor korišten za ovo istraživanje jest Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina, najstarija sačuvana riječka knjiga kancelarskih i notarskih spisa. U ovom se istraživanju koristi izdanje objavljeno u Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci, u knjigama 3 (1955-56), 4 (1957) i 5 (1959).³ Izvorni spisi čuvaju se u Državnom arhivu u Rijeci, i datirani su godinama 1436.-1461. Dokumenti su pisani kurzivnom goticom, pismom kancelarija iz sredine 15. stoljeća („corsiva gotizzante“). Prema nekim latinskim bilješkama, zaključeno je kako je kodeks najprije 1554. godine uredio tadašnji riječki kancelar Guerino Tranquilli, nakon čega je ponovno zanemaren, sve dok ga 1849. godine nisu pronašli riječki suci i rektori, u podrumu isusovačkog kolegija.⁴ Prije nego što je objavljeno ovdje korišteno izdanje, dio spisa objavio je Silvino Gigante. Godine 1912. objavio je nešto manje od trećine cjelokupnog kodeksa kao samostalnu knjigu pod naslovom „Libri del Cancelliere“. Nastavio je 1931. godine, objavljujućim spisima u časopisu *Fiume*, izdajući tako preko trećine cjelokupnog opsega građe.⁵

Kodeks obuhvaća spise privatno-pravnog i javno-pravnog karaktera. U prvu skupinu spadaju privatno-pravni ugovori i pogodbe, izjave svjedoka, namire, sudbeni prosvjedi (protestacije), nagodbe, ugovori o postavljanju izabranih sudaca (arbitara), izdavanje punomoći, oporuke i presude sudaca. U drugu skupinu spadaju različiti akti i rješenja upravno-pravne naravi, primjerice, povlastice, odluke i uredbe gradskog vijeća sa snagom i značajem statutarnih propisa i odredaba, i različite crkveno-pravne stvari.⁶

Autori koji su se bavili poviješću Rijeke naglašavaju važnost ovog izvora, u smislu količine i raznolikosti podataka koji mogu biti korisni za proučavanje društvenog sastava područja, kao i za rekonstruiranje gospodarske slike o Rijeci u 15. stoljeću.⁷ Knjiga kancelara dragocjen je izvor za povijest Rijeke, koju prikazuje kao razvijen trgovački i pomorski grad te

³ Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), I-III, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* III (1955-1956.), str. 5-343; IV (1957.), str. 89-225; V (1959.), str. 255-459 (dalje: *VDAR*).

⁴ *VDAR* III, 8.

⁵ Isto.

⁶ *VDAR* III, 9.

⁷ Silvino Gigante, *Fiume nel Quattrocento. Con illustrazioni di Riccardo Gigante* (Fiume, Stab. tipo-lito-grafico di E. Mohovich, 1913.); Vanda Ekl, *Živa baština. Studije i eseji* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1994.).

kao krajnju luku srednje Europe na Jadranskom moru koja ima pomorsku tradiciju, pa se u gradu obavljaju svi poslovi vezani uz more i trgovinu, a razvijeni su i obrti vezani za pomorstvo različitih vrsta.⁸ Ti su podaci, osim za proučavanje društvenog sastava, korisni i za pretpostavku o pokretljivosti stanovništva, u ovom radu konkretnije žena iz Rijeke, najčešće kao sluškinja stranaca.⁹ Sredinom 15. stoljeća Rijeka je bila razvijeno trgovačko i prometno središte kroz koje prolaze strani trgovci, a mnogi su se od njih trajno naselili. Također, u gradu su se održavali i sajmovi, a trgovina i promet odvijao se sa susjednim gradovima (slovenskim, istarskim, primorskim, dalmatinskim i talijanskim), o čemu svjedoče ugovori sklopljeni sa strancima.¹⁰

Uzimajući u obzir navedene mogućnosti koje za istraživača sadrže podaci iz izvora, smatram da je izvor dragocjen doprinos za slaganje mozaika srednjovjekovne, kako pravne tako i društvene povijesti i povijesti svakodnevnog života, što će se posebno pokušati obraditi u ovome radu. Započevši analizu spisa notarske knjige, najprije sam pregledala sve tri knjige izdanja i popratne tekstove urednika, te sam pokušala sagledati količinu isprava i vidjeti koliko su u njima prisutne žene. U rekonstruiranju pravnog i privatnog položaja žena, uzet ću u obzir ponajprije spise u kojima se nailazi na ženske osobe, u svim zabilježenim slučajevima, ali i neke opće odredbe koje govore o društvenim odnosima u širem smislu. Kao poteškoće pri prevođenju isprava i njihovu klasificiranju, navela bih nedovoljno poznavanje pravnih izraza i njihovih točnih značenja, kao i njihovih mogućih oblika korištenih na području srednjovjekovne Rijeke i šireg područja. Također, čini se kako za neke pravne izraze ne možemo biti sigurni što točno podrazumijevaju u pojedinim slučajevima. Ovdje bih kao izazov istaknula i pokušaje lociranja pojedinih toponima, i njihovo dovođenje u vezu s konkretnim osobama radi kojih se spominju u spisima, u pokušaju zaključivanja o važnosti određenih lokaliteta ili pokretljivosti stanovništva, pri čemu ću koristiti stručnu literaturu.¹¹ U tom smislu izvor govori i o načinu života ljudi s obzirom na privredu, kao i o njihovom odnosu prema posjedima.

Analizom svih spisa koji obuhvaćaju žene u svim popisanim odnosima, te pokušajem njihova klasificiranja, došla sam do zaključka da se u najvećem broju slučajeva radi o ugovorima o punomoćima (54), dugovanjima (48), raznim kupoprodajama i otplatama dobara (43), zalaganju (26) i jamstvima (17). Nakon toga, nešto je manje različitih sudskih odluka u

⁸ Darinko Munić, „Rijeka i njena luka“, u: *Zbornik Sveti Vid*, ur. Darinko Munić (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1995.), 35-50.

⁹ Isto.

¹⁰ *VDAR* III, 18.

¹¹ O toponimima riječkog područja vidi: Ekl, *Živa baština. Studije i eseji*.

vezi vlasništva nekretnina (11), isto toliko je i ugovora o iznajmljivanju nekretnina za rad ili stanovanje, kao i o najmu sluškinja (11). Obuhvaćeno je i 11 svjedočenja, a isto toliko isprava predstavlja i protestacije (11), kao i ugovore o nasljedstvu ili podjeli dobara (11). Šest ugovora predstavlja zapljene ili pohrane dobara, pet je miraznih ugovora, četiri donacije, i četiri su zapisa o ubiranju poreza (*collecta domini*), te dva ugovora o usvajanju djece i jedan o skrbništvu. Ponavljam kako je ponekad bilo teže odrediti isprave po tipovima, te se ova podjela temelji na sagledavanju osnovnog problema svake od njih, iako je većina isprava bila iscrpna gledano iz različitih kuteva. Pritom je osobito zanimljiva bila mogućnost praćenja pojedinih osoba (ovdje ponajprije ženskih) kroz nekoliko dokumenata, a o njima će biti riječi kroz sva poglavlja koja slijede.

Za proučavanje pravne povijesti Rijeke dragocjen je izvor *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, koji se ovdje koristi kao normativni okvir. Iako se ovo istraživanje temelji na izvoru iz 15. stoljeća, statut koji je kasnijeg datuma relevantan je ponajprije zato što odražava i prethodno postojeću praksu, a također, priređivač njegova izdanja na hrvatskom jeziku, Zlatko Herkov, smatra kako je grad imao statut i ranije, te za to navodi dokaze.¹² Statut grada Rijeke iz 1530. godine nastao je povodom promjene vlasti, jednako kao što se događalo i u drugim susjednim općinama i gradovima Hrvatskog Primorja i Istre. Statut odražava nastojanje da se, nakon što je Rijeka pripala Habsburgovcima, sačuvaju pravni propisi i povlastice, te da se uredi odnos stanovništva i novih gospodara, kao što je bio slučaj i s drugim gradovima i općinama. Herkov smatra da se, unatoč ranije prevladavajućem mišljenju kako grad Rijeka nije prethodno imao sakupljene propise, nego da su bile izdavane poneke odredbe koje su imale značaj statutarnih propisa, iz uvoda dekreta kralja Ferdinanda vidi kako se ne potvrđuju novi statuti, nego se ponovno potvrđuju sređeni postojeći statuti. Također i prema knjizi riječkog gradskog kancelara iz godine 1437. – 1447., gdje se u propisima pozivalo na stare običaje (*more solito*) ili stare pravne običaje (*consuetudinem antiquam*), vidljivo je kako je grad Rijeka imao ovlast donositi propise koji su imali statutarne značaj.¹³ Za zaključiti je stoga kako je prvobitni statut grada Rijeke donesen ranije te da je kasnije dopunjavan.

Riječki statut sadrži propise razvrstane u 4 knjige, a zanimljivo je to što ne sadrži propise koji se odnose na crkvu, ali se iz drugih propisa saznaje kako je crkvenim osobama, svećenicima i redovnicima sudio poseban crkveni sud, a u građansko-pravnim pitanjima oni se uspoređuju s ostalim građanima, dok su pred redovnim gradskim sudom odgovarali za

¹² Zlatko Herkov, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.* (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1948.)

¹³ Isto.

kažnjiva djela, ukoliko su ih počinili odjeveni u građansko odijelo. U prvoj knjizi sadržani su propisi o gradskoj općini i njezinim organima, u drugoj knjizi nalazi se sudovanje u građanskim parnicama, u trećoj sudovanje za kaznena djela, a četvrta knjiga sadrži propise koji bi se mogli odrediti kao redarstveni.¹⁴ Statut je pisan latinskim jezikom, pomiješanim s mnogim barbarizmima, od kojih nekolicina potječe iz hrvatskog jezika, što Herkov smatra dokazom da je završnu redakciju statuta izvršio stranac.¹⁵

Uz Riječki statut, kao komparativni materijal u radu se koriste i tumačenja drugih kvarnerskih statuta, posebice Krčkoga i Rapskoga, te istarskih statuta, radi dobivanja preglednije i sustavnije slike o pitanjima obiteljskog i obveznog prava koja obuhvaća ovaj rad. Time se, uz korištenje odgovarajuće domaće i strane literature, nastoji stvoriti širi kontekst za razumijevanje povijesti srednjovjekovnih žena, kao i istaknuti moguće posebnosti u odnosu na istraživačko pitanje, dakle, na konkretnom primjeru grada Rijeke.

2.2. Historiografija

Povijesću žena u srednjovjekovnim europskim gradovima do sada su se bavile mnoge povjesničarke i sve više povjesničara. U svijetu, a posebice u Sjedinjenim Američkim Državama, ženska je povijest povezana s predavanjem povijesti uopće, a postoje i mnoga profesionalna udruženja koja povezuju istraživače u interesu za temu ženske povijesti.¹⁶ U ovome radu, uz hrvatsku stručnu literaturu, koriste se tek neka nezaobilazna djela stranih autora, kao komparativni materijal u pokušaju dobivanja šire slike vremenskog i prostornog okvira teme. To su ponajprije radovi Davida Herlihya, Edith Ennen, i Shulamith Shahar.

D. Herlihy, koji je svojim radom dao velik doprinos boljem razumijevanju srednjovjekovne svakodnevice, ali i razumijevanju položaja srednjovjekovnih žena, autor je knjige *Medieval Households*, nezaobilazne studijske literature u bavljenju srednjovjekovnim obiteljima.¹⁷ Knjiga je važna ponajprije zbog preglednog pojmovnog određivanja obiteljskih struktura i mogućih odnosa u obiteljima, te sustavno prikazuje povijesni razvoj institucije obitelji od razdoblja kasne antike do razvijenog srednjeg vijeka. Također, prikazujući ulogu žene u obitelji, obuhvaća pitanja sklapanja braka i bračnog života, kao i majčinstva. Ovdje se koristi i zbornik radova *Women, Family and Society in Medieval Europe: Historical Essays, 1978-1991*, koji sadrži radove koji propituju društvenu i kulturnu podlogu položaja žena i

¹⁴ Anamari Petranović, *Statutum terrae Fluminis MDXXX; Statut grada Rijeke 1530.; Statuti concessi al comune di Fiume da Fernando i nel' MDXXX* (Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2001.), 29.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Andrea Feldman, u: *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.), 9-19.

¹⁷ David Herlihy, *Medieval Households* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.).

nesumnjivo ukazuju na važnost bavljenja poviješću žena u pokušaju shvaćanja srednjovjekovnog društva u cijelosti.¹⁸

Ovdje je potrebno istaknuti i povjesničarku Christiane Klapisch-Zuber, koja se izrazito bavila poviješću žena u kontekstu braka i obitelji u kasnosrednjovjekovnoj i renesansnoj Italiji. Njezino djelo *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy* predstavlja sintezu koja obuhvaća sve društvene slojeve, ističući u njima položaj žena, te slikovito prikazuje svakodnevni život u toskanskim kućanstvima. Zajedno s Davidom Herlihyem, C. Klapisch-Zuber je sudjelovala u obradi firentinskog katastika iz 15. stoljeća, te je autorica zbirke eseja koji se bave ženama i obitelji u renesansnoj Italiji. Bitno je istaknuti i kako je povjesničarka urednica drugog toma povijesti žena na Zapadu, posvećenog srednjem vijeku, *Storia delle Donne nel Occidente*.¹⁹ U ovome se radu navedena djela ne koriste direktno, jer su njihovi dosezi uglavnom bili uzeti u obzir u radovima hrvatskih povjesničarki, ali ih je, u općem pregledu stručne literature, važno spomenuti.

Koristila sam djelo povjesničarke Shulamith Shahar, *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages*, koje je osobito korisno pri proučavanju pravnog položaja srednjovjekovnih žena u širem smislu, te zasebno obrađuje život žena u gradovima i na selima, kao i život plemkinja.²⁰ Rad obuhvaća upravo razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na području Zapadne Europe, te komparira neke društvene procese koji oblikuju položaj žena u određenim društvima.

Ovdje je važno spomenuti i djelo *Frauen im Mittelalter*, autorice Edith Ennen, koje je korisno pri sagledavanju načina identificiranja žena u srednjem vijeku kao i njihova načina života, a za ovu je temu osobito korisno treće poglavlje koje se bavi razdobljem kasnog srednjeg vijeka. Tu se nalazi osvrt na žene u renesansi na području današnje Italije, a poglavlje se bavi i poslovnim i političkim mogućnostima žena. U ovome radu koristi se engleski prijevod djela.²¹

Kada govorimo o hrvatskoj historiografiji o ženama, važno je najprije spomenuti Mirjanu Gross, koja je početkom devedesetih godina u svome radu ukazivala na „nevidljive“

¹⁸ David Herlihy, *Women, Family and Society in Medieval Europe: Historical Essays, 1978-1991* (Providence – Oxford: Berghahn Books, 1995.).

¹⁹ Christiane Klapisch-Zuber, *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy* (Chicago i London: University of Chicago Press, 1985.); ista, *Storia delle Donne nel Occidente*, vol. II *Il Medioevo* (Roma – Bari: Laterza, 1990.), Engleski prijevod: *A History of Women in the West*, vol. II *Silences of the Middle Ages* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.).

²⁰ Shulamith Shahar, *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages* (Cambridge: University Press, 1983.).

²¹ Edith Ennen, *The Medieval Woman* (Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell Inc., 1989.).

hrvatske žene²², dok se medievistika, kao najstarija grana hrvatske historiografije, od kraja sedamdesetih godina počela razvijati u skladu sa suvremenom zapadnom historiografijom, ponajviše zahvaljujući radu Tomislava Raukara.²³ Do danas se poviješću žena u Hrvatskoj bavi sve više povjesničarki i povjesničara, jer se sukladno povećanju broja istraživača srednjega vijeka, ali također i svijesti o stranim historiografijama, povećao i interes za teme kao što su svakodnevica i obitelj, što je doprinijelo otvaranju teme života žena u povijesti.

Svakodnevni život, društveni odnosi i običaji ponajviše su istraženi za područja dalmatinskih komuna, a posebno za prostor Dubrovnika, prije svega u radovima Zdenke Janeković Römer, autorice niza knjiga koje su iz perspektive povijesti srednjovjekovnih žena višestruko korisne.²⁴ U djelu *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća*, autorica sustavno, ali sažeto prikazuje pravne temelje gradske organizacije, kao i strukturu obitelji i kućanstva, jer smatra kako je, zbog prirode izvorne građe, važno uklopiti problem ustrojstva obitelji u cjelinu društvene zbilje gradova. Iako se koncentrirala na patricijat srednjovjekovnog Dubrovnika, knjiga je važna za proučavanje obitelji i načina života njezinih članova u srednjovjekovnim komunalnim zajednicama općenito. Za ovaj rad, korisna je i stoga što prikazuje sredinu koja je orijentirana na trgovinu, kao što je i riječka, te s obzirom na to zaključuje o načinu života. Neka od pitanja koja knjiga obuhvaća su brak i imovinski, ali i osobni odnosi unutar braka te položaj djece, a zasebno obrađuje i pitanje položaja žena u obitelji i društvu. *Knjiga pod naslovom Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*, spoj je znanstvenog pristupa povijesti i literarnog izražaja Z. Janeković- Römer, te na temelju jedne zanimljive i veoma indikativne radnje analizira društvo i mentalitet svoga vremena. Brak, kao središnja tema djela, sustavno je razrađen unutar cjelokupnog sadržaja, prikazujući petnaestostoljetno dubrovačko društvo, ali u korelaciji sa širom slikom europskog srednjovjekovnog braka, a cijeli rad potvrđuje zaključak o proturječnostima koje katkad proizlaze iz usporedbe zakonskih spisa i stvarnih događaja. Dragocjenost ovog djela sadržana je u iscrpnom prikazu srednjovjekovnih ideja o ženama i ljubavi općenito, uz koje autorica vješto prikazuje i pravni položaj žena.

Obiteljske strukture i rodbinske odnose u ranom srednjem vijeku na hrvatskom prostoru najpodrobnije objašnjava knjiga *Rodaci i bližnji*, Zrinke Nikolić Jakus. U ovome se radu više koristi autoričin članak „Između vremenitih i vječnih dobara: žene u dalmatinskim

²² Mirjana Gross, „Nevidljive žene“, *Erasmus, časopis za kulturu demokracije* 3 (1993.), 56-64.

²³ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 13-19.

²⁴ Zdenka Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*. (Zagreb: Algoritam, 2008.); ista, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest FF-a u Zagrebu, 1994.).

gradovima u ranom srednjem vijeku“, sinteza koja obuhvaća značenje žena u braku i obitelji, njihovu identifikaciju, njihov ekonomski položaj i poslovne mogućnosti. Na taj način rad predstavlja i opsežan uvod u kasnija stoljeća, koja donose promjene u poslovnim mogućnostima žena, a njih je, upravo u odnosu na rani srednji vijek, moguće shvatiti kao ograničavajuće.²⁵

Povijest žena, djece i obitelji na području Slavonije u srednjem vijeku najviše je istraživala Marija Karbić.²⁶ Autorica se također bavila srednjovjekovnim ženama koje spadaju u marginalne skupine. Za ovaj se rad koristi njezin članak „Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku“, koji interpretira i uspoređuje odredbe Riječkog statuta i notarskih spisa, u komparaciji sa saznanjima o djeci na drugim područjima. Autorica se bavi pitanjem granice između djetinjstva i odrasle dobi, nasljednim pravom, načinima emancipacije i mirazom, i pokušava sagledati postoje li razlike u odnosu prema muškoj i ženskoj djeci. Nadalje, bavi se i temom siročadi, određivanjem skrbnika i njihovom ulogom, te odredbama o zaštiti djece. Konkretno, rad je jedinstven doprinos zaključivanju o životu djece u riječkim obiteljima, osobito koristan za jedan dio ovoga rada.

Za ovaj rad od velike je važnosti upravo knjiga Marije Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*,²⁷ koja se bavi položajem žena u istarskim komunalnim društvima, posebice na primjeru Novigrada u 15. i 16. stoljeću. U radu su, kroz dvije velike cjeline, koje obuhvaćaju obiteljski i društveni život, detaljno obrađeni najvažniji aspekti života srednjovjekovnih žena. Unutar okvira temeljenog na pravnoj i praktičnoj podlozi srednjovjekovnih društvenih odnosa i odnosa prema ženama, autorica rekonstruira neke podatke o svakodnevnom načinu života, kao što su bračna ljubav i intimni odnosi, suživot ukućana, odnosi među djecom i roditeljima, majčinstvo i reprodukcija. Drugi dio rada prikazuje poslovne mogućnosti žena u Istri i smješta ih u područje javnog života, gdje se

²⁵ Zrinka Nikolić Jakus, „Između vremenitih i vječnih dobara: žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku“, u: *Žene u Hrvatskoj*, 33-56; ista, „Obitelj dalmatinskog plemstva od 12. do 14. stoljeća“, *Acta Histriae* 16 (2008.), 60-88; ista, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč, 2011.), 97-113; ista, *Rođaci i bližnji- dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003.).

²⁶ Marija Karbić, „Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije – marginalci ili ne?“, u: *Gradske marginalne skupine*, 75-88; ista, „Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca – položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku“, u: *Žene u Hrvatskoj*, 57-76; ista, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“, *Scrinia slavonica* 3 (2003.), 57-69; ista, „Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku“, u: *Filii, filiae*, 114-130; ista, „Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka“, *Historijski zbornik* 59 (2006.), 15-31.

²⁷ Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žena u istarskim komunalnim društvima – primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću* (Zagreb: Srednja Europa, 2006.); ista, „Položaj kćeri u istarskoj obitelji u 15. i 16. stoljeću“, *Povijesni prilozi* 29 (2005.), 59-77.

analiziraju marginalne pojave, kao što su prostitucija, svodništvo i zlostavljanja, kao i kaznena djela u kojima se nailazi na žene kao žrtve, sudionice ili počiniteljice. Zaključci i pretpostavke o životu žena iscrpno su potkrijepljeni primjerima iz izvora i srodne stručne literature, i u tom smislu, djelo predstavlja koristan vodič za bavljenje poviješću srednjovjekovnih žena općenito. Također, koristan je i autoričin članak „Položaj kćeri u istarskoj obitelji u 15. i 16. stoljeću“, temeljen na proučavanju istarskih statuta, sudskih spisa novigradske kancelarije i bužetske notarske knjige. U članku se analizira istarski sustav nasljeđivanja, koji, kao i riječki, ne razlikuje mušku i žensku djecu, pri čemu autorica propituje u kojoj se mjeri to načelo zaista primjenjivalo, s obzirom na oporuke. Nadalje, analiziraju se odnosi kćeri i roditelja, u odnosu na sinove i roditelje, i mogući slučajevi preferiranja djeteta, kao i pitanje skrbništva, njegove statutarne određenosti i praktične važnosti. Proučavajući dob udaje, autorica zaključuje kako se u tom smislu poštivala punoljetnost propisana statutima, a s obzirom na pitanje izbora bračnog partnera, zaključuje o važnosti uloge obitelji, osobito njezinih muških članova.

Poviješću grada Rijeke prvi su se bavili talijanski povjesničari, a za ovaj rad najkorisnijima su se pokazali neki radovi Silvina Gigantea.²⁸ Osobito mi je koristilo njegovo djelo *Fiume nel Quattrocento*, temeljeno na Riječkoj notarskoj knjizi, u kojemu autor, nakon političko- ekonomske slike grada i opisa načina života obrtnika i trgovaca, donosi iscrpne opise društvenog i obiteljskog života stanovništva. Osobito su zanimljivi opisi načina života, zbog kojih je djelo korisno sa aspekta kulturne povijesti, primjerice, u smislu odijevanja i prehrane. Knjiga je korisna za rekonstruiranje vrlo živopisne slike života u gradu Rijeci, u komparaciji s načinom života u srednjovjekovnom Trstu i Veneciji.

Od hrvatskih autora koristila sam djelo Ferde Hauptmanna, *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko- ugarske nagodbe*.²⁹ Knjižica koju sam autor određuje radije „kao raspravu, kojoj je namjera prikazati onaj zamršeni splet protivnih sila, koji je načinio od toga grada jedan od najtežih hrvatskih problema“, sadržajno je iscrpna u smislu ocrtavanja grada Rijeke u 15. stoljeću. Koristeći i propitujući podatke iz djela talijanskih autora, donosi mnoge podatke korisne u rekonstrukciji značaja Rijeke u posredničkoj trgovini, kao i političke i gospodarske slike područja. U tom smislu, djelo predstavlja i pomoć u smislu usustavljanja imena i prezimena stanovništva kao i pri određivanju matičnih područja doseljenika u grad.

²⁸ Silvino Gigante, *Fiume nel Quattrocento*; isti, *Storia del comune di Fiume* (Firenza, 1928.)

²⁹ Ferdo Hauptmann, *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe* (Zagreb: Matica hrvatska, 1951.)

U razumijevanju pravne podloge teme ovoga rada, od velike su mi pomoći bili radovi Luje Margetića.³⁰ Njegovi radovi o srednjovjekovnom pravu dragocjeni su pri bavljenju srednjovjekovnom hrvatskom poviješću, i predstavljaju sinteze dviju velikih pravnih cjelina- obiteljskog i obveznog prava - raščlanjenih regionalno, a obrađenih komparativnim pristupom. Margetić je, između ostalog, unutar cjeline o srednjovjekovnom obiteljskom pravu, najdetaljnije razjasnio funkcioniranje braka na istarski način. Radovi se sastoje od tumačenja odredbi statuta gradova i općina, s primjerima njihovih primjena u drugim izvorima uz podrobna stručna objašnjenja. Za razumijevanje problematike ovoga rada koriste se ponajviše poglavlja o Istri i Kvarneru.

3. Društvena struktura na području Rijeke

3.1. Politički okvir

Na početku proučavanja života srednjovjekovnih stanovnica i stanovnika grada, potrebno je navesti neke podatke o njihovom životnom okruženju i pokušati stvoriti sliku o njegovim društvenim i gospodarskim karakteristikama. Prvi poznati podaci o životu na prostoru nekadašnje rimske Tarsatike potječu iz 13. stoljeća, gdje se u njenoj prvoj polovini područje nazivalo Rika, a u drugoj polovini nailazi se na naziv Flumen, koji se kasnije, i u njemačkom obliku, veže uz ime sv. Vida.³¹ Ime Tarsatike održalo se te se u 13. stoljeću javlja u hrvatskoj verziji, kao naziv za susjedno brdo iznad Rječine, odnosno kao ime za naselje ili kaštel Trsat na njemu. To se ime održalo do sadašnjosti, kao što je za Rijeku ostalo ime Rika, Reka, Rieka ili Rijeka, a u romanskoj se varijanti usvojio talijanski oblik Fiume. Područje grada je u vremenskom razdoblju koje obuhvaća Riječka notarska knjiga (1436.-1461.), pripadalo velikaškoj obitelji Walsee. Oni su 1399. godine naslijedili prethodne velikaše, gospodu Devinske, posredstvom Ramberta Walsee, muža kćeri posljednjeg člana toga roda, Hugona Devinskog, što se smatra novom fazom u razvoju grada i promjenama u sastavu stanovništva.³² Centraliziranost područja Rijeke, kao dijela većeg velikaškog posjeda, očituje se u instituciji kapetana kao namjesnika gospodara, s vojničkom, upravnom i sudskom funkcijom. Na položaj kapetana, koji su uglavnom birani iz redova nižih plemića, obitelj Walsee je često namještala vazale s austrijskih posjeda, s ciljem očuvanja vlasti nad

³⁰ Luj Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo* (Zagreb: Narodne novine, 1996.); isti, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo* (Zagreb: HAZU, 1997.); isti, *Vinodolski zakon* (Rijeka-Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2008.); isti, I. Beuc i D. Čepulo. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu* (Zagreb: Sveučilišna tiskara d.o.o., 2006.)

³¹ Ferdo Hauptmann, *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko- ugarske nagodbe*, 19.

³² Iz predgovora Riječke notarske knjige, M. Zjačića, *VDAR* III, 16.

područjem, a pod njihovom je vlašću Rijeka razvila trgovačke veze od Kranjske do juga Italije.³³ Grad se od 13. stoljeća razvijao u trgovačko središte koje je privlačilo stanovništvo sa širega jadranskoga obalnog područja. Novopridošlo stanovništvo uglavnom je dolazilo sa šireg hrvatskog, slovenskog i talijanskog prostora. Izvori bilježe dolaske ili naseljavanja pojedinaca iz Modruša, Blagaja, Senja, Krka, Cresa, Mošćenica, Veprinca, Kastva, Grobnika, Splita, Zadra, Zagreba, Križevaca, Požege, Kopra, Ljubljane, Kranja, Celja, Trsta, Ferma, Pesara, Ankone, Riminija, Firence, Modene, Milana, Venecije, Salzburga, itd.³⁴

3.2. Društveni sastav

Pri istraživanju demografije srednjovjekovne Rijeke nailazi se na poteškoće zbog posebnosti života na tom području, koje je povijesno obilježeno stranim vladajućim elementom i orijentiranošću na trgovinu, a također i zbog malog broja sačuvanih izvora, pa su u tom smislu tradicionalno češći bili publicistički nego stručni tekstovi.³⁵ Radovi istraživača 19. i 20. stoljeća uglavnom su stanovništvo Rijeke interpretirali ovisno o političkoj situaciji i sukobljavanju hrvatske, mađarske i talijanske historiografije.³⁶ Hrvatski povjesničari jezgru tadašnjeg stanovništva Rijeke smatraju hrvatskom, što dokazuju podacima o prvobitnoj uporabi staroslavenskog jezika u crkvenim obredima, kao i glagoljskog pisma u okolini Rijeke, a također i prema toponimima.³⁷ Talijanski autori, iako podrazumijevaju jezičnu raznolikost u srednjovjekovnoj Rijeci, smatraju kako je veći utjecaj na tamošnji jezik imao talijanski nego slavenski govor, zaključujući kako su Hrvati poprimili superiornu talijansku kulturu i jezik.³⁸ U riječkoj su se upravi, kao što je to bio običaj i drugdje, zapošljavali profesionalni notari i kancelari, uglavnom obrazovani na zapadu, na Apeninskome poluotoku, jer se vjerojatno smatralo da će oni, kao stranci, biti neutralni. Iako su trebali znati hrvatski jezik i glagoljicu, latinski jezik postajao je sve prisutniji i prevladavao je u upravi.³⁹ Kancelar Antun de Renno de Mutina u svojoj je notarskoj knjizi, koju je pisao na latinskom i talijanskom jeziku, zabilježio mnoga imena riječkih stanovnika iz 15. stoljeća, za koja se vidi da su većinom hrvatskog etničkog podrijetla. Pomno bilježeći lokalitete, kuće i imanja, kancelar je sačuvao niz izvornih riječkih hrvatskih toponima. Primjerice, Drivenik

³³ Hauptmann, *Rijeka*, 28-30.

³⁴ Petar Strčić, „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“, u: *Zbornik Sveti Vid*, 28.

³⁵ Isti, 21-35.

³⁶ Isti, 23.

³⁷ Ekl, *Živa baština. Studije i eseji*; Hauptmann, *Rijeka*; Strčić, „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“.

³⁸ Guido Depoli, „Italianita della Fiume quattrocentesca“, *Pagine istriane* ser. 3, vol. 1 (1950), 39.

³⁹ Strčić, „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“, 28.

(*Dreuenico*)⁴⁰, Goljak (*Goiach*)⁴¹, Šumber (*Sumber*)⁴², *Na Reçiçach*⁴³, ili *Rastocine*⁴⁴. Prema Guidu Depoliju, nema sumnje da je Rijeka tada bila dvojezična, ali navodi kako je jezik koji se u gradu službeno upotrebljavao, posebice za trgovinu, bio talijanski, a također tvrdi kako se talijanski i privatno najviše koristio, za što također pronalazi potvrde u Riječkoj notarskoj knjizi.⁴⁵ Prema Petru Strčiću, među trgovcima i mornarima se razvila uporaba općetrgovackog ili općepomorskog mediteranskog jezika, koji je uglavnom bio zasnovan na mješavini primorsko-apeninskih dijalektalnih varijanti koje u srednjem vijeku počinju ulaziti u talijanski jezik, u fazi njegova oblikovanja. U tadašnjoj Rijeci, kao i na širem kvarnersko-istarskome području taj jezik prometa, zbog snažnog mletačkog utjecaja, sve je više bio zasnovan na bazi furlansko-venetske verzije talijanskog jezika.⁴⁶

Potvrde o hrvatskoj bazi stanovništva može se vidjeti i u činjenici da su se imena njemačkih ili talijanskih došljaka uglavnom kroatizirala, što izrazito potvrđuje široku upotrebu hrvatskog jezika. U izvoru se nailazi na imena njemačkog podrijetla (*Cuncio Hohenner*⁴⁷, *Georgius Hohennecker*⁴⁸), a također i na njihove kroatizirane oblike (*Ance* (Hans⁴⁹) *Schuben de Lach*⁵⁰). Kada se spominju stranci naseljeni u gradu, a to su uglavnom trgovci, uz njihova se imena bilježilo odakle su (*de Florentia*⁵¹, *de Ancona*⁵², *de Firmo*⁵³) kao i u drugim primorskim, istarskim i dalmatinskim gradovima.⁵⁴ Uz to, njihovim je imenima pridodan i pravni status u gradu (*habitor/ habitatrix*⁵⁵ ili *civis*⁵⁶). Iako je očito naseljavanje brojnih stranaca u Rijeci, postajanje stalnim stanovnikom grada bilo je ipak složenije, jer su gradske vlasti su za to postavljale neke uvjete.⁵⁷ Riječki statut određuje „tko se smatra građaninom a tko strancem“. Građani i stanovnici su oni koji su u gradu rođeni i u njemu borave, i smatraju se građanima i stanovnicima. Jednako tako, građani su i oni stanovnici koji tijekom šest godina zajedno s obitelji nisu bili ni u čijoj službi, niti su bili sluge drugoga

⁴⁰ VDAR III, 156.

⁴¹ VDAR III, 218.

⁴² VDAR III, 224-225.

⁴³ VDAR V, 406.

⁴⁴ VDAR V, 438.

⁴⁵ Depoli, „Italianita della Fiume quattrocentesca“, 37.

⁴⁶ Strčić, „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“, 29.

⁴⁷ VDAR III, 129.

⁴⁸ VDAR V, 284.

⁴⁹ Hauptmann, *Rijeka*, 41.

⁵⁰ VDAR III, 203.

⁵¹ VDAR IV, 123.

⁵² VDAR III, 146.

⁵³ VDAR III, 144.

⁵⁴ Iz predgovora M. Zjačića, Riječka notarska knjiga, 16.

⁵⁵ VDAR IV, 109.

⁵⁶ VDAR III, 165.

⁵⁷ Strčić, „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“, 28.

gospodara, ako vrše javna podavanja i ako posjeduju kuću ili vinograd u Rijeci ili na distriktu. Nadalje, stanovnicima se smatralo i one koje je u građansku svezu primio kapetan s velikim vijećem i koji su izvršavali podavanja, ako su u ruke kapetana položili zakletvu vjernosti kralju, njegovim nasljednicima i općini grada Rijeke. Svi ostali smatrali su se strancima i nisu se smjeli primati za građanin, a ukoliko su kmetovi ili podanici nekog gospodara, pa i ako bi bili primljeni, ne smatraju se građanima Rijeke. Na kraju se određuje da se kao građani mogu primiti sve osobe bilo kojeg položaja, i muškarci i žene, ukoliko polože zakletvu na ruke kapetana.⁵⁸ U tom je smislu grad statutom propisivao povlašten položaj stanovnika i distriktualaca u odnosu na strance, što je vidljivo na primjeru tretmana na sudu, pri kojemu su stranci morali dati jamstvo o naknadi troškova svoga protivnika (građanina ili distriktualca) za slučaj gubitka parnice.⁵⁹

Rijeka se u 15. stoljeću razvila kao posrednik razmjene dobara između hrvatsko-slovenskih i priobalnih područja. Osobito je unosna bila trgovina željezom, za koju su se najčešće odlučivali stanovnici koji su htjeli uložiti svoj novac.⁶⁰ Interes za taj oblik trgovine pokazuju i nadimci kao što je upravo nadimak jedne žene, *Maria Selexenichoua*⁶¹. Također, unosna je bila i trgovina drvetom, posebice s hrvatskim prostorom, o čemu svjedoče privilegiji građana zagrebačkoga Gradeca koji su, prema njima, oslobođeni plaćanja poreza na robu s riječkog područja.⁶² Dio tih trgovaca iz Hrvatske trajno ostaje na području Rijeke, što pokazuje dodatak mjesta podrijetla uz ime riječkih stanovnika (*de Sagabria*⁶³). Iz Rijeke se na hrvatski, ali i talijanski prostor, između ostalog, izvozilo ponajviše maslinovo ulje, kože i stoku.⁶⁴

3.3. Identifikacija muškaraca

Način pisanja imena i prezimena stanovnika u Riječkoj notarskoj knjizi u njihovim latiniziranim ili kroatiziranim oblicima, svojevrsna su poteškoća u pokušaju usustavljivanja, ali i posebna zanimljivost pri određivanju podrijetla, ili zaključivanju radi li se o zanimanjima ili nadimcima. Prezimena na koja se nailazi u izvoru svjedoče o većinskom hrvatskom stanovništvu, iako se često spominje samo ime osobe, kao što je Matko (*Matcho*⁶⁵), ili ime s

⁵⁸ *Statutum terrae Fluminis*, 111-113.

⁵⁹ Isto, 123-129.

⁶⁰ Hauptmann, *Rijeka*, 30.

⁶¹ *VDAR* III, 250.

⁶² Hauptmann, *Rijeka*, 36.

⁶³ *VDAR* III, 213.

⁶⁴ Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume* (Trst: Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume: Università popolare di Trieste, 1978.), 71.

⁶⁵ *VDAR* III, 181.

filiacijom po ocu, kao što je Vid, sin pokojnog Matka (*Vito condam ser Matchi*⁶⁶). U slučaju doseljenja, imenu se, dakle, pridodaje mjesto odakle osoba dolazi (*Stefano de Dreuenico*⁶⁷, *Matej de Bouich de Slavonia*⁶⁸). Vidljiva je i tendencija oblikovanja prezimena, koja često nastaju iz očeva imena, pridodavanjem završetka *-ić*, kao što su, primjerice, Vidonić (*Vidonich*)⁶⁹, Matejević (*Mateieuich*)⁷⁰ ili Barulić (*Barulich*)⁷¹. Neka se prezimena na sličan način oblikuju iz nadimaka, kao što su možda Spinčić (*Spinçich*)⁷² ili Obadić (*Obadich*)⁷³. Hauptmann procjenjuje kako otprilike trećina prezimena koja bilježe izvori iz sredine 15. stoljeća imaju patronimički karakter.⁷⁴ Također, okolina je često pojedinim stanovnicima pridavala određena prezimena u skladu s njihovim profesijama, a o tome svjedoče prezimena kao što su Pilar⁷⁵ ili Kožarić (*Coxarich*)⁷⁶. Uz ime se često dodavalo zanimanje, kao što je, primjerice, Petar postolar (*Petrus cerdo*)⁷⁷, ali također se ponekad uz zanimanje pridodavalo i ime oca, primjerice, Blaž postolar, sin pokojnoga Antuna (*Blasio cerdone condam Antonij*).⁷⁸ Prezimena su katkad proizlazila i iz osobina pojedinih stanovnika, kao što su, primjerice, Zlatovlasi (*Slato Vlas*⁷⁹), Praznovreća (*Laurentio Prasno Vrechia*⁸⁰) ili Svetac (*Suetaç*⁸¹).

Hauptmann objašnjava kako se asimilacija najbolje može vidjeti na primjeru talijanskih doseljenika, gdje se ime potomaka prve generacije doseljenika slaveniziralo, te analizira jedan takav primjer. Zaključuje kako je uspješan trgovac iz Ankone, ser Donato Caleli, koji je prema oznaci *ser* ispred imena vjerojatno bio plemić, imao sina Mateja, koji se u početku identificirao kao sin Donata, a kasnije mu se ime u patronimičkom obliku slaveniziralo i postalo Donadović.⁸² Depoli taj isti primjer koristi kako bi pokazao da je Matteo Donadovich, iako mu je prezime hrvatsko, bio sin čovjeka s talijanskim imenom i prezimenom (Donatello Calleli).⁸³ Asimilacija je posebice vidljiva na primjeru izvjesnog

⁶⁶ VDAR III, 305.

⁶⁷ VDAR III, 305.

⁶⁸ VDAR V, 370.

⁶⁹ VDAR IV 127.

⁷⁰ VDAR IV 142.

⁷¹ VDAR IV, 109.

⁷² VDAR IV 125.

⁷³ VDAR IV, 164.

⁷⁴ Hauptmann, *Rijeka*, 40.

⁷⁵ VDAR III, 245.

⁷⁶ VDAR III, 213.

⁷⁷ VDAR IV, 97.

⁷⁸ VDAR IV, 97.

⁷⁹ VDAR V, 348.

⁸⁰ VDAR V, 391.

⁸¹ VDAR V, 303.

⁸² Hauptmann, *Rijeka*, 40.

⁸³ Depoli, „Italianita della Fiume quattrocentesca“, 37.

Alegreta (*Alegreto Marini de Tragurio*)⁸⁴, koji se u mnogim dokumentima imenuje opunomoćenikom⁸⁵, a ispred imena mu se katkad bilježi *magister*⁸⁶, što ga je možda strukovno određivalo (majstor), te se može zaključiti kako je bio ugledan građanin. Naime, u početku se identificira imenom *Alegreto*, a nadalje se njegovo ime bilježi kao *Radoia*⁸⁷, a ponekad se i obje varijante nalaze u istom dokumentu. To bi zapravo mogao biti dokaz o većoj upotrebi hrvatskog jezika u svakodnevnom govoru.

3.4. Identifikacija žena

Žene su se u srednjovjekovnim dokumentima identificirale kao supruge, majke, kćeri ili sestre, a upravo prema slučajevima gdje je moguće odrediti za koju se ulogu, tj. uz kojeg se muškog člana obitelji vezuje određena žena, moguće je zaključivati o važnosti obiteljskog imena za koje se veže.⁸⁸ Do 13. stoljeća uglavnom se ustalio način identifikacije, po kojem su se žene identificirale najprije prema mužu, kao udate ili udovice, a rjeđe prema ocu, a muškarci prema ocu ili djedu. Slučajevi u kojima je majčina ili suprugina linija srodstva mogla doći do izražaja, upućuju na povoljniji ekonomski status žene.⁸⁹

Riječka notarska knjiga većinu žena bilježi kao supruge (*uxor*) i gospođe (*domina*) pa nadalje pridodaje da se radi o supruzi ili udovici (*uxor condam Iacobi cerdonis*⁹⁰, *domina Clara, uxor condam Martini*⁹¹). Kod žena je počasni naslov *domina* bilo zapravo lakše steći, jer nije postojala diferencijacija kao kod muškaraca (*ser* nasuprot *dominus*). Stoga se za sve ženske osobe boljeg imovinskog stanja ili većeg ugleda, bez obzira na njihov društveni status, koristio samo pojam *domina*, pa su te žene mogle biti plemkinje, bogate pučanke ili redovnice.⁹² Ipak, u izvoru postoje i precizne oznake za plemenite gospođe (*nobilis mulier domina Catarina*), kojima se također pridodaje i određenje prema bračnom statusu (... *uxor prouidi viri Dominici*...⁹³, ...*tandem nobilis mulier domina Malgarita, uxor predicti domini Nicolai*...⁹⁴).

⁸⁴ VDAR V, 348.

⁸⁵ Isto; VDAR V, 321; VDAR V, 336.

⁸⁶ VDAR V, 259.

⁸⁷ VDAR V, 365.

⁸⁸ Zrinka Nikolić Jakus, „Između vremenitih i vječnih dobara“, 35-38.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ VDAR IV, 125.

⁹¹ VDAR IV, 121.

⁹² Branka Grbavac, „Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća“. (Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.), 140.

⁹³ VDAR IV, 123.

⁹⁴ VDAR IV, 138-139.

U dokumentima se žene identificira ovisno o kontekstu, primjerice, kao majke (...*nomine Marie matris sue*⁹⁵), sestre (*domine Marie, sororis sue*⁹⁶), ili kćeri (*Elizabeth, filiam suam*⁹⁷). Uz mnoga se ženska imena nailazi na prezime izvedeno od muževljeva imena (*Lucia Martogna*⁹⁸, *Orsa Alegretoua*⁹⁹) ili prezimena (*Maria Rigačichieua*¹⁰⁰, *Margarita Patchurichia*¹⁰¹, *Agnes Benchouica*¹⁰²).

S obzirom na problematiku isprave, žena se ponekad očituje kao supruga jedne stranke, ali i kao kći, majka ili sestra druge (*pro bonis Apolonie, olim uxoris dicti Suetine et filie condam dicti Iohannis*¹⁰³). Depoli zaključuje kako su muškarci, osim zbog profesija, ponekad bili identificirani prema imenu svoje žene.¹⁰⁴ To također daje naslutiti o boljem društvenom položaju te žene. Iako je to rijedak slučaj, tako se, primjerice, identificira izvjesni Pavao (*Paulus, maritus Ilse*¹⁰⁵), ili Grgur (*Gregorius, maritus Elene Surde*¹⁰⁶).

Također, ponekad se nailazi i na identifikaciju žene prema zanimanju, kao što je primjer jedne služavke (...*Elene, uxori sue, et olim ancille Marie Rigačichieue*¹⁰⁷), ili kako se, primjerice, izvjesna Marina, koja je prema ugovoru o zajmu dužnica Ambrozija, sina pokojnog Matka Pilara, identificira prema zanimanju (*Marina Brodariča*¹⁰⁸), bez spomena odnosa prema muškarcu. Veću poslovnu samostalnost žene daje naslutiti i primjer u kojem je žena spominjana kao supruga postolara (*uxor Matei cerdonis*¹⁰⁹), a u istoj ispravi spominje se i sama kao Postolarica (*Marina Postolariča*¹¹⁰). Također, ona se kasnije bilježi i kao udovica s istim prezimenom, prema čemu se može pokušati zaključiti o njezinoj djelatnosti, u smislu preuzimanja obrta nakon muževe smrti.¹¹¹

Neke se žene identificira prema mjestu stanovanja ili možda rođenja. Primjerice, bilježi se kako je pokojna Anta Šumberova (*dicta Sumberova*) prodala svoj posjed na mjestu Šumber (*positam in loco dicto Sumber*), unutar kojeg se spominje i naziv za suhozid- gromaču

⁹⁵ VDAR III, 219- 220.

⁹⁶ VDAR IV, 101.

⁹⁷ VDAR IV, 97.

⁹⁸ VDAR IV, 142-143.

⁹⁹ VDAR IV, 178.

¹⁰⁰ VDAR IV, 149-150.

¹⁰¹ VDAR IV, 148.

¹⁰² VDAR III, 301.

¹⁰³ VDAR IV, 163- 164.

¹⁰⁴ Depoli, „Italianita della Fiume quattrocentesca“, 37.

¹⁰⁵ VDAR IV, 154.

¹⁰⁶ VDAR V, 325.

¹⁰⁷ VDAR IV, 149.

¹⁰⁸ VDAR III, 245.

¹⁰⁹ VDAR V, 285.

¹¹⁰ VDAR V, 285.

¹¹¹ O tome više u 5. poglavlju

(...vna via desuper grumacia vinee...¹¹²), a jedna se žena u drugoj ispravi spominje kao *Catarina Grumaciniča*¹¹³. To je možda označavalo nadimak, a možda i zanimanje Katarine ili njezine obitelji, tj. izgradnju gromača. Također, naišla sam na primjere ženskog imena s oznakom muževljeva položaja, kao što je Marša Županova, tj. županova žena (*Marsa Xupagna*¹¹⁴), a zanimljivi su i primjeri nekih ženskih nadimaka (*Catarina dicta Ciuitna*¹¹⁵) ili Margarita Ščiparica (*Schyparica*¹¹⁶).

3.5. Pokretljivost žena iz Rijeke

Žene su, za razliku od muškaraca, u srednjem vijeku bile vezane za dom i obitelj te su rijetki primjeri žena koje su putovale, ali to ne znači da ih nije bilo. Ako pokušamo pronaći primjere pokretljivosti žena na jednom prostoru, trebamo uzeti o obzir mogućnosti koje su žene imale.

U pokušaju identificiranja žena stranog podrijetla koje su se doselile u Rijeku, poteškoću predstavljaju sažetost podataka u notarskoj knjizi, osobito kada se radi o ženama, i asimilacija stanovništva. Prema nasljedstvu koje im pripada izvan grada, može se pretpostaviti da su neke žene možda podrijetlom s bližih okolnih prostora. Primjerice, gospođa Passina i njezina sestra Klara, nasljednice gospodina Mojsija s Paga (*Moisi de Pago*), imenuju Martina, Klarinog muža, opunomoćenikom i poslanikom za sve što im pripada na Pagu...¹¹⁷ Neke žene nasljeđuju i dobra na većim udaljenostima, ili su, što je rjeđe slučaj, opunomoćene za obavljanje poslova tamo. U tom je slučaju teže potvrditi strano podrijetlo žena, kada se radi o imenima koja su česta na europskom prostoru općenito, ukoliko nije moguće zaključiti više preko njihovih obiteljskih veza. Također, ukoliko jedan roditelj (uglavnom otac) neke žene sigurno potječe iz drugog mjesta, teže je zaključiti o podrijetlu njezine majke, tj. je li bila građanka Rijeke ili ne. Ali, u nekim se primjerima može zaključiti o stranom podrijetlu pojedinih žena. Primjerice, u naslovu jedne isprave piše „punomoć Margarite iz Venecije“ (*Malgarite de Venetija*). Ona je bila udovica Pavla iz Venecije (*Pauli Nigro de Venetija*) koja je tom prilikom dala punomoć dvojici stanovnika Venecije za sve što ima u Rijeci.¹¹⁸ Nadalje, u jednoj ispravi, *ser Lodouicus*, sin pokojnog *ser Benedicta Salomonis* iz Venecije, imenuje svoju majku *Dorotheu* opunomoćenicom za poslove u Veneciji i prodaju neke kuće u

¹¹² VDAR III, 219-220.

¹¹³ VDAR III, 245.

¹¹⁴ VDAR V, 420.

¹¹⁵ VDAR III, 139.

¹¹⁶ Hauptmann, *Rijeka*, 41.

¹¹⁷ VDAR III, 233-234.

¹¹⁸ VDAR V, 325.

Muranu.¹¹⁹ Ako se uzmu u obzir imena njezinog muža i sina, kao i podaci o posjedima, ona se može smatrati Mlečankom. Moglo bi se zaključiti da je strankinja u Rijeci i spomenuta plemenita gospođa *Catarina*, žena gospodina *Dominica de Fantonis* iz Firence, prema podrijetlu i imenu njezinog brata, *Aghiniti de Florentia*, kojeg, zajedno s još jednim čovjekom podrijetlom iz Firence, određuje opunomoćenikom za tamošnje dugove.¹²⁰

Ipak, spomenuta se udaljena nasljedstva žena kao kćeri ili supruga najviše spominju upravo u punomoćima koje one daju muškarcima. Oni tada trebaju osigurati nekretninu ili obaviti neki posao u njihovo ime, što opet govori o manjoj pokretljivosti žena.

Može se zaključiti da su izvan Rijeke putovale uglavnom žene koje su bile služavke, prema imenima njihovih gospodara, odnosno, oznakama njihovog građanskog statusa (*Elena... olim ancilla ser Saluatoris Gregorino Sanssal in ciuitate Veneriarum*¹²¹ ili *Catarina olim ancilla magistri Antonij aurifabri, habitatoris Iustinopoli*¹²²).

Za ženidbe između stranaca i žena iz Rijeke mogu se pronaći potvrde. Iako pritom ne možemo biti sigurni oko podrijetla određenih žena, Hauptmann smatra kako se upravo na taj način ubrzavala asimilacija stranih doseljenika.¹²³ U notarskoj knjizi se nailazi na žene slavenskog imena udane za strance koji dolaze na prostor Rijeke, kao što su Lepica, žena Damjana iz Zadra¹²⁴, Nasta, žena spomenutog Donata Calejija (...*domina Nasta, uxor condam iudicis Donati...*¹²⁵) ili Bogdana (*Bogdana, uxor Dolcegne de Iesnovich*¹²⁶).

Zanimljivo je kako Riječki statut, u odredbi o slobodi kretanja u slučaju opasnosti za grad, strogo ograničava pokretljivost muškaraca, naglašavajući moguću izdajničku djelatnost, dok ista odredba završava napomenom da je ženama „do njihove slobodne volje otputovati ili ostati za vrijeme rata, doklegod ne bi otišle na sumnjiva neprijateljska mjesta.“¹²⁷ Koliko su Riječanke zaista putovale, ovdje nije moguće preciznije ustanoviti. Ipak, S. Gigante prepričava zanimljivo pismo temeljeno prema kancelarovu opisu pljačkaškog pohoda gusara, tijekom kojega su zauzeli brod na kojem su se zatekle i tri žene iz Rijeke. Prema iscrpnom popisu veće količine odjevnih i uporabnih predmeta koje su te žene imale sa sobom, možda možemo pretpostaviti da su one putovale s namjerom da ih prodaju. O tim će predmetima svakako biti više riječi u šestom poglavlju, koje će se baviti materijalnom kulturom.

¹¹⁹ VDAR IV, 165.

¹²⁰ VDAR IV, 123.

¹²¹ VDAR V, 370.

¹²² VDAR III, 313.

¹²³ Hauptmann, *Rijeka*, 41.

¹²⁴ VDAR V, 431.

¹²⁵ VDAR III, 157.

¹²⁶ VDAR III, 207.

¹²⁷ *Statutum terrae Fluminis*, 265.

4. Život žena u obitelji

U ovom će se poglavlju prikazati položaj žena u obitelji, polazeći od razdoblja djetinjstva, pri čemu će se pokušati sagledati odnos prema ženskoj djeci, njihov pravni položaj s obzirom na mogućnosti ostvarivanja u društvu i obiteljsko nasljedstvo. Na te se aspekte nadovezuje pitanje miraza, iza kojeg slijedi prikaz položaja žena u braku, počevši od prava žene u okolnostima sklapanja bračne zajednice, preko njezinih prava na bračnu imovinu, do pokušaja sagledavanja osobnih odnosa supružnika. Nakon toga ću se osvrnuti na temu udovica, kao posebno zanimljive kategorije srednjovjekovnog društva, uz napomenu kako ću se njima opširnije baviti u petom poglavlju. Poglavlje predstavlja saznanja o ženama na riječkom primjeru, temeljena na notarskoj knjizi i statutu grada Rijeke, u komparaciji i s neophodnim dopunama iz stručnih tumačenja statuta iz riječke okolice, kao i domaće i strane stručne literature. Na kraju poglavlja, pokušat ću rekonstruirati kratku priču o dvije sestre, uzevši u obzir sve isprave korištenih svezaka riječke notarske knjige koje ih spominju, kao kratku studiju slučaja, zanimljivu ovdje iz aspekta ženskih prava unutar obitelji, s posebnim naglaskom na slučaj ponovne udaje.

4.1. Ženska djeca

Studije o djeci u srednjem vijeku pokušaji su da se iz sačuvane građe, koja je tek u manjoj mjeri prikladna za razumijevanje osjetljivih tema kao što je djetinjstvo, konstruira slika koja bi približila ovaj problem shvaćanju današnjice. Ono što se po pitanju djetinjstva može smatrati istim od razdoblja srednjeg vijeka do danas, jedino je biološka komponenta, dok se kultura odgajanja mijenjala, te je mijenjala sliku koju društvo ima o djeci,¹²⁸ a problem srednjovjekovnog djetinjstva postalo je područje velikog interesa medievista.¹²⁹ M. Karbić s pravom zaključuje da, ako šutnja izvora sakriva žene u prošlosti, isto još više vrijedi za djecu.¹³⁰ Kada govorimo o djeci u srednjovjekovnim obiteljima, trebamo uzeti u obzir neka pitanja kao što su prosječan broj djece u obiteljima, nejasnu granicu između djetinjstva i odrasle dobi uz pravno određenje punoljetnosti, te odnos roditelja i djece, kao i odnose djece međusobno. Priroda izvora korištenog u ovom istraživanju ne omogućava demografsku analizu grada Rijeke, pa je ovdje teško govoriti o prosječnom broju djece u obiteljima. Srednjovjekovno je društvo općenito bilo suočeno s visokim mortalitetom, posebno među

¹²⁸ Barbara Hanawalt, „Medievalists and the Study of Childhood“, *Speculum*, vol 77, 2 (2002.) 440-460.

¹²⁹ Ista, 456. Vidi zbornik radova: *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč, 2011.)

¹³⁰ Karbić, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“, 57.

malom djecom.¹³¹ Primjeri s dubrovačkog područja pokazuju kako je bilo teško osigurati kontinuitet obitelji jer, iako se rađalo mnogo djece, malo bi ih preživjelo. Bogati društveni slojevi, u kojima žene nisu morale raditi, nastojali su imati više djece, kako bi imali sinova koji su nastavljali rod i preuzimali poslove, i kćeri čijom su se udajom rodovi povezivali.¹³² Jasno je kako je u obiteljima s malo potomaka postojao veći rizik od nedostatka nasljednika. Općenito gledano, kada se govori o broju djece u srednjovjekovnim obiteljima, istraživanja su, barem donekle, moguća na primjerima vlasteoskih obitelji, dok je kod nižih društvenih slojeva o tome nemoguće zaključivati. U obiteljima malih trgovaca, obrtnika, obrađivača zemlje i sluga, moguće je tek proučavati slučajeve, koji mogu uputiti na neke zaključke.¹³³ Stoga će se ovdje uzeti u obzir upravo takvi primjeri iz Riječke notarske knjige. U analiziranim spisima, kada su pobrojena djeca određenih roditelja, nailazi se uglavnom na dvoje ili troje djece.¹³⁴ Važno je napomenuti da, s obzirom na podatke o visokoj smrtnosti djece od prve do pete godine života, istarski primjeri pokazuju kako je vrlo vjerojatno da su se ženama trudnoće često redale jedna za drugom, ali da, unatoč tome, obitelji nisu imale mnogo djece.¹³⁵ Izvor spominje djecu uglavnom prilikom podjele dobara njihovih pokojnih roditelja i u ugovorima koje umjesto njih sklapaju njihovi skrbnici. Također, ženska djeca se spominju u ugovorima o sluškinjama, a muška u ugovorima o slugama ili naučnicima, što može biti od koristi pri shvaćanju djetinjstva ali i odnosa djece s roditeljima. O međusobnim odnosima između braće i sestara, izvor nam dopušta tek naslućivati kada se dotiče sporenja koja uključuju dvoje ili više djece istih roditelja, kada su njihovi odnosi vjerojatno već narušeni ili u slučajevima kada braća u poslovima zastupaju svoje sestre.

4.1.1. Poimanje djetinjstva

Granicu između djetinjstva i odrasle dobi u srednjem vijeku nije nimalo jednostavno prikazati. Termini koji su se koristili za označavanje djece na zapadnoeuropskom prostoru nisu bili precizni i pokazuju kako su djetinjstvo, ali i mladenaštvo, bili rastezljivi pojmovi.¹³⁶ Prema Riječkom statutu, muška djeca su zakonitu dob (*aetas legitima*) postizala s navršenih 18 godina, a ženska s navršenih 12 godina, ali je važno reći da ta dob nije značila i punoljetnost (*aetas perfecta*).¹³⁷ Statut propisuje i dob koja omogućava oporučivanje dobara,

¹³¹ Janeković Rimer, *Rod i grad*, 43-44.

¹³² Isto.

¹³³ Isto, 45-46.

¹³⁴ *VDAR* III, 109, *VDAR* III, 111, *VDAR* III, 149, *VDAR* III, 301, *VDAR* IV, 92, *VDAR* IV, 176, *VDAR* IV, 187, *VDAR* V, 281, *VDAR* V, 342, *VDAR* V, 346, *VDAR* V, 352, *VDAR* V, 363... O tome vidi: Karbić, „Položaj djece u Rijeci“.

¹³⁵ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 60.

¹³⁶ Isto, 88.

¹³⁷ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 116.

prema čemu su muške osobe mogle oporučivati sa 14, a ženske s 12 godina, dakle, kada su postizale zakonitu dob. Na prvi pogled, zanimljivo je pitanje, zbog čega su se, u srednjem vijeku općenito, ženske osobe smatrale odraslima ranije od muških, osobito kada se radi o raspolaganju nekretninama.¹³⁸ No, na primjeru Rijeke ipak je vidljivo ograničenje ženskih osoba, jer one, ako nisu u očevoj vlasti, mogu oporučivati, ali samo uz prisutnost dvojice rođaka. U suprotnom se smatralo, da je ta ženska osoba umrla bez oporuke. Isto se primjenjivalo s obzirom na darovanja, među živima i u posljednjoj volji, a kao objašnjenje statut navodi „da se žene u svojoj slabosti ne bi zavodile u bludnju i izvaravale“¹³⁹. Također, to je vrijedilo i za oporuke, osim u slučaju smrtne opasnosti kada žena ne bi bila u mogućnosti pozvati rođake, tada se mogla sastaviti oporuka u prisutnosti svjedoka i svećenika, a istoga ili sljedećega dana trebalo ju je provesti u gradskoj kancelariji, pod prijetnjom kazne od 10 libara za bilježnika koji ne bi tako postupio.¹⁴⁰

Jedan ugovor o skrbništvu nad djecom, sklopljen 1446. godine, o kojemu će više biti rečeno kasnije, bilježi kako djeca trebaju ostati kod skrbnika do prikladne dobi (*ad etatem idoneam*)¹⁴¹. Jedna kasnija isprava bilježi kako se ugovor o skrbništvu i imovini odnosi na djecu dok ne dosegnu zakonitu dob (*ad etatem legitimam*)¹⁴².

Za muške se osobe nadalje navodi dob od 25 godina, koja je bila potrebna za samostalno pojavljivanje pred sudom u vlastitim parnicama. Pred sudom su se mogli pojavljivati i kao mlađi, s 18 godina, ako nisu imali skrbnika, a inače su se mogli pojavljivati tek uz pristanak skrbnika ili tutora, ako su ga imali. Svjedočiti u kaznenim parnicama, i muške i ženske osobe mogle su s navršениh 18 godina.¹⁴³ Dob od 25 godina također je važna u imovinskopравnim odnosima. Iako su donekle i ranije mogle raspolagati imovinom, tek s 25 godina osobe su mogle slobodno otuđivati nekretnine. O tome svjedoči odredba statuta koja navodi „bezvrijedne obveze“. Naime, da bi se zaštitila slabost maloljetnika i žena, određeno je da nitko tko je podložen očevoj ili djedovoj vlasti ili nekoga starijeg u kući u kojoj stanuje, ne može ništa otuđiti ili se obvezati bez pristanka oca ili djeda, koji upravlja kućom. Također, nijedna osoba, muška ili ženska, mlađa od 25 godina, koja nema tutora, koja je samostalna i upravlja svojom imovinom, nije mogla sklapati obveze, niti svoje nekretnine otuđivati bez pristanka dvojice muških rođaka, starijih od 25 godina, a ako ih nema, tada kapetan ili vikar

¹³⁸ Karbić, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“, 61.

¹³⁹ *Statut grada Rijeke*, 419.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ *VDAR III*, 109.

¹⁴² *VDAR III*, 301.

¹⁴³ *Statut grada Rijeke*, 445.

trebaju izabrati dvojicu *plemenitih muževa* iz Rijeke, koji poznaju slučaj tih maloljetnika ili žena, i koji će ih dopratiti. Inače njihove obveze nisu vrijedile. Navodi se kako nijedna udata žena ne može sklopiti nikakvu obvezu, niti što otuđiti bez pristanka svoga muža i dvojice rođaka ili građana. Žene su u posljednjoj volji mogle raspolagati bez navedenih običaja, kada su htjele, ali ipak prema propisima statuta.¹⁴⁴

Za razumijevanje odnosa prema djeci, važno je pojasniti pojam očinske vlasti, koja je općenito bila prisutna u srednjovjekovnom društvu. Pod očevom su se vlasti nalazila sva djeca, muška i ženska, prije nego što su se emancipirala. Riječki statut ne propisuje način emancipiranja djece od očinske vlasti, pa je moguće pretpostaviti da se to događalo odvojenim stanovanjem ili nekim drugim formalnostima. Drugdje na Kvarneru emancipacija je, na primjer, u nekim slučajevima bila vezana uz sklapanje braka. Primjer postoji u odredbi Rapskog statuta, koja taj odnos naziva: *pod ocem i majkom*.¹⁴⁵ Na području Istre očinska je vlast bila prilično snažna, te su prava sinova u vlasti bila vrlo ograničena. Primjerice, Novigradski statut određuje kako ono što sin stekne u očinskoj vlasti pripada ocu, osim dobara stečenih oporukom. Ta odredba, kojoj su srodne utvrđene u Grožnjanskom, Piranskom, Porečkom i Rovinjskom statutu, uvelike ograničava djelatnu sposobnost sinova.¹⁴⁶ U potonjim statutima također je određeno kako se sin ne može obvezati bez očeve suglasnosti. Iznimka je u tome Vodnjanski statut, prema kojemu je sin u vlasti mogao slobodno raspolagati vlastitom imovinom.¹⁴⁷ Ipak, u srednjovjekovnoj je Istri sin preko emancipacije mogao steći punu ekonomsku samostalnost. Kao što se može shvatiti i iz Riječkog statuta, očinska vlast nije uvijek pripadala samo ocu, ponegdje je podrazumijevala i oca i majku, a osobe su također mogle biti i pod vlašću djeda.¹⁴⁸

Sljedeći primjer pokazuje kako je sin, iako je emancipirana osoba, za sklapanje posla trebao pristanak roditelja. Naime, svećenik Vito *Cersatich* založio je svoj dom Tomasinu s Krka (*de Vegla*), radi duga koji zapravo ima njegov brat Antun. To je učinio u suglasnosti sa svojim roditeljima, Matejem i Elenom.¹⁴⁹

4.1.2 Odnos roditelja i djece

Upravo je kulturnu i emocionalnu dimenziju života u srednjovjekovnim kućanstvima, kao i veze između članova obitelji, istraživačima najteže rekonstruirati.¹⁵⁰ D. Herlihy

¹⁴⁴ Statut grada Rijeke, 192.

¹⁴⁵ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 118.

¹⁴⁶ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*, 100.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 118.

¹⁴⁹ VDAR V, 281.

¹⁵⁰ Herlihy, *Medieval Households*, 112.

zaključuje kako, unatoč ranije uvriježenom poimanju o nepostojanju djetinjstva u razdoblju srednjeg vijeka, mnogi izvori neupitno pokazuju da srednjovjekovna obitelj nije bila „emocionalna pustinja“.¹⁵¹ Za pretpostaviti je kako je veza između majke i male djece predstavljala središte osjećajnog života obitelji. Čak i kada su djeca plemića prve godine života uglavnom provodila s dojiljama, nakon toga su, do oko sedme godine, bila pod majčinim utjecajem. Kasnije je sinove otac uključivao u posao ili se brinuo o njihovu školovanju, a kćeri su do udaje ostajale uz majku, pa se može zaključiti kako su zbog toga razvijale veću bliskost.¹⁵² U obrtničkim obiteljima, žene su češće same dojile svoju djecu i same ih odgajale, a njihovi su muževi inače bili manje odsutni od obitelji nego očevi trgovačkih zanimanja.¹⁵³

Odnos prema djeci, pa i shvaćanje djetinjstva, na riječkom primjeru možemo pokušati sagledati u ugovorima o službama i naukovanju, koje su sklapali roditelji. Djeca koja su učila neki zanat postajala su naučnicima prilično rano. U gradovima Sjeverne Europe praksa je uglavnom trajala sedam godina i šegrt je tada živio s obitelji svoga učitelja. U toskanskim gradovima šegrti su započinjali praksu malo kasnije, ali je ona trajala samo tri ili četiri godine i šegrti su često ostajali kod svojih roditelja. Prema nekim ugovorima o službi može se vidjeti da su djevojčice iz obrtničkih slojeva također učile zanate kao naučnice obrtnica.¹⁵⁴ Općenito gledano, u srednjovjekovnim europskim sredinama, žene i kćeri mogle su biti uključene u obiteljske obrte, te su ih često nastavljale. Primjeri Pariza, te nekih njemačkih i engleskih gradova pokazuju kako su ti poslovi najčešće bili vezani za proizvodnju odjeće.¹⁵⁵ U Riječkoj notarskoj knjizi nailazi se na nekoliko ugovora o naukovanju i obrazovanju koji se, uz poneke ugovore o službi, odnose na mušku djecu¹⁵⁶, dok se ženska djeca uglavnom predaju za sluškinje. Ovdje će se uzeti o obzir upravo ugovori koji spominju žensku djecu. U većini isprava o namještenju sluškinja, bilježi se kako ih predaju suglasni roditelji.

Tako je 1453. godine Jelena, u suglasnosti sa svojim mužem Jurjem, dala svoju kćer Elizabetu, u službu Nikoli iz Venecije, stanovniku Ankone, na osam godina. Uvjeti podrazumijevaju kako ona treba svo to vrijeme dobro i vjerno služiti gospodara, te mu se pokoravati, a on njoj treba osigurati odjeću, obuću, i s njom dobro postupati te je, kada dođe vrijeme, udati i dati joj miraz.¹⁵⁷ Isto tako, 1451. godine, Petar kožar, u suglasnosti sa ženom

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Janeković R. mer, *Rod i grad*, 105.

¹⁵³ Shahar, *The Fourth Estate*, 187.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto, 190-191.

¹⁵⁶ VDAR IV, 222., VDAR V, 274.

¹⁵⁷ VDAR IV, 167.

Elenom, daje u službu (*ad serviendum*) kćer Elizabetu, ser Ivanu iz Ankone. Ugovorom se gospodar obvezuje će Elizabetu, osim što će joj osigurati uobičajeno, također udati i dotirati.¹⁵⁸ Činjenica je da u nekim primjerima nije zabilježena dob kćeri u trenutku sklapanja ugovora, ali se, prema podacima o predviđanju njihove „spremnosti“ za udaju, može pretpostaviti da su bile vrlo mlade. Neki primjeri ugovora navode točnu dob kćeri. Tako je Toma kovač, iz Ostrošca (*Ostrosaç*), dao (koristi se *locavit* - iznajmljuje) svoju devetogodišnju kćer Marinu, u službu Nikoli Mihaelovu iz Dubrovnika, za sljedećih šest godina. Nakon toga su trebali biti navedeni uvjeti, ali isprava, zbog skraćanja, tu završava.¹⁵⁹ Vjerojatno se i ovdje, kao što je to uobičajeno prilikom sklapanja ovakvih ugovora, podrazumijevalo iste stvari i odnos kao što je navedeno u prethodnim primjerima.

Majčinstvo je za udate žene bila glavna zadaća i zapravo je značila puno ostvarenje žene u braku i u društvu. Struktura kasnosrednjovjekovnih gradskih obitelji, u kojima je žena bila znatno mlađa od muža, te stoga po godinama bliža svojoj djeci, majci je davala ulogu savjetnice i prenositeljice vrijednosti, a bitno je istaknuti i ulogu majki u socijalizaciji i pripremi djece za budući život.¹⁶⁰ Upravo je ta velika dobna razlika između supružnika, za koju se smatra da je porasla od 12. stoljeća, majke činila posrednicama u odnosima između oca i djece.¹⁶¹ Majka je općenito razumljivo više vremena provodila s djecom, također i stoga jer je žena, za razliku od muža, bila vezana za kućanstvo.

Sljedeći primjer prikazuje tužnu situaciju u kojoj je vidljiv pokušaj žene da izbjegne pretpostavljene obiteljske dužnosti. Godine 1450., navodi se kako je izvjesna Magdalena napustila svoga muža, mlinara Martina i njihovu jednogodišnju kćer Malgaritu. Otac je, jer ne može hraniti djevojčicu, odlučuje dati Martinu kožaru, i njegovoj sluškinji Klari, *pro filia anime*, te oni svojim dušama osiguravaju da će se za nju brinuti. Iako se pritom ne predviđa kako djevojčica treba postati sluškinja usvojitelja, u naslovu dokumenta piše da se radi o namještenju sluškinje (*accordatio ancille*).¹⁶² Možemo pretpostaviti da je Malgaritina buduća služba kod gospodara predviđena kao zahvala za pruženu skrb. Zanimljiv je i primjer usvajanja, koji vjerojatno svjedoči i o spremnosti članova obitelji na pomaganje bližnjima u nevolji. 27. prosinca 1453. godine je Stana, tada sluškinja zidara Antuna, dala kćer Eufemiju njezinu stricu Mateju, *pro filia adoptiua*.¹⁶³ Sljedeći primjer, iako isprva izgleda kao ugovor o namještenju sluškinje, odražava ponešto veću brigu o odgajanju. Naime, 1454. godine Gera,

¹⁵⁸ VDAR IV, 97-98.

¹⁵⁹ VDAR IV, 213-214.

¹⁶⁰ Herlihy, *Medieval Households*, 121-125.

¹⁶¹ Isti, 129.

¹⁶² VDAR III, 316.

¹⁶³ VDAR IV, 152.

žena Miche *de Stenisichiach*, u suglasnosti s njime, daje (*dedit, tradiuit et locauit*) svoju trogodišnju kćer Katarinu, Bartolomeju Marinovu iz Ankone, kao *filia anime*. On joj treba osigurati uobičajene uvjete, ali također i njome upravljati (*gubernare*), odgajati je (*corrigere, et castigare*) po svojoj volji, te je, kada dosegne dob za udaju (*etatem nubilem*), treba udati. Zauzvrat mu Katarina treba dobro i vjerno služiti, kao svome gospodaru i zaštitniku.¹⁶⁴ Termin *filia anime* daje naslutiti kako ovaj postupak zapravo znači usvajanje, jer bi to značilo da Bartolomej svojom dušom jamči da će se brinuti o djevojčici koja, s obzirom na dob, tada još nije bila sposobna raditi.

Osobni odnosi članova obitelji, ovdje konkretnije kćeri i roditelja, uglavnom se samo mogu pokušati rekonstruirati iz podataka o nasljeđivanju. Tu se ponekad može vidjeti jesu li se, i od kojeg roditelja, neka djeca preferirala. E. Ennen zaključuje o specifičnosti ženske sudbine u srednjem vijeku, koja ima kontinuitet i u današnjici, kroz činjenicu da žena koja se uda pripada dvjema obiteljima, te nikada nije vezana samo za jednu. Roditelji su morali dati svoju kćer i osigurati joj miraz. Mlade žene tako ostavljaju svoje domove i odlaze u nepoznate. Pitanje je jesu li u njima bile dobrodošle, kao što je pitanje jesu li u roditeljskom domu kćeri bile voljene jednako kao i sinovi. Za zaključiti je jedino da su obitelji općenito manje ulagale u kćeri, što je vidljivo na području obrazovanja, koje je zbog načina života zacijelo bilo potrebnije muškoj djeci, ali nije vjerojatno da su ženska djeca bila manja voljena.¹⁶⁵

4.1.3. Pitanje skrbništva

Pitanje skrbništva nad djecom imalo je veliku važnost u svim srednjovjekovnim društvima, na što ukazuje zastupljenost ovog problema u statutima gradova. Prilikom dodjele skrbništva statuti nisu razlikovali mušku i žensku djecu.¹⁶⁶ Riječki statut u odredbi o skrbništvu ne razlikuje jasno pojmove *tutor, tutrix, gubernator, gubernatrix i curator*, kao ni njihove nadležnosti.¹⁶⁷ Skrbnike su djeci određivali roditelji, u oporukama prije smrti, a ukoliko to nisu učinili, statut propisuje kako tutore ne može postavljati nitko osim kapetana ili vikara, zajedno sa sucima.¹⁶⁸ Ovdje je posebno zanimljivo vidjeti primjere u kojima je skrbnica svoje djece, nakon muževljeve smrti, postajala udovica.¹⁶⁹ Primjerice, godine 1458.,

¹⁶⁴ VDAR IV, 220-221. Slični su primjeri VDAR V, 384-385.

¹⁶⁵ Ennen, *The Medieval Woman*, 271.

¹⁶⁶ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 97.

¹⁶⁷ Statut grada Rijeke, 415-417. Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 127.

¹⁶⁸ Statutum terrae Fluminis, 227.

¹⁶⁹ VDAR V, 378.

Katarina, udovica Rafaela de Fossambruno, spominje se kao *tutrix et gubernatrix* svojih sinova Ambrozija i Franje.¹⁷⁰

Iako se, dakle, u Riječkoj notarskoj knjizi nailazi na nekoliko primjera majki udovica koje se nazivaju skrbnicama svoje djece, statut to pitanje ne dotiče. Stoga je ovdje pitanje, je li majka na području srednjovjekovne Rijeke odmah po smrti muža postajala skrbnicom svoje djece ili je tako bivalo samo ukoliko bi otac oporučno odredio da bude tako, kao što je to bilo u Kopru, Izoli i Piranu.¹⁷¹ Istarski statuti uglavnom određuju da majka udovica odmah postaje tutoricom, ukoliko nastavi živjeti čisto i u udovištvu.¹⁷² Novigradski statut, osim što majku koja živi u udovištvu postavlja tutoricom djece, također je smatra upraviteljicom njihovih dobara, ako otac nije drugačije odredio.¹⁷³ Činjenica da se ova, danas gledano, sasvim prirodna pojava, na riječkom primjeru ne spominje kao pravilo, možda govori o važnosti značaja i sposobnosti pojedinih udovica. Primjerice, 7. kolovoza 1447. godine, gospođa Passina, udovica Nikole Raintalara, identificira se kao upraviteljica djece svoga pokojnog muža (*gubernatrix filiorum dicti condam mariti sui*).¹⁷⁴ Iz spisa koji su uslijedili kasnije vidljivo je kako je Passina bila nasljednica plemića¹⁷⁵ te da je bila prisutnija u sporovima, a kasnije se i preudala, no, u tim se okolnostima više ne spominju njezina djeca.¹⁷⁶

Istarski statuti pokazuju kako bi majka, ukoliko je ostajala skrbnica svoje djece, tu ulogu imala samo dok se ne bi preudala, a o važnim pitanjima nije ni mogla odlučivati samostalno, već u suglasnosti s muškim rođacima. Možda su upravo zato jer su se mnoge majke preudavale, skrbnicima djece često postajali muževi rođaci.¹⁷⁷ Ukoliko su djeci umrla oba roditelja, određivali su im se skrbnici koji su odgovarali za njih i njihova dobra. U jednoj je ispravi, 1447. Juraj Glavinić (*Georgius Glauinich*), zabilježen kao upravitelj (*gubernator*) djece svoga pokojnog brata Kvirina (*Chirini*). Prema tome, on je bio skrbnik Katarine, Šimuna i Eufemije. Tom prilikom Juraj daje kuću, dvor, vrt i vinograd Matiji pok. Antuna Skampića, te se navodi kako to čini kako bi izbjegao troškove i radove. Ovdje nije sasvim jasno što je pod tim podrazumijevao.¹⁷⁸ Sljedeća isprava, iz 1453. godine, navodi kako je Juraj iz dobara svoje nećakinje Eufemije primio 200 libara, koje je za neko njezino željezo platio Matko Vidac iz Ljubljane. Kao jamstvo za taj novac on je Eufemiji predao polovinu

¹⁷⁰ VDAR V, 365.

¹⁷¹ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 129.

¹⁷² Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 82-83.

¹⁷³ Mogorović Crljenko, „Položaj kćeri u istarskoj obitelji u 15. i 16. stoljeću“, 65.

¹⁷⁴ VDAR III, 167. Slično i: VDAR V, 378.

¹⁷⁵ VDAR III, 233-234.

¹⁷⁶ Vidi str. 54.

¹⁷⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 98.

¹⁷⁸ VDAR III, 149.

svoga vinograda u Dolu. Prema dogovoru između Jurja i Ivana Glavinića, koji je zastupao Eufemiju, ovu polovinu vinograda Juraj je mogao držati, obrađivati i koristiti dok Eufemija ne postane punoljetna. Nakon što postane punoljetna, Eufemija je mogla tražiti navedeni novac, pa i prodati založeni vinograd da bi se namirila, sukladno riječkim običajima. Ovdje vidimo da je, iako je Juraj ranije bio naveden kao njihov skrbnik, u slučaju u kojem se radilo o poslu između Juraja i Eufemije kao njezin zastupnik uključen jedan drugi njihov rođak (Ivan), što je trebalo osigurati zaštitu prava djece. Na srodstvo s Ivanom upućuje prezime, no iz teksta nije vidljivo o kakvom se srodstvu radi. Istoga dana, sastavljena je druga isprava koja bilježi kako je Ivan zastupnik Katarine, koja je postala redovnica (*effecta sit monaca*), te on osigurava poštivanje njezinih prava. Ovdje se Juraj obavezao da će Katarini u ime dobara, koja su joj pripadala iz imovine njezina oca, svake godine davati dva modija vina iz vinograda i pet pergola, sve dokle njezin brat i sestra ne postanu punoljetni (tada to, iako nije rečeno u dokumentu, vjerojatno postaje njihovom obavezom). Iz ovoga konteksta vidljivo je da je Katarina i nakon što je postala redovnicom zadržala određena prava na svoj dio očevine.¹⁷⁹ U opisanom se slučaju nigdje ne spominje majka navedene troje djece, pa ovdje ne možemo znati je li i ona umrla ili se preudala.

Zanimljiv je već spomenuti primjer skrbništva, opisan u ugovoru sklopljenom 1446. godine. Radi se o djeci Ciprijana, koja za skrbnika dobivaju djeda. Iz kasnijeg dokumenta o povratku miraza¹⁸⁰, o kojemu će još biti riječi, vidljivo je kako je njihova majka Suška (*Suscha*) umrla, pa njezin muž Ciprijan vraća miraz njezinu ocu Blažu (*Blasuth*). Blaž, naime, treba primiti njegove sina i kćer u svoj dom, hraniti ih te, po potrebi, naći i dojilju, a djeca su kod njega trebala ostati do prikladne dobi. Ciprijan također treba dati Blažu sva dobra pokojne žene, te mu otplatiti spomenuti miraz, u iznosu od 86 libara.¹⁸¹ Pitanje je zašto je Ciprijan odlučio poslati svoju djecu, kao i imetak njihove majke, djedu. Možda je smatrao da se sam ne može adekvatno brinuti o djeci ili je taj čin bio posljedica okolnosti sklapanja njegova drugog braka, no, o tome se ovdje može samo pretpostavljati.¹⁸² Podatak koji navodi da će skrbnik, ukoliko bude potrebno, pronaći dojilju, što znači da je barem jedno od dvoje navedene djece potencijalno dojenče, daje naslutiti da im je majka možda umrla na porodu. To je, u razdoblju srednjega vijeka, bila veoma česta pojava, jer je trudnoća za ženu predstavljala veliki rizik. O tome svjedoče i oporuke koje su sastavljale trudne žene.¹⁸³ Ugovor o povratku miraza

¹⁷⁹ VDAR III, 301.

¹⁸⁰ Vidi str. 37.

¹⁸¹ VDAR III, 109.

¹⁸² Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 120.

¹⁸³ Janeković R□mer, *Rod i grad*, 44.

sklopljen je kasnije (1452. godine), te je vidljivo kako je Ciprijan iz nekog razloga oduljio s isplatom. Ovaj je primjer zanimljiv i zato jer majčin miraz prikazuje kao nasljedstvo djece. Kako se miraz inače vraćao ako u braku nije bilo djece, ovdje se očito vraća upravo zbog toga što je otac pokojnice preuzeo brigu o njezinoj djeci.

Statutom grada Rijeke određuje se da svaki tutor ili skrbnik treba sastaviti inventar imovine malodobnika ili osobe kojom treba upravljati, u roku od mjesec dana. Maloljetnici su mogli tražiti svaku stvar koju je tutor stavio u inventar, ukoliko bi jednim svjedokom, muškarcem ili ženom dobra ugleda i glasa, uz prisegu, dokazali da su te stvari u doba sastavljanja inventara bile u njemu sadržane.¹⁸⁴ Također, određuje se da, kada je netko određen za tutora ili skrbnika, tutoricu ili upraviteljicu od strane oporučitelja, kapetana ili vikara, te ako u tom slučaju štićenici, kada dosegnu zakonitu dob, žele tražiti upravu nad stvarima i imovinom od tutora, skrbnika ili upravitelja, on ili ona treba položiti račun o upravi i vratiti maloljetnicima svu imovinu za koju odgovaraju.¹⁸⁵

4.2. Pravo nasljeđivanja ženske djece

4.2.1. Oporučno nasljeđivanje

Riječki statut jasno prikazuje nasljedno pravo sinova i kćeri u slučaju kada ostavitelj nije imao oporuke, ali iz njega nije vidljivo je li oporučitelj inače imao pravo slobodnog raspolaganja imovinom, ili su djeca imala određen nužni dio. M. Karbić smatra kako je vjerojatnije da je u ovom slučaju postojala sloboda oporučnog raspolaganja.¹⁸⁶ Pri sastavljanju oporuka na području Rijeke trebalo je biti prisutno sedam svjedoka, a u distriktu je bilo dovoljno da ih bude pet. Svaka oporuka koja nije sadržavala imena nasljednika, trebala se smatrati valjanom, i u svakoj zamjeni nasljednika u kojoj su navedeni nasljednici, ukoliko iz same oporuke ne proizlazi ništa protivno, trebalo se smatrati da se odnosi na najbliže zakonite i prirodne potomke oporučitelja.¹⁸⁷ Prema Margetiću, otac je u Rijeci sredinom 15. stoljeća imao pravo razbaštiniti djecu, ali je, također, sin doživljavan i kao suvlasnik očeve imovine.¹⁸⁸ Odredba iz Riječke notarske knjige, donesena od kapetana, sudaca i vijećnika, 3. ožujka 1458., propisuje kako sve osobe, neovisno o tome imaju li djecu ili braću i sestre, mogu

¹⁸⁴ *Statutum terrae Fluminis*, 197-199.

¹⁸⁵ Isto, 197.

¹⁸⁶ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 122.

¹⁸⁷ *Statutum terrae Fluminis*, 187-191.

¹⁸⁸ Karbić, „Položaj djece u Rijeci“, 123.

oporučivati svoja pokretna i nepokretna dobra po svojoj volji. Prema tome, i roditelji mogu lišiti djecu nasljedstva, ali se dodaje da im moraju ostaviti oruđe za rad u vinogradu.¹⁸⁹

U dokumentu iz 1446. godine, Ivan kovač *de Lipa* izjavio je kako mu je otac u oporuci (*in vltimo suo testamento*) ostavio vinograd, koji zovu Brajda, a koji je do toga dana posjedovao i uživao njegov brat Svetina, zajedno s njihovom majkom. On se poziva na rečenu oporuku kako bi zaplijenio vinograd koji mu pripada.¹⁹⁰

Ovdje će se pažnja više obratiti na kćeri, koje riječka notarska knjiga umnogome bilježi kao nasljednice.¹⁹¹ Napomenula bih kako u primjerima koji slijede ne možemo biti sigurni je li riječ o oporučnom nasljeđivanju, ali se oni navode zato što jasno pokazuju pozivanje žena na pravo nasljedstva roditelja. 1447. godine, Ivan Belsterfar je, naime, do kraja isplatio vinograd koji je kupio od pokojnog Cuncija Hohennera za 45 zlatnih dukata, njegovoj kćeri Barbari, iz čega je vidljivo da je ona nasljednica svoga oca.¹⁹² Jedna isprava spominje Luciju, Fabijanovu suprugu, dok se on navodi kao zet pokojnog Šironje (*Sirognin set*). Lucija je, dakle, kći pokojnog Šironje koji je, naime, od izvjesnog Rafaela kupio kuću za 25 maraka. Deset maraka koje se spominju, a koje Fabijan dobija od Petra Barbude, dio su te cijene od 25 maraka. S obzirom da spomenuti Petar Barbuda stanuje u toj kući ili dijelu kuće, on mora vratiti taj novac, i to čini u ratama, jer je ili kupio kuću od Šironje te je otplaćuje, ili je „zaštićeni stanar“. Fabijan ovdje zapravo prima novac u ime svoje supruge koja je očito nasljednica po svojem ocu i koja ima pravo na nekretninu, odnosno novac kao prihod od nekretnine.¹⁹³ Zanimljiv je i dokument koji svjedoči kako se Filipa *Chergnaça* izborila za svoje pravo nasljedstva. Navodi se kako je pred sudom zaplijenila (*sequestrat*) vrt s maslinicima, koji je pripadao njezinu ocu, a koji je zaposjeo Ivanulus s Raba.¹⁹⁴

U punomoći, koju Marija *Bellanichieua* 1443. godine daje Tomasu, ona se bilježi kao sluškinja svećenika Antuna Belanića (*Bellanicha*). Dokument je zanimljiv jer se, kao Antunove nasljednice, spominju Dominika i Lucija, koje se navode kao njezine kćeri, i koje sudjeluju u sklapanju toga ugovora.¹⁹⁵ Moguće je pretpostavljati kako se svećenik pobrinuo za sluškinju i njezine kćeri, ukoliko su ostale bez muža i oca, ali je zanimljivo da se Marija bilježi kao Belanićeva, što daje naslutiti da je otac spomenutih kćeri možda sam svećenik. O tome se ovdje ipak može samo pretpostavljati. Sličan je primjer zabilježen u još jednome

¹⁸⁹ VDAR V, 356- 357.

¹⁹⁰ VDAR III, 111.

¹⁹¹ VDAR V, 397.

¹⁹² VDAR III, 129.

¹⁹³ VDAR III, 130.

¹⁹⁴ VDAR V, 266.

¹⁹⁵ VDAR IV, 176.

dokumentu, iz 1458. godine, u kojem se određuje opunomoćenik izvjesne Katarine, a ona se bilježi kao kći pokojnog svećenika Gašpara.¹⁹⁶

4.2.2. Neoporučno nasljeđivanje

S aspekta neoporučnog nasljeđivanja, Riječki statut ne razlikuje mušku i žensku djecu, ako nisu udata. Načelo izjednačenosti muških i ženskih potomaka u slučaju neoporučnog nasljeđivanja, bila je prisutna općenito na području Kvarnera (Krk, Cres, Rab)¹⁹⁷. Istu ravnopravnost propisuju Tršćanski statut (iz 1350. godine), te mnogi istarski statuti (Miljski, Koparski, Izolski, Novigradski, Porečki, Rovinjski, Bujski, Buzetski, Oprtaljski, Dvigradski, Vodnjanski, Grožnjanski i Motovunski).¹⁹⁸ U spisima Riječke notarske knjige, ta je ravnopravnost vidljiva kada se kćeri kao nasljednice navode i u slučajevima kada postoje i sinovi. Primjerice, 1457. godine, kao nasljednici Nikole de Barnisa i njegove žene Malgarite navode se njihovi sinovi Franjo, Ivan i Šimun i kći Katarina.¹⁹⁹

Upitnim se zapravo čini pitanje nasljeđivanja emancipiranih sinova, a posebice udanih kćeri. Na Kvarneru su oni imali pravo na udio u nasljedstvu, ali je on bio umanjen za iznos koji su dobili pri emancipaciji ili kao miraz.²⁰⁰ Istarski statuti u tom smislu uglavnom izjednačuju emancipiranu i neemancipiranu djecu, osim Puskog statuta, koji ograničava samo pravo udanih kćeri, ali ne i emancipiranih sinova.²⁰¹ Ipak, prema Margetiću, iako su načini emancipacije od očinske vlasti u statutima istarskih gradova vrlo raznoliki, nakon toga su prava emancipiranoga na imovinu roditelja bila ipak slabije zaštićena.²⁰² Tršćanski statuti iz 1315., 1350. i 1421. godine određuju da udate i dotirane kćeri oca nasljeđuju samo u onoj mjeri, u kojoj to utvrde dva rođaka. Isto je, naime, preuzeto u Riječki statut iz 1350. godine.²⁰³ Pravo žena na miraz, kao u Riječkom, predviđeno je u mnogim drugim statutima²⁰⁴, a ti se propisi poklapaju i u pogledu na ograničenje ženske djece s obzirom na bezoporučno nasljedno pravo, utoliko što je ono apsorbirano u pravu na miraz.²⁰⁵ Dakle, u načelu, Riječki

¹⁹⁶ VDAR V, 359.

¹⁹⁷ Zrinka Novak, „Neki aspekti pravnog položaja žena u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu“, *Historijski zbornik* 62/2 (2009.), 315-343., 340.

¹⁹⁸ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*, 114.

¹⁹⁹ VDAR V, 341-342, 342, 346.

²⁰⁰ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*, 158.

²⁰¹ Isto, 212.

²⁰² Isto, 103-109.

²⁰³ Isto, 115.

²⁰⁴ Herkov, u predgovoru izdanja statuta, naglašava sličnost između Riječkog i Poljičkog statuta, u nasljednom pravu žena, te da je obzirom na neotuđivost miraza, slična i odredba Splitskog statuta.

²⁰⁵ *Statutum terrae Fluminis*, 47.

statut ograničava nasljedno pravo udatih kćeri,²⁰⁶ ali notarska knjiga ponekad i udane žene navodi kao nasljednice roditelja. Primjerice, 1446. godine Katarina (*Catarina dicta Ciuitna*), daje svome mužu Marku Buntu punomoć, kako bi je on zastupao u svim poslovima i sporovima vezanima za njezino nasljedstvo po majci (*occassione hereditatis maternelle*). Ti poslovi uključuju dugovanja, kupoprodaje, donacije i ugovore različitih tipova. Također, navodi se da je, ukoliko bude potrebno, on treba zastupati pred rektorom, ili sucem, kako crkvenim, tako i svjetovnim.²⁰⁷ Godine 1447., bilježe se sestre Agata i Dražica, kao nasljednice svoga oca Matije Šopa iz Kastva, koji je umro bez oporuke (*heredes ab intestato*). Pritom je Agata bila udata za suca Antuna Furklinovića.²⁰⁸ Također, Jeluša Tonkovićeve, koja se bilježi kao udovica (*relicta condam Grisani Tonchouich*), u svojoj se punomoći poziva na dio nasljedstva svojih pokojnih roditelja, Mihaela i Marije Obadić.²⁰⁹ U ovim primjerima nije bilo moguće saznati jesu li spomenute žene imale braće, pa, ukoliko nisu, možemo pretpostavljati kako su one bile jedine nasljednice, a iz samog se teksta ne može naslutiti ništa o mogućem preferiranju od strane roditelja. Ipak, u trenutku kada je prethodno spomenuta nasljednica de Barnisa, gospođa Katarina, u svoje i u ime svoje dvojice braće odredila opunomoćenika za nasljedstvo pokojnog oca, bila je udata za ser Francisca de Fano.²¹⁰ Prethodno spomenuta gospođa Passina i njezina sestra bilježe se kao nasljednice svoga pokojnog oca²¹¹, a iz jedne kasnije isprave vidljivo je kako su imale i brata.²¹²

Prema statutarnoj odredbi, imovinu pokojnika u Rijeci trebala su naslijediti njegova djeca, bez obzira na spol, u jednakim dijelovima. Na žensku djecu to se odnosi ukoliko nisu udata.²¹³ Nadalje, određuje se da, ukoliko otac umre ostavivši bez oporuke i djecu i unučad (djecu pokojnog sina), ta unučad s djecom pokojnog trebaju naslijediti dobra, „po koljenu, a ne po glavama“, a to se naređuje kao normativ do beskonačnosti. Ukoliko ne bi bilo potomaka, najprije otac treba naslijediti sina, ako nema oca, djed s očeve strane, a isto tako i braća pokojnika trebaju imati udjela u tome, u jednakim dijelovima. Također se navodi da unuka, kojoj je dan miraz i koja je udata, nema pravo nasljedstva trećine imovine, koja bi joj bezoporučno pripadala. Ako osoba, koja je umrla bez oporuke, ne bi ostavila niti jednog nasljednika, sina ili kćer, njezina imovina treba pripasti bližim srođnicima, u upravnoj ili pobočnoj lozi. Za nasljednike žena, koje umru bez oporuke, nalaže se isto kao i za muševke, uz

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ *VDAR* III, 139-140.

²⁰⁸ *VDAR* III, 140-141.

²⁰⁹ *VDAR* V, 397.

²¹⁰ *VDAR* V, 341-342, 342, 346.

²¹¹ *VDAR* III, 233-234.

²¹² *VDAR* IV, 121.

²¹³ *Statutum terrae Fluminis*, 191.

to da i muški, i ženski potomci u jednakim dijelovima nasljeđuju imovinu svoje majke. Prema statutu, ukoliko netko umre, a nema ni predaka ni potomaka, te ako je to bila žena, polovina njezine imovine trebala je pripasti fiskalnoj komori, a polovina općini grada Rijeke. Majka koja nasljeđuje sinove i kćeri, umrle bez oporuke, zajedno s ostalom djecom i rođacima, trebala je nasljediti od imovine djece toliko, koliko bi joj pripalo po propisima općeg prava.²¹⁴ M. Mogorović Crljenko na istarskom je primjeru zaključila kako mnoge oporuke svjedoče o tome da se načelo jednakoj podjeli dobara među djecom često nije provodilo, odnosno da su roditelji često preferirali pojedinu djecu.²¹⁵

Ovdje je, radi kvalitetnijeg zaključivanja o nasljeđivanju žena, potrebno rastumačiti načelo nasljeđivanja *paterna paternis, materna maternis*. Ono se primjenjivalo na mnogim europskim područjima na različite načine, a uglavnom podrazumijeva vraćanje dobara umrloga bez oporuke i potomaka, onom ascendentu (ili njegovoj liniji) od kojega ih je umrli dobio.²¹⁶

Margetić neoporučno nasljeđivanje na istarskom prostoru raščlanjuje na tri tipa. Najprije identificira nasljeđivanje bez primjene spomenutog načela, i to u priobalnim gradovima: Puli, Rovinju i Poreču. Dakle, u tom je slučaju nakon smrti neke osobe bez potomstva i oporuke, ostavština činila jedan skup dobara s jednim nasljednopravnim redom, bez razlikovanja između majčinih, očinskih i stečenih dobara. Nasljedstvo bi tada pripadalo braći i neudatim sestrama umrloga, ako su s umrlim bili u srodstvu po ocu, a otac pokojnika imao bi pravo plodouživanja. Ukoliko nije bilo tih srodnika, nasljedstvo je pripadalo ocu ili drugoj muškoj osobi po očevoj liniji, do četvrtog stupnja srodstva. Taj se način nasljeđivanja, s malim razlikama, primjenjivao u spomenutim priobalnim gradovima, a potječe iz rimskoga prava, jer čuva njegovu osnovicu: jedinstvo ostavštine.²¹⁷

Nadalje, Margetić određuje nasljeđivanje po načelu *paterna paternis, materna maternis* - prvoga tipa, koji je germanskog porijekla te je svojstven i drugim dijelovima Europe. Njega primjenjuju statuti u unutrašnjosti Istre (Buje, Buzet, Dvigrad, Oprtalj) i Miljski statut, a prema tome, nasljedstvo osobe bez potomaka i oporuke prelazio je na ovlaštenike na način potpuno drugačiji od prethodnog, pri čemu dobra pripadaju srođnicima u skladu s njihovim podrijetlom. Očinska dobra pripadala su sestrama i braći po ocu, s time da su oni morali izdržavati siromašne roditelje, a ukoliko njih nije bilo, nasljedstvo je pripadalo ocu, a majčinska dobra pripadala su braći i sestrama po majci, ili majci. Ako ih nije bilo,

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ Mogorović Crljenko, „Položaj kćeri u istarskoj obitelji u 15. i 16. stoljeću“, 61.

²¹⁶ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*, 117.

²¹⁷ Isti, 119.

dobra koja je umrla osoba stekla dobivala su braća i sestre po ocu, a ukoliko ih nema, pripadala su ocu, pa majci, a ako ni njih nema, braći i sestrama po majci. Ukoliko nije bilo navedenih osoba, nasljedstvo se dijelilo na dva jednaka dijela, tako da je jedna polovica pripadala najbližim rođacima po ocu, a druga najbližim rođacima po majci. Treći oblik jest nasljeđivanje po načelu *paterna paternis, materna maternis* - drugoga tipa, koji je bio u uporabi na sjeverozapadnoj istarskoj obali od Trsta do Novigrada, a osnovna mu je značajka to što se ostavština ne dijeli na dva dijela kao u prvom tipu, nego se primjenjuje direktno načelo *paterna paternis, materna maternis*. Kao jedinu iznimku Margetić izdvaja Motovunski statut (od 1354. godine), jer u njemu otac ima prednost pred braćom i sestrama pokojnika.²¹⁸

4.2.3. Miraz

Na problem nasljeđivanja žena nadovezuje se prethodno spominjani pojam miraza, pa će se ovdje, a prije nego se prikažu značajke srednjovjekovnog braka, pokušati razjasniti saznanja o njegovu značaju za žene i njihove obitelji. Brak se u srednjem vijeku uglavnom nije sklapao bez miraza, što nesumnjivo svjedoči o poslovnom karakteru braka. Z. Janeković Römer smatra kako je to potrebno razumjeti u kontekstu načina života ljudi na određenom prostoru, a osobito, kao što je pokazano za primjeru Dubrovnika te vrijedi i na primjeru Rijeke, u trgovačkoj sredini. Miraz je, izgleda, bio važniji od blagoslova, jamčio je čast i status obitelji, osobito onih imućnijih, ali i osiguravao ženu.²¹⁹ Najjednostavnije rečeno, miraz (*dos, bona dotalicia*), predstavlja imovinu koju žena prima od svojih roditelja pri sklapanju braka.²²⁰ Dotalnu je imovinu činila uglavnom određena svota novca, nakit, odjeća i druga oprema za kućanstvo, a često i nekretnine. Razumljivo je da je vrijednost miraza ovisila o mogućnostima pojedine obitelji, ali i najsiriromašnije djevojke morale su imati barem simboličan miraz.²²¹ Također, bitno je istaknuti kako je isplata miraza u vrijeme kada je brak bilo moguće sklopiti samo izjavom, a ne nužno pred svjedocima, bio najsigurniji dokaz da je brak kao takav sklopljen, te da se nije radilo o ljubavničkoj vezi.

Slikovit je primjer miraza isprava iz 1449. godine, koja bilježi kako je ser Valentin Jurlinović (*Jurlinovich*) obećao, za miraz (*in dotem*) Petre, kćeri pokojnog Kuzme Budića iz Kastva (*Cusme Budič de Castua*), dati njezinu mužu Blažu (*Blasio condam Matei becharium*), 220 libara i krevet s njezinim plahtama. Obećaje dati taj novac i stvari na Blažev zahtjev. Isprava koja slijedi ispod nje, bilježi kako je Blaž primio od Valentina Jurlinovića, u ime

²¹⁸ Isti, 120-123.

²¹⁹ Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 133.

²²⁰ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 19.

²²¹ Janeković Römer, *Rod i grad*, 78.

Petre, jedan dio miraza. Primio je novac u iznosu od 10 libara i pedeset malih (solida), te krevet i njezine plahte.²²² Iako Valentinu, kao Petrinu zastupniku, očito nije bilo moguće odjednom isplatiti sav iznos miraza, neposredno nakon potražnje isplatio je barem dio. Taj primjer može prikazati svijest o mirazu kao neizbježnoj kategoriji, ali ovdje nije moguće saznati je li miraz bio isplaćen do kraja, jer među obrađenim ispravama nisam naišla na daljnje spominjanje ovoga slučaja. Isplata miraza, kao što je vidljivo i na primjerima, bila je teret za većinu obitelji. Ugovori o obročnoj otplati miraza često su bili predmet sporenja, jer su obroci kasnili. Za zaključiti je kako je, jer je novac stalno bio u opticaju, većini obitelji bilo teško odjednom izdvojiti veliku količinu novca potrebnu za miraz, pa se njegova isplata nekad mogla provući kroz više godina.²²³

Statutarni propisi o mirazu temeljili su se na rimsko-bizantskoj pravnoj tradiciji i kanonskom pravu, koje se ipak prilagođavalo životu u komunalnim društvima. Rimsko bračno pravo je, uz miraz, koji postaje vlasništvom muža, predviđalo i uzmirazje (*contrados*, *donatio propter nuptias*), dar koji je muž davao ženi prilikom sklapanja braka, vrijednošću jednak mirazu. Ženino pravo na taj dar, koji je na obalnom prostoru bio uobičajen, nije bilo jasno utvrđeno, a njegova je vrijednost u komunalnom razdoblju bivala sve manja u odnosu na miraz.²²⁴ Na primjeru braka na istarski način, o kojemu će biti još riječi, vidljivo je kako se iz univerzalne zajednice dobara počelo izdvajati neke oblike imovine koji u nju nisu ulazili.²²⁵ To su miraz (*dote*, *dos*), uzmirazje (*contradote*, *contrados*) i *basadego*, a spadali su u vlasništvo žene, kojoj je, za raspolaganje spomenutim ipak trebala muževa suglasnost. U pravilu, miraz su davali roditelji, a uzmirazje i *basadego* zaručnik. Uzmirazjem bi on povećavao miraz sa svoje strane, kako bi se rasporedilo osiguravanje ženine budućnosti, a *basadego* je darovao zaručnici prilikom sklapanja braka. *Basadego* (lat. *basium*- poljubac) označavao je vjenčani dar koji je prvobitno označavao darivanje zaručnice prilikom prelaska „u posjed“ muža svečanim poljupcem na kraju obreda vjenčanja. Taj se dar, prema Margetiću, može usporediti s germanskim oblikom darivanja koji se nazivao *Morgengabe* ili jutrina.²²⁶ Oba dijela imovine koje daje zaručnik, s vremenom su se počeli miješati ili spajati, ali je ta imovina bila isključivo ženina i nije ulazila u zajedničku imovinu.

Osim o važnosti predaje miraza zaručniku ili mužu od strane ženine obitelji, važno je uočiti kako Riječka notarska knjiga svjedoči o važnosti jamstva za povratak miraza ženi, u

²²² VDAR III, 263.

²²³ Janeković R. i Mer, *Rod i grad*, 81.

²²⁴ Ista, 77.

²²⁵ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 19.

²²⁶ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*, 95.

slučaju muževe smrti, ili njezinoj obitelji, u slučaju smrti žene, ako u braku nije bilo djece. Miraz, u tom smislu, možemo shvatiti kao važan za osiguravanje žene ali i njezine djece, a jamčilo ga se bračnim ugovorima, kao što to prikazuje prethodno spomenuta isprava o povratku miraza. Godine 1452. Blaž je od Ciprijana Faričića primio osamdeset i šest libara, koje je Ciprijan ranije dobio kao miraz Suške, svoje pokojne žene, a Blaževe kćeri.²²⁷ Ciprijanu je za povratak miraza trebalo šest godina, ali ga je ipak isplatio- ocu svoje pokojne žene- koji je, kako je navedeno ranije, postao skrbnik njihove djece. Sljedeći primjer, osim što svjedoči o važnosti miraza zanimljiv je i stoga jer se ponovno spominje osoba koja je dijete svećenika. Naime, Juraj pokojnog svećenika Šimuna (*Georgius condam presbiteri Simonis*), polovinom svoga vinograda jamči povratak miraza (*dotis restituende*) svoje zaručnice Dominike, u slučaju njegove smrti ili bankrota, njoj ili nekome umjesto nje. To vjerojatno podrazumijeva njihovu moguću djecu kao nasljednike, ili, ako ih ne bi bilo, njezinog oca ili nekoga od rodbine. Određuje kako ona može slobodno izabrati koju polovinu vinograda želi, i to jamči svim svojim dobrima.²²⁸

O uzmirazju svjedoči i isprava iz 1452. godine, kojom Ivan Kakobonić iz Mošćenica obećaje svojoj ženi Eleni, nekoć sluškinji (*ancille*), za uzmirazje (*pro contradote et nomine contradotis*) jedan vinograd, kraj Mošćenica, i jedan vrt. Također joj daje polovinu svoje kuće da, ukoliko umre prije nje, ona može živjeti u njoj, i uživati je (*vsufructuare*) dokle živi, i vodi udovički život.²²⁹

Važno je imati na umu prethodno obrazloženo, da je statutarna kodifikacija, između ostalog, značila i popisivanje starih običaja. Pritom statuti nijedno područje života nisu regulirali u potpunosti, nego su sadržavali samo najvažnije norme ili izmjene dotad uvriježenih običaja, posebno u razdoblju do 14. stoljeća. Mnogo je propisa ostalo određeno običajima, a to posebice vrijedi za obiteljske odnose.²³⁰ O nastojanju da se uvedu pravila dotiranja svjedoči i čl. 41 Riječkoga statuta, pod naslovom: „Ženama treba dati miraz i neka su one svojim mirazom zadovoljne“.²³¹ Statut navodi kako je „u probitku države da žene dobiju miraz, u svrhu uklanjanja lošeg običaja, koji se do sada u Rijeci uvriježio, da se djevojci ne odredi miraz, izuzevši kao nada na nasljedstvo bilo na očevu bilo na majčinu imovinu“. Određuje se da svaki otac obitelji, na kojemu „leži teret davanja miraza kćerima, u buduće bude dužan u doba, kada se udaje njegova kći, odrediti joj miraz prema svom položaju

²²⁷ VDAR IV, 148.

²²⁸ VDAR III, 285.

²²⁹ VDAR IV, 149- 150.

²³⁰ Janeković R. mer, *Rod i grad*, 15.

²³¹ *Statutum terrae Fluminis*, 205- 207.

i mogućnostima, te prema broju djece, no tako da ne bude manji od zakonitog miraza, koji bi joj pripadao po naravnom pravu, kako s obzirom na očevu, tako i na majčinu imovinu.”²³² Ukoliko je otac kćeri uskratio ili joj nije odredio miraz kada se ona zaručila, tada su joj miraz trebali odrediti vikar i suci, prema imovini njezina oca, uzevši u obzir njegov položaj i mogućnosti, i trebali su joj ga doznačiti. Ako oni to ne bi učinili, njih se kažnjavalo, a ta kazna pripadala je ženi kao povećanje miraza, ali usprkos tome, trebali su joj odrediti miraz. Nadalje se navodi kako žena, kojoj je miraz odredio djed, otac, majka ili braća, treba biti zadovoljna iznosom, koji joj je dan ili određen prema riječkom sudu, te da ne može tražiti više od očeve imovine. Ako je ženi miraz bio određen od zajedničke imovine, dakle očeve i majčine, tada nije mogla tražiti ništa ni od majčine imovine. U slučaju, kada otac nije mogao dati miraz kćeri, tada je majka, ako ima odakle, bila dužna dati miraz od svoje imovine. Ako ni majka nije imala odakle dati miraz, tada su sinovi i braća, kao srodnici s obje strane s navedenom sestrom, ako su imali dovoljnu imovinu za svoj život i uzdržavanje, trebali svatko od svoje imovine odrediti njezin miraz. Ovakva je promjena sustava od druge polovice 13. stoljeća vidljiva i u Dalmaciji – kada se, po smrti roditelja, udio u nasljedstvu za kćeri zamjenjivao isplatom miraza po udaji.²³³

4.3. Žene u braku

4.3.1. Sklapanje braka

Srednjovjekovni je brak vrlo zanimljiva i kompleksna tema. Istraživanja o razdoblju ranog srednjeg vijeka svjedoče o raznolikosti praksi sklapanja braka, a tek je Tridentski koncil, 1536. godine, uveo red u tu problematiku i konačno odredio pravila sklapanja braka, koji se počinje smatrati sakramentom.²³⁴ Brakovi u 15. stoljeću još nisu morali biti sklapani u crkvi i u prisutnosti svećenika, a za valjanost braka bilo je važno tek da mladenci pred svjedocima međusobno sklope bračni ugovor.²³⁵ U tom smislu, granica između zaruka i braka bila je vrlo nejasna. Kada govorimo o mogućnostima izbora bračnog partnera, važno je napomenuti da kanonsko pravo, iako na prvo mjesto stavlja sporazum mladenaca, podrazumijeva i suglasnost roditelja te donosi niz mjera o javnosti zaruka koje su trebale spriječiti tajne brakove i otmice. Crkva je, dakle, promicala konsenzualno obilježje braka, te je na prvo mjesto stavljala par, a ne obitelj, pa se može se reći kako je upravo to, barem u

²³² Isto.

²³³ Zrinka Nikolić Jakus, „Obitelj dalmatinskog plemstva od 12. do 14. stoljeća“, 60-88.

²³⁴ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 40.

²³⁵ Ista, 45.

načelu, popravilo položaj žene pri sklapanju braka, jer je postao važan i njezin pristanak.²³⁶ Unatoč tome, srednjovjekovni su brakovi ipak u najvećoj mjeri bili dogovorna kategorija, a to je još važnije bilo višim društvenim slojevima, gdje je sloboda izbora mladih ljudi uvijek bila više ograničavana upravo zbog obiteljskih imovinskih, pa i političkih, planova.²³⁷ Glavnu ulogu pri odabiru bračnog partnera i odobrenju za brak imali su očevi, a i miraz treba sagledati kao ograničenje pri izboru partnera, jer su parovi koji su sklopili brak bez roditeljskog blagoslova mogli biti potpuno razbaštinjeni. M. Mogorović Crljenko zaključuje kako istarski i dalmatinski statuti uglavnom ne čine razliku u socijalnom statusu mladenaca, ali napominje kako se na dalmatinskom području, a osobito u Dubrovniku, te u Italiji, u praksi ona ipak uzimala u obzir. Indikativno je da su, u nižim društvenim slojevima, gdje su žene radile, one svoj miraz često zarađivale same, pa su imale i veću mogućnost odupiranja neželjenom braku.²³⁸

U većini zemalja Zapadne Europe, Crkva, koja je od 14. stoljeća preuzimala primat u bračnim zakonima, određivala je vrijeme u kojem je bilo dopušteno sklapati brakove i propisivala je minimalnu dob za sklapanje braka na 12 za ženske i 14 godina za muške osobe.²³⁹ Time se uzimala u obzir najranija spolna zrelost, pa se ranom udajom i ženidbom pokušavalo i riješiti problem mogućih izvanbračnih seksualnih odnosa mladih.²⁴⁰ U srednjovjekovnom europskom društvu, dob mladenaca varirala je ovisno o društvenim i ekonomskim prilikama. Imajući to na umu, napominjem kako je već spomenuta velika dobna razlika između žene i muža bila dosta uobičajena pojava. Muškarci su se ženili kasno, a žene su se trebale udati što prije, vjerojatno zbog nataliteta.²⁴¹ Taj se model braka naziva „mediteranskim“, a susreće se u talijanskim komunama te u Dalmaciji, a posebice je potvrđen u petnaestostoljetnom Dubrovniku.²⁴² Zbog nedostatka izvora, za područje Istre u istom razdoblju ne postoje podaci o dobi mladenaca, kao ni potvrda istog modela, jer su se matične knjige počele sustavno voditi tek od Tridentskog koncila. Stoga se pri istraživanju uzimaju u obzir statutarne odredbe o punoljetnosti i spisi iz kojih se može iščitati dob mladenaca.²⁴³ M. Mogorović Crljenko, na temelju komparativnih podataka za kasnije razdoblje u Istri, prema kojima su se djevojke uglavnom udavale s 21 ili 22 godine, a mladići ženili s 25, te za dalmatinsko i talijansko područje, gdje su se djevojke udavale između 16. i 18. godine, s

²³⁶ Janeković R. Mer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 123.

²³⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 39.

²³⁸ Ista, 45.

²³⁹ Shahar, *The Fourth Estate*, 81.

²⁴⁰ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 47.

²⁴¹ Janeković R. Mer, *Rod i grad*, 49.

²⁴² Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 48.

²⁴³ Ista, 48-49.

tendencijom prema više, zaključuje kako se brakovi nisu sklapali odmah po navršavanju punoljetnosti.²⁴⁴ Djevojke iz radničkih društvenih slojeva udavale su se uglavnom nešto kasnije nego one bogatije, što se u literaturi objašnjava činjenicom da su one same doprinosile količini svoga miraza.²⁴⁵ Iako Riječki statut, kao što je prikazano, jasno određuje punoljetnost, a notarska knjiga bilježi dob prikladnu za udaju ili predviđa spremnost za udaju (u spomenutim ugovorima o sluškinjama), ne nailazimo na točno određenje te dobi. Velika prisutnost udovica u riječkim notarskim spisima ipak dopušta naslutiti uobičajenu mlađu dob žena prilikom udaje.

Notarska knjiga tek usput spominje zaruke i vjenčanje. U jednome ugovoru, iz 1459. godine, Antun Toporišić (*Antonius Toporischijch*) daje punomoć Alegretu iz Trogira da ga zastupa u sporu u vezi stvari povezanih sa zarukama (*occasione sponsalium*), koji ima i namjerava imati s Malgaritom, kćeri Mateje ili Petrice Glavinića (*Petriča Glauinich*).²⁴⁶ Isto tako, Klara (*Clara*), udovica Martina (*Martinacij*), imenuje istoga Alegreta za zastupnika u pravnom poslu koji će imati s Blažom, sinom Agabitića, (*Agabitich*), u vezi braka ili stvari povezanih sa zarukama, ugovorenih između nje i Blaža, te ga ovlašćuje da se u njeno ime može pojaviti pred Ivanom, arhiđakonom Rijeke.²⁴⁷ Zanimljivo je kako ovdje, u oba slučaja, i muškarac i žena na isti način koriste uslugu opunomoćenika u imovinskim sporovima vezanim uz sklapanje zaruka, a primjeri također ocrtavaju i nejasnu granicu između zaruka i braka.

Iako u 15. stoljeću ne možemo razdvajati modele brakova na crkvene i laičke, laici su zasigurno zadržali svijest o ugovornom karakteru braka, usvajajući također i konsenzualnu doktrinu.²⁴⁸ Pritom su se, ovisno o pojedinim slučajevima i običajima, ta dva shvaćanja mimoilazila ili se podržavala, a brak se završenim smatrao kada bi ga priznala šira društvena zajednica. Pojedincima je brak mogao značiti jamstvo društvenog statusa i potomstva, a njihovi pravi osjećaji ostaju nam sakriveni.

4.3.2. Bračna zajednica dobara

Privatni život srednjovjekovnih ljudi u komunalnim društvima, kao i javni život, nastojalo je regulirati zakonodavstvo. Rimsko pravo preuzele su komune, kako talijanske, tako i one na istočnojadranskoj obali. Određeni su načini i uvjeti pri sklapanju braka, a zatim prava muževa, žena i djece. Osobne, bračne i obiteljske odnose reguliralo je kanonsko pravo,

²⁴⁴ Ista, 52.

²⁴⁵ Shahar, *The Fourth Estate*, 180.

²⁴⁶ *VDAR* V, 380.

²⁴⁷ *VDAR* V, 373.

²⁴⁸ Janeković R. mer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 128.

ali također i komunalni propisi. Ponajviše se to odnosilo na pitanja sklapanja braka, miraza, očinske vlasti, nasljeđivanja i podjele imovine.²⁴⁹ Na pitanja o pravnom položaju srednjovjekovnih žena u braku ponajbolje mogu odgovoriti tumačenja izvora koji govore o bračnoj zajednici dobara. Na to se pitanje nesumnjivo nadovezuje pitanje nasljeđivanja, kao i pitanja djelatne mogućnosti žena.

U Riječkome statutu, odredbe koje se odnose na zajednicu dobara vrlo su slične odredbama Tršćanskog statuta, a Margetić smatra važnim to što je upravo za pitanja bračne zajednice redaktor Riječkoga statuta mogao upotrijebiti doslovne odredbe Tršćanskog.²⁵⁰ Ovdje navodi ugovor o prodaji iz Riječke notarske knjige, sklopljen 12. srpnja 1442. godine, koji smatra dokazom o postojanju braka s imovinskom zajednicom stečenih dobara u Rijeci u 15. stoljeću. Prema tom ugovoru, prodaje se cjelokupni dio koji pripada prodavateljici ili bi mogao pripadati u svim kupljenim, ili na drugi način stečenim dobrima, a ističe se da je prodaja učinjena uz volju i suglasnost njezina muža.²⁵¹ Ugovori iz notarske knjige, a u skladu sa statutom Rijeke, koji spominju žene kao supruge koje sklapaju ugovore sadrže napomene o suglasnosti muža (*de consensu mariti sui*).²⁵² Jednako tako, i muškarci su u tom smislu trebali suglasnost svojih žena, o čemu također postoje potvrde. Tako Martin (*Martinus condam Çanini*, kasnije i *Çaninich*) zalaže Nikoli Raintalaru dva svoja vinograda i kuću svoje žene Klare, uz njezinu prisutnost i suglasnost (*cum voluntate ipsius Clare presentis et consentientis*).²⁵³ Jednako tako, iako je takvih primjera manje, kada bi udata žena sklapala neki posao, bilježilo se da za to ima suglasnost muža. Primjerice, Katarina (*Catarina*), žena suca Damjana (*Damiani*), uz njegovu suglasnost (*cum consensu dicti iudicis Damiani*), daje u zalog Ivanu (*Iohanni de Sancto Severo*) svoj vinograd za nasad.²⁵⁴ Apolonija, žena Stjepana iz Splita (*Stefani de Spalatro*), uz njegovu suglasnost (*cum voluntate dicti uiri sui*) prodaje svome rođaku, Antunu postolaru, dio svog vrta, pored svoje majke Marine, za šest zlatnih dukata.²⁵⁵ Također, u nekim se ugovorima navodi kako ih sklapaju supružnici zajedno. Primjerice, 1447. godine, Matej (*Matiasius de Iapre*), građanin Rijeke, i Malgarita, njegova žena, suglasni i zajedno (*cum consenti dicti viri sui, sponte, libere, ex certa sciencia, non per errorem, omni exceptione iuris uel facti remota, simul et in solidum*) plaćaju Nikoli Tomasinovu s Krka, građaninu Rijeke, trideset libara i osam malih solida, za vino i drugu

²⁴⁹ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 11.

²⁵⁰ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 80.

²⁵¹ Isto.

²⁵² *Statutum terrae Fluminis*, 175.

²⁵³ *VDAR III*, 165.

²⁵⁴ *VDAR V*, 324.

²⁵⁵ *VDAR V*, 312.

robu (*mercancijs*) za koju mu duguju. Za taj dug, učinjen u braku, obvezuju se zajednički, i u tom su slučaju oboje dužnici (*Renunciantes dicti debitores, et quilibet eorum in solidum...*).²⁵⁶

Statuti su uglavnom nastojali postići ravnotežu između odvojenosti dobara, koju je jadransko područje baštinilo iz bizantske tradicije, i bračne zajednice dobara, koja je zapravo značila poboljšanje prava žena.²⁵⁷ Margetić razlikuje zajednicu stečene imovine i univerzalnu imovinsku zajednicu, što će se ovdje pokušati raščlaniti kroz komparaciju statuta grada Rijeke sa statutima okolnih područja. U Riječkome statutu određuje se da brakovi u Rijeci i njezinom distriktu trebaju biti sklopljeni i smatrati se sklopljenima po starom riječkom pravnom običaju, tj. da se sve nekretnine koje su supružnici stekli tijekom braka smatraju i budu zajedničke, s time da žena nije obavezna za dugove, osim nakon muževljeve, odnosno muž nakon njezine smrti, te da tako nakon smrti jednog od njih, dobra umrle ili umrloga odgovaraju za plaćanje dugova, osim dugova učinjenih povodom presuda ili podavanja ili osiguranja učinjenih bez suglasnosti žene, pa zato za te dugove žena ne odgovara i njezina dobra nisu (njima) opterećena.²⁵⁸ Margetić upravo ovu odredbu uspoređuje s odredbom iz Tršćanskog statuta iz 1421. godine, i zaključuje kako su potonje uzete kao uzor, pri čemu su znatno skraćene, te ponekad uzrokuju nejasnoće. Ipak smatra da se na temelju toga u Rijeci može govoriti o bračnoj zajednici stečenih dobara.²⁵⁹

Kada se uzme u obzir šire kvarnersko područje, ova su pitanja najtemeljitije obrađena na primjeru Krka. Krčki statut, uz važeće norme sadrži i starije pravo koje je vrijedilo na Krku prije donošenja Statuta. Prema starom pravu koje je uklopljeno u novo, supružnici koji po prvi puta sklapaju brak, sve trebaju imati kao zajedničko dok su živi, ako imaju potomaka, i ako potomci prežive, trebaju imati udio u dobrima, i to i onima koja su prije imali i onima koja su stekli nakon smrti roditelja. Prema tome, na Krku bračna imovinska zajednica obuhvaća i ono što su supružnici unijeli u brak i dobra stečena tijekom braka.²⁶⁰

Kao što vrijedi za Rijeku, u Rabu se također govori o imovinskoj zajednici koja je ograničena na stečena dobra, ali i tada samo ako je žena unijela u brak barem neku imovinu, odnosno ukoliko nijedan supružnik nije u trenutku sklapanja braka ništa posjedovao. U oba slučaja žena je trebala imati pravo na dio stečenog.²⁶¹

²⁵⁶ VDAR III, 145.

²⁵⁷ Janeković R. i mer, *Rod i grad*, 90.

²⁵⁸ *Statutum terrae Fluminis*, 211-215.

²⁵⁹ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 81.

²⁶⁰ Isti, 82.

²⁶¹ Vilma Pezelj, „Neki elementi pravnog položaja žene u Rapskom statutu iz 14. st.“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 48 (2011.), 75.

Margetić spominje i sustav koji još od kraja 11. stoljeća postoji u nekim talijanskim gradovima, tzv. *medietas*, a koji označava pravo koje budući muž obećaje svojoj zaručnici iz svojih sadašnjih i budućih dobara. I u dokumentima riječke notarske knjige, pronašla sam primjere spominjanja *medietas* u smislu određivanja polovine nekretnina supružnika i odnosa prema istima. Primjerice, jedna isprava, sastavljena u svrhu protesta Stane Černolićeve, bilježi najprije kako je njezin muž, Stjepan Černolić (*Cernolich*) prodao polovinu svoje kuće i polovinu vinograda (*medietatem sue domus, et medietatem sue vinee*), a koje joj je prethodno obećao. Nadalje piše kako on nema pravo na otuđenje te imovine, bez pristanka supruge.²⁶² Ovaj primjer, osim što svjedoči o bračnoj zajednici dobara koju propisuje statut, prikazuje i uporabu pojma polovine nekretnine koja pripada ženi, ali u ovom slučaju nije moguće saznati je li ta polovina njoj obećana bračnim ugovorom. U jednom prethodno spomenutom primjeru, polovina se koristi kao dar koji zaručnik obećaje zaručnici uoči sklapanja braka, a time jamči i mogućnost povratka njezina miraza, u slučaju nesreće. Naime, daruje joj polovinu vinograda, pri čemu određuje kako ona može odabrati polovinu koju želi.²⁶³ Također, u jednoj ispravi muž, osim što daruje ženi vinograd i vrt, obećaje joj i polovinu svoga doma, ukoliko on umre prije nje, te određuje kako u njoj može živjeti i uživati je (*et ipsam vsufructuare*) dokle živi kao udovica.²⁶⁴ Čini se da se, s obzirom na prisutnost pojma *medietas* u primjerima iz izvora, ovdje ne može tvrditi o posebnom tipu sklapanja braka, ali je zanimljivo kako je pojam u uporabi upravo kao *contrados* ili se koristi za oznaku prava žene na polovicu kuće, a u slučaju smrti supruge, na njezino uživanje. Sklona sam zaključiti da je uopće teško tvrditi kako su u Rijeci, u pojedinim primjerima prakse, ljudi shvaćali zajednicu dobara, iako se ona pravno interpretira kao zajednica stečenih dobara. O raširenosti polovine kao pravne institucije se, prema Margetiću, ne može govoriti sa sigurnošću zbog malog broja izvora koji ga spominju. Stoga jedino zaključuje kako je u Bologni i okolnim regijama u 12. stoljeću postojao sustav imovinske zajednice, u kojem su oba supružnika unosila u zajednicu sva svoja dobra, kako ona koja su posjedovali ranije, tako i ona koja su stekli u braku.²⁶⁵ Taj tzv. *adfratatio* blizak je upravo *braku na istarski način*.

Brak na istarski način ili *brak na način brata i sestre*, zastupljen na području gradova sjeverne Istre od druge polovice 13. stoljeća²⁶⁶, posebno je zanimljiv i do sada ga je najtemeljitije rastumačio Lujo Margetić. Jednostavno definirano, to je zajednica upravljanja

²⁶² VDAR III, 183.

²⁶³ VDAR III, 285.

²⁶⁴ VDAR IV, 149- 150.

²⁶⁵ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 89.

²⁶⁶ Isti, 84-99.

imovinom supružnika uz postojanje nasljednoga prava preživjelog na polovicu ostavine umrlog supružnika.²⁶⁷ Margetić je zaključio je kako se ne radi o univerzalnoj zajednici imovine, nego o zajednici upravljanja imovinom koju supružnici unose u brak i koju stječu u braku. Prema tome, pri sklapanju braka supružnici ujedinjuju sva dobra i dugove koje imaju u tom trenutku i postaju suvlasnici istoga, a dobra i dugovi stečeni u braku ostaju odijeljeni osim ako su ih supružnici stekli ili ugovorili zajedno. Stoga je najvažnija posljedica ovog tipa braka upravo nemogućnost otuđivanja vlastitih nekretnina jednog supružnika bez suglasnosti drugoga. Također, bitno je i to da se nakon smrti jednog od supružnika obje imovine sjedinjuju, a drugi supružnik ima pravo na polovinu tako stvorene imovine, i na taj način zapravo preuzima svoj dio.²⁶⁸ Na području Istre žena je, ukoliko su supružnici brak sklopili na istarski način, za sklapanje poslova ili za prodaju trebala suglasnost muža. Isto tako, i muž je za iste poslove trebao suglasnost žene. Prema Novigradskom statutu, žena podložna mužu ne može se obvezati ni za kakav dug, ali jednako tako, nije ni obvezna za muževljeve dugove.²⁶⁹ Kako i u većini istarskih statuta, za sklapanje ugovora supružnici su trebali suglasnost drugoga. Margetić smatra da je na razvoj univerzalne zajednice dobara u istarskim gradovima utjecala spomenuta nedaleka tršćanska zajednica stečene imovine, koja se vjerojatno u drugoj polovici 13. stoljeća proširila putem prava, pri čemu je istarska bračna zajednica imala svoj vlastiti razvoj.²⁷⁰

Statutarno se pravo, u pitanjima vlasništva nad imovinom u braku i njezinim upravljanjem, oslanjalo na rimsko-bizantsku pravnu tradiciju, ali je prihvaćalo i utjecaje hrvatskog i mletačkog prava. Posebnosti društvenog ustrojstva i načina privređivanja jadranskih komuna također su utjecale na neke promjene u bračnom imovinskom pravu. Z. Janeković Römer zaključuje kako su građani u pojedinim situacijama mogli zaobilaziti odredbe statuta i urediti imovinske odnose u obiteljima prema potrebama, što svjedoči o prilagodljivosti komunalnih društava, koja su nastojala pronalaziti rješenja koja su najbolje odgovarala probitku zajednice.²⁷¹ Za zaključiti je kako se, u stvarnom životu, ljudi nisu strogo držali zakonskih odredbi. Bračna zajednica dobara, a koja se na prostoru srednjovjekovne Rijeke pravno smatra zajednicom stečenih dobara, značila je povoljniji položaj žene jer je ona, osim što je imala pravo na dio nasljedstva, u braku mogla stjecati vlastitu imovinu.²⁷²

²⁶⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 100.

²⁶⁸ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 77.

²⁶⁹ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 100.

²⁷⁰ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 93-94.

²⁷¹ Janeković Römer, *Rod i grad*, 77.

²⁷² Isto, 91.

4.3.3. Osobni odnosi supružnika

Srednjovjekovni izvori većinom ne sadrže podatke koji bi omogućili stvaranje slike o osobnim odnosima supružnika, pa se, kao što je potvrđeno na dalmatinskim izvorima, istraživači uglavnom oslanjaju na suvremene crkvene izvore i usporedbu s istraživanjima talijanskih gradova.²⁷³ Općenito gledano, iako je brak bio konsenzualna kategorija, muž je ipak bio čuvar svoje žene, i bračna je veza bila obilježena elementom dominacije.²⁷⁴ Činjenica je da je kršćanstvo u srednjem vijeku popravilo položaj žene u braku, ali temelji muževu vlasti nad ženom ostali su postojani, jer, iako se, u skladu sa Svetim Pismom, moralo priznavati dostojanstvo obaju spolova, klerička mizoginija i organizacija srednjovjekovne obitelji podržavale su podređenost žene mužu.²⁷⁵ Osjećaji između srednjovjekovnih žena i muškaraca nedokučivi su i jer je brak ponajprije bio pravna institucija koja je osiguravala reprodukciju društva i čuvala društveni poredak i položaj pojedinca. Budući da je u srednjovjekovnom društvu prevladavalo mišljenje prema kojemu su žene služile tome da daju legitimne nasljednike i čuvaju obitelj, a s obzirom na to da se supružnici najčešće nisu sami izabirali, njihove emotivne i seksualne veze ostaju nam nepoznate.²⁷⁶ To neznanje svakako uvjetuje priroda izvora kojima medievisti raspolažu, a koji o osobnim odnosima u dogovorenim brakovima, kao i o osobnim odnosima općenito, govore vrlo malo. Odnos supružnika u notarskoj se knjizi može pokušati sagledati jedino u ugovoru koji odražava muževu brigu za sigurnost žene, u slučaju da se njemu nešto dogodi. Iako je ranije spomenuto osiguravanje miraza bilo uobičajeno, možemo pretpostaviti da je ovdje riječ o većem izrazu naklonosti i poštivanja žene.

Naime, godine 1452., Nikola Ivanov *de Candia* izjavljuje da je, u miraz svoje žene, gospođe Marine, primio i novac i stvari, za koje ona nema nikakvu sigurnost niti zalog, te da će ona, ako on umre, ili pretrpi brodolom, biti prisiljena u starosti prosjačiti (*elymosinare*), te da bi u potpunosti mogla izgubiti miraz (*dotem*), što bi, kako navodi, bilo protivno zakonima i pravednosti. Stoga joj on jamči pripadnost svoje kuće, sa svim stvarima u njoj, te da njima može raspolagati po svojoj volji, kao svojim vlastitima. Moglo bi se zaključiti kako je on pomorac, kao i da je, jer navodi kako nema novca, Marinin miraz potrošen, uložen ili založen te da on zato za njega jamči svojom imovinom.²⁷⁷

²⁷³ Janeković R. mer, *Rod i grad*, 93.

²⁷⁴ Ennen, *The Medieval Woman*, 175.

²⁷⁵ Isto.

²⁷⁶ Janeković R. mer, *Rod i grad*, 96.

²⁷⁷ VDAR IV, 127-128.

Nešto veću naklonost i obiteljsku ljubav izražava i sljedeći primjer. Podjela dobara pokojnog suca Bachinija 1454. godine, koja je obuhvatila njegovu udovicu Mariju i sinove Bartola, Jakova i Kristofora, protekla je, kako se navodi, u slozi. Mariji pripadaju sva njezina dobra na otoku Krku, a također i vrt s pećnicom u Dolcu. Navodi se i kako ona ima pravo na doživotno uživanje kućice (*domuncula*) u kojoj do tada stanuje Alegreto Dubrovčanin. Nakon njezine smrti, nasljedstvo treba pripasti njezinim sinovima, koji majci svake godine trebaju za uzdržavanje davati 30 libara, a ukoliko joj zatreba, trebaju joj dati i više.²⁷⁸ Prema dobrima koja pripadaju sinovima, vidljivo je da se ovdje radilo o velikoj imovini, ali posebno je naglašena dobrobit udovice, koja se ne uvjetuje izričito doživotnim udovištvom.²⁷⁹

Kada govorimo o intimnosti supružnika, možemo uglavnom ostati na pretpostavkama. Na intimne odnose zasigurno su utjecali čimbenici kao što način života i rada, crkvene norme i ženine trudnoće.²⁸⁰ Na taj način odgovore pokušavaju dati demografska istraživanja. Također, važno je uzeti u obzir i pitanje je li određeni brak za jednog ili oboje supružnika bio prvi ili ne, a također i kako su ostali ukućani mogli utjecati na njihovu intimnost. Osim u iznimno slikovitim romantičnim primjerima, saznanja o obostranim osjećajima i bračnoj bliskosti običnih srednjovjekovnih ljudi, a napose žena, ostaju nam nedokučiva.

4.3.4. Život udovica

Udovice, kao posebno osjetljiva društvena kategorija, u srednjem su se vijeku nalazile pod okriljem Crkve, i to osobito do kraja 14. stoljeća, kada se o njima počinju više brinuti svjetovni sudovi. Crkva ih je smatrala ugroženima i nezaštićenima, prema biblijskoj, kao i germanskoj tradiciji.²⁸¹ Statuti gradova, pa tako i Riječki, udovicama se bave u smislu određenja njihova prava na imovinu nakon smrti muža, a s obzirom na zajedničku djecu. Zanimljivo će biti vidjeti kakva prava su udovice mogle imati prema zakonu i u kojoj se mjeri ta prava podudaraju s primjerima iz prakse. Samo je po sebi razumljivo da su udovice često ovisile o volji muževe rodbine, i to ne samo u razdoblju srednjeg vijeka, a ovdje će se pokušati pokazati u kojoj je mjeri zakon nastojao zaštititi njihova prava. Napominjem kako će o udovicama ipak biti više riječi u 5. poglavlju, u smislu poslovnih mogućnosti žena. Korišteni svesci Riječke notarske knjige bilježe mnoge udovice. Neke od njih spominju se samo jednom, a nekolicina ih je u spisima prisutna više puta pa ću, u petom poglavlju, iz izvora izdvojiti nekoliko primjera iznimne aktivnosti udovica. Kao što je već rečeno, velik broj udovica mogao bi se pokušati objasniti činjenicom da su žene u prve brakove stupale kao

²⁷⁸ VDAR IV, 187-188.

²⁷⁹ Sličan primjer je i VDAR III, 241.

²⁸⁰ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 59.

²⁸¹ Shahar, *The Fourth Estate*, 93.

vrlo mlade, te su većinom nadživjele svoje muževe.²⁸² Ukoliko su žene postajale udovicama kao relativno mlade, prilike za njihovu mogućnost djelovanja, ponajprije s obzirom na vlastitu djecu i njihov imetak, pa i u mogućem nastavku poslovanja pokojnog supruga, bile su znatno veće.

Primjerice, u dokumentu iz 1447. godine gospođa Marsa, udovica pokojnog župana Mihaela de Lipa, dala je punomoć svome sinu Svetini, za sve što joj treba dati njezin drugi sin Ivan. Radi se o mlinovima, koje je ona prodala Ivanu, i jednom konju, kojega je kupio od nje, kao i o sedam libara, koje mu je prepustila.²⁸³

Godine 1454., podjela dobara pokojnog Kačarije Golčića, obuhvatila je njegovu udovicu Barbaru, njegovu sestru Katarinu *Golča*²⁸⁴, te braću Jurja i Marka. Navodi se kako je svatko od njih dobio svoj dio, te da se zadržava pravo Barbare na njezino uzmirazje, prema volji pokojnika. Spominje se i jedna vreća vune, u vrijednosti 100 libara, koja se treba smatrati zajedničkom.²⁸⁵ Neposredno nakon ove, sastavljena je isprava pod naslovom *pro Catarina Golča*. U njoj se navodi kako se, pred istim svjedocima, Barbarina majka Pinossa određuje za jamca svojoj kćeri, za dio duga koji je nastao u njezinu braku s pokojnikom.²⁸⁶ Naime, iako ovdje nema više podataka o istom slučaju, naslov te isprave koja je, dakle, sastavljena na zahtjev pokojnikove sestre, daje naslutiti kako je možda upravo ona zahtijevala da Barbara otplati spomenuti dug.

Ovdje je važno izdvojiti kako čl. 45 Riječkog statuta, koji određuje da se sva nepokretna imovina pribavljena od bračnih drugova za vrijeme trajanja braka smatra zajedničkom, te da se za nju žena ne može obvezivati radi dugova, navodi neke iznimke koje se tiču udovica. Navodi se kako samo poslije muževe, odnosno ženine smrti ili poslije smrti njih oboje, imovina umrloga ili umrle treba ostati obvezana za pokriće dugova. To ipak nije uključivalo dugove nastale radi osuda ili poreza, ili uslijed jamstva danog bez znanja žene, za koje ona tada ne odgovara niti je njima obvezana njena imovina. U slučaju da neka imovina nije bila stečena po mužu, od kojeg žena nije imala nikakve koristi ni za vrijeme braka ni poslije, tražilo se da žena, ako joj prije umre muž, ima netaknut svoj miraz i da ne odgovara za njegove dugove, upravo kako ne bi zbog njega izgubila svoj miraz. U slučaju kada imovina, stečena po mužu za vrijeme braka, ne bi bila dovoljna za pokriće duga za koji je on ostao obvezan vjerovnicima, ženin miraz nije bio obvezan za taj dug. Stoga se ovdje propisuje

²⁸² Herlihy, *Medieval Households*, 124.

²⁸³ *VDAR* III, 127- 128.

²⁸⁴ Pretpostavljam iz konteksta.

²⁸⁵ *VDAR* IV, 159.

²⁸⁶ Isto.

kako se o obećanju miraza i o stvarima obećanima pod miraz morala sastaviti javna isprava.²⁸⁷ Ta odredba ponovno svjedoči o svijesti o važnosti miraza za ženinu sigurnost, u slučaju udovištva.

Nadalje, prema statutu, za vrijeme trajanja braka muževi su se trebali smatrati i biti posjednicima, uživateljima i upraviteljima cijele imovine svojih žena, a ako bi žena umrla bez sinova, njezini nasljednici su mogli utjerati miraz, protumiraz i stečenu imovinu iz imovine muža. Ako bi muž umro prije žene, žena je mogla utjerati svoj miraz, protumiraz i stečenu imovinu iz muževe imovine po isteku žalobne godine, a ta se imovina smatrala i bila obvezanom za miraz i protumiraz, te se ženi trebalo dati prednost pred svim vjerovnicima prema općem pravu, izuzevši lijekove i troškove pogreba, zakupe kuća i najmove. Ako žena ne bi poslije smrti muža i poslije navedene godine mogla ostvariti, što joj duguju muževi nasljednici, oni su bili dužni platiti za njezino izdržavanje, dokle joj miraz ne bude vraćen, pa i ako bi se žena preudala. Ako je žena, nakon smrti muža, prešla u drugi brak, i ako su postojala djeca iz prvog braka, tada su sinovi, kako iz prvog tako i iz drugog braka, trebali naslijediti miraz i imovinu majke, čak i ako bi umrla bez oporuke, bez obzira na njezine ugovore s drugim mužem. Ako bi žena umrla s oporukom, tada je kao majka imala pravo raspolagati imovinom kako je htjela, ali tako da sinovima iz oba braka ne bi bio uskraćen zakonski dio naravnog prava. Navodi se kako tada žena ne može mužu ostaviti više, nego bilo kojemu od sinova iz prvog braka. Također, ni muž nije mogao ženi ostaviti više, nego bilo kojem od zajedničkih sinova iz tog braka.²⁸⁸

Riječka notarska knjiga bilježi nekoliko udovica koje su se preudale. Primjerice, navodi se kako je gospođa Marija, udovica Marka *de Mancolo* iz Izole, u tom trenutku žena Leonarda Batella *de Maçorbo*. Tom prilikom ona mužu daje punomoć za povratak svih njezinih stvari, koje ima u Izoli i drugdje.²⁸⁹ Ovdje je vidljivo pravo žene na neku imovinu pokojnog muža, usprkos činjenici da se preudala, jer se u dokumentu ne bilježi da se Marija poziva na pravo na svoj miraz.

U spisu iz 1449. godine, o sporenju oko imovine pokojnog Lovre pomorca, između Ivana, sina pokojnika i njegove udovice Janje (*Agnie*), određeno je kako ona ima pravo na uživanje (*gaudere et usufructuare*) četvrtine kuće (*quartam partem et vnum brachium domus*) pokojnog muža, dokle živi. Također, navodi se kako ona ima pravo na jednak dio slame, te na četvrtinu vrta, na mjestu Vranjeve Gomile. Navodi se i kako, tek nakon njezine smrti, ti

²⁸⁷ *Statutum terrae Fluminis*, 211-215.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ *VDAR V*, 392.

dijelovi trebaju pripasti Ivanu.²⁹⁰ Dakle, to bi značilo kako je navedena imovina Janji, kao udovici, bila dana na uživanje. Ovdje nije vidljivo je li Ivan bio i njezin sin, ali znakovita je činjenica da sin preuzima imovinu koju majka (ili pomajka) smatra svojom. Čini se kako je Janja inače bila poslovno aktivna, pa će o tome kasnije biti još riječi.

Zanimljiv je ugovor koji je Petar samostreličar (*balistarius*), kao zastupnik svoga nećaka Ambrozija, sina pokojnog Andrije i Katarine, sklopio s Jakovom Malivanićem, Katarininim novim mužem. Ugovorom se Jakov obvezuje da će Ambroziju osigurati prehranu, odjeću i obuću, dok dječak ne dosegne zakonitu dob te da će mu, nakon toga, isplatiti 100 libara kao dio njegova nasljedstva po ocu.²⁹¹ Ovo je primjer načina na koji je ženin novi muž „usvojio“ njezino dijete iz prvog braka.

Prema Krčkom statutu, ukoliko u braku nije bilo djece, nakon smrti jednoga od supružnika preživjeli je imao pravo na svoj dio, tj. na polovicu cjelokupnoga zajedničkog imetka. Uz to, udovac je naslijeđivao drugu polovicu, koja je pripadala ženi, dok je udovica dobila pravo na uživanje muževljeve polovice do svoje smrti, ili do preudaje. Ukoliko je u tom braku bilo djece, imovinska se zajednica pretvarala u pravu obiteljsku imovinu koja je pripadale i roditeljima i djeci na jednake dijelove, tako da roditelji mogu raspolagati samo svojim dijelom. Prema Krčkome statutu, nakon smrti supruga, udovica je mogla izabrati jednu od četiti mogućnosti. Mogla je nastaviti živjeti s djecom na nepodijeljenoj obiteljskoj imovini ili podijeliti s djecom samo muževljevu ostavštinu, bez diobe vlastite imovine, te bi joj tada pripadao samo njezin dio cjelokupne imovine. Nadalje, mogla je podijeliti i muževu ostavštinu i vlastitu imovinu, ili se preudati. U slučaju ponovne udaje, rođaci pokojnoga muža mogli su zahtijevati vraćanje muževljeve imovine. Navodi se kako, u tom slučaju, vlasti trebaju odlučiti o pravu udovice koje proizlazi iz muževljeve oporuke.²⁹² To je primjer pokušaja izbjegavanja situacije u kojoj bi se mogla naći udovica kada bi bila prepuštena samovolji muževljeve rodbine.

Na Rabu, udovica koja se željela preudati imala je pravo na dio imovine koju je muž stekao tijekom braka, uz uvjet da je u brak unijela dio svoje imovine ili da nitko od supružnika nije ništa unio u brak. Ako žena u brak nije unijela ništa, a muž je unio dio imovine, udovica, ako se željela preudati, imala je tzv. *consuetudo sponçelatii*, tj. pravo na iznos u visini od 80 libara ako je plemkinja, ili od 6 perpera ako je pučanka (pučanka udata za člana Velikog vijeća, 12 perpera). U slučaju da je žena imala pravo na dio stečene imovine

²⁹⁰ VDAR III, 241.

²⁹¹ VDAR IV, 189-190.

²⁹² Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 136.

(ako je u brak unijela neku imovinu ili ako oboje nisu ništa unijeli), ona je mogla birati između svoga dijela ili *consuetudo sponçelatii*. Ako se udovica nije željela preudati, ostajala je u zajednici s djecom i upravljala muževom imovinom do diobe.²⁹³ Muž koji je uzastopno imao više žena, odnosno žena koja je imala više muževa imovinu koju su stekli s prvim supružnikom dijelili su s njegovim sinovima, odnosno bližim rođacima. Imovina stečena u drugom i svakom sljedećem braku dijelila se sa sinovima drugog supružnika ili s njegovim bližim rođacima. Isto je vrijedilo i ako bi netko imao više uzastopnih bračnih drugova i stekao dobra s njima. Imovina koja je pripadala u mužev, odnosno ženin dio, dijelila se sa svim potomcima, odnosno bližim rođacima ako nije bilo oporuke.²⁹⁴

U tom se smislu, kao važna karakteristika braka na istarski način, očituje sigurnost udovice, koju muževi rođaci nakon njegove smrti nisu mogli potjerati iz kuće, jer je upravo njoj pripadala polovica kuće. Statuti su promicali taj način sklapanja braka, za razliku od još dva oblika na koja se, iako rjeđe, također nailazi u srednjovjekovnoj Istri. Brak se nešto rjeđe sklapao na mletački način, kojeg je karakterizirala potpuna odvojenost imovine muža i žene, što je nesumnjivo stvaralo mogućnost iskorištavanja od strane muškarca. Ovdje su također postojali miraz, uzmirazje i *basadego*, koji su u tom slučaju zapravo bili jedina sigurnost žene. Drugi prisutan tip braka bio je brak na slavenski način, koji nije u potpunosti razjašnjen, ali se može reći da također poznaje sva tri oblika darova, te da je sigurno da su oni bili isključiva imovina žene.²⁹⁵

Tumačenje članka 32. mnogo starijeg Vinodolskog zakona navodi kako je udovica trebala uživati muževljevu imovinu, ali da nakon njezine smrti nasljedstvo pripada nasljednicima njezinoga muža, te je ona, prema tome, uživateljica imovine, ali ne i njezina nasljednica.²⁹⁶ Nadalje, ukoliko je u braku bilo djece, nakon smrti majke (koja uživa imovinu) imovinu nasljeđuju sinovi i ostali muški descendenti, a ako ih nije bilo, uzimalo bi se u obzir kćeri. O sudbini kćeri je tada odlučivao knez. Trebao je odlučiti hoće li ih se isplatiti ili priznati za nasljednice (uz uvjet da vrše sve službe koje su služili njihovi pokojni roditelji), te bi nasljedstvo ostavljale svojoj eventualnoj muškoj djeci.²⁹⁷ Margetić Vinodolski zakon (veći broj njegovih članaka) smatra podlogom Trsatskog zakona iz sredine 17. stoljeća, pri čemu se potonji sadržajno drugačije razvio.²⁹⁸

²⁹³ Pezelj, „Neki elementi pravnog položaja žene u Rapskom statutu“, 74.

²⁹⁴ Ista, 75.

²⁹⁵ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 20.

²⁹⁶ Margetić, *Vinodolski zakon*, 144.

²⁹⁷ Isti, 143-144.

²⁹⁸ Isti, 64. Također vidi i: Novak, „Neki aspekti pravnog položaja žena u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu“.

U dalmatinskim gradovima, gdje je također potvrđeno da je udovica bilo mnogo, one uglavnom nisu nasljeđivale muževu imovinu nego su imale samo pravo doživotnog uživanja prihoda s njegovih posjeda, a to je vrijedilo samo u slučajevima kada se ne bi preudale. Bogatiji su muškarci mogli svojim udovicama olakšati život ukoliko su ih imenovali upraviteljicama svojih dobara, te su tako osiguravali patrimonij i kontinuitet obiteljskog poslovanja. Stoga je položaj udovica koje nisu bile ovlaštene upraviteljice dobara bio znatno nepovoljniji.²⁹⁹ Tu se osobito može vidjeti veća ograničenost udovica plemkinja, jer su udovice iz siromašnijih obrtničkih obitelji, posebice od 15. stoljeća, sve češće nastavljale voditi obrte pokojih muževa.³⁰⁰

Zanimljivo je pitanje ponovnog sklapanja brakova srednjovjekovnih ljudi nakon smrti supružnika. Potvrđeno je da su ljudi na prostoru sjeverne Europe često ulazili u druge, ili čak treće brakove.³⁰¹ Naravno da je to ovisilo o običajima pojedinog područja, kao i osjećajima pojedinih udovica ili udovaca. Ipak, uzevši u obzir crkvenu ideju o čuvanju čiste uspomene na preminulog supružnika, koja je ponekad zapravo bila u interesu muževljeve obitelji, i koja je svakako bila prisutnija na prostoru Mediterana, zanimljivo je kako se ponekad stječe dojam da su se novi brakovi sklapali bez osjećaja krivnje kakav bismo možda danas pretpostavljali. Čini se da je u nekim slučajevima, jer nam je o osjećajima gotovo nemoguće tvrditi, ponovna udaja ili ženidba proizlazila upravo iz potrebe za bračnim partnerom, posebice u smislu osiguravanja egzistencije. U slučaju viših društvenih slojeva, radilo se uglavnom o imovinskoj politici obitelji, dok se kod nižih, obrtničkih slojeva možda radilo upravo o potrebi za poslovnim partnerom, što je ponajbolje vidljivo na primjeru cehova, čime ću se više baviti u sljedećem poglavlju.

4.3.5. Sestre Passina i Klara

Tijekom čitanja spisa riječke notarske knjige, posebno mi se zanimljivim činilo češće pojavljivanje pojedinih imena, osobito kada su ona bila ženska. Te pojave, iako neočekivane, svakako su korisne za sagledavanje barem malo većeg dijela života jedne ili više osoba, te smatram da im je, posebice radi manjkavosti većine sačuvanih izvora, potrebno posvetiti malo više pažnje. Takav je slučaj dviju sestara, Passine i Klare, na koje sam u istraživanju naišla u 15 isprava, i čiji se isprepleteni životi doimaju slikovitima gledano iz više kuteva, a osobito iz aspekta obiteljskih odnosa, te, što je ovdje najznačajnije, prikazuju kontinuitet života žena

²⁹⁹ Janeković R. i Mer, *Rod i grad*, 133.

³⁰⁰ Ista, 134.

³⁰¹ Shahar, *The Fourth Estate*, 94.

kroz promjene kojima su se morale prilagođavati. Također, u ovoj je priči moguće sagledati i poslovnu aktivnost žena, kao i njihovo pravo raspolaganja dobrima. Pokušala sam kronološki poredati i, koliko je to bilo moguće, povezati isprave koje spominju dvije sestre u kratku priču.

U prvom dokumentu koji spominje Klaru (*Claru*), 1447. godine, vidljivo je kako je ona žena Martina (*Martinus*), sina pokojnog *Çanine* (Đanija).³⁰² Ponegdje se Martin bilježi s prezimenom *Çaninich*, a ponekad kao Martinac, pa se njegova žena ponegdje naziva i Klara Martinca. Tom prilikom Martin je izjavio da je Nikola Raintalar otkupio veliki srebrni pojas, jedan pladanj i tri srebrne zdjele, koje je Martin za svoje potrebe založio. Stoga mu je Martin u zalog dao dva svoja vinograda, u *Viçich* i u Brgudu (*Borgudo*), kao i kuću svoje žene Klare, uz njezinu prisutnost i suglasnost. Navodi se i kako je Nikola protestirao protiv Martina za 130 dukata. Iz prethodno spomenutog dokumenta iz iste godine, vidljivo je kako je Nikola Raintalar umro, jer se njegova udovica Passina spominje kao tutorica njihove djece. Ona je tim ugovorom okončala obaveze koje je do toga dana poslovni partner njezina muža imao s pokojnikom. Zapravo je tek iz isprave datirane 3. ožujka 1449. godine vidljivo je kako su Passina i Klara sestre, jer se spominju kao nasljednice (*heredes*) svoga pokojnog oca ser Mojsija s Paga. S obzirom na to da su obje sestre tada bile emancipirane, činjenica da se bilježe kao nasljednice mogla bi biti potvrda prethodno spomenute slobode roditelja u sastavljanju oporuka. Također, do tada nije vidljivo jesu li imale još braće ili sestara, koji možda nisu živjeli u Rijeci, s obzirom na podatak da je njihov otac s Paga, a da se ovdje samo identificiraju kao nasljednice plemića, što je očito pobliže označavalo njihov društveni status. Ovdje se radi o sporu koji se vodio pred kapetanom, između pl. Enrica Costmana *de Pissino* i Martina, zastupnika svoje žene Klare i njezine sestre Passine. Dogovoreno je kako Enrico može nesmetano polagati pravo na vodu koja protječe kroz dvorište dviju sestara te da stoga treba Martinu platiti određeni iznos. Navodi se kako su se obje stranke u tome složile.³⁰³ Klara je potom, u suglasnosti s mužem, sklopila poslovni ugovor sa mlinarom Osvaldom *de Lach*. Čini se kako su supružnici od njega kupili željezo u vrijednosti od 19 zlatnih dukata i 34 solida. Kao osiguranje isplate, založili su kuću u kojoj stanuju. Navedeni ugovor daje naslutiti da su se supružnici *Çaninich* bavili trgovanjem željezom, a upravo se ona u srednjovjekovnoj Rijeci smatrala najunosnijom. Željezo je u Rijeku uglavnom stizalo s prostora Kranjske, odakle se prodavalo na prostor Italije i u Dalmaciju.³⁰⁴

³⁰² VDAR III, 165.

³⁰³ VDAR III, 235-236.

³⁰⁴ Hauptmann, *Rijeka*, 34.

Sestre se sljedeći puta spominju 19. listopada 1451. godine, prilikom svjedočenja u njihovu korist, ponovno pred kapetanom.³⁰⁵ Za Jurja iz Ljubljane svjedočio je ser Andrija Possius, a navodi se kako radilo se o sporu između dviju sestara i Bartola Bačinića, koji je zastupao svoga rođaka Enrica *de Pissino*. Čini se kako se radilo o problemu pristupa Ivana zlatara zdencu, koji se nalazio u dvorištu kuće koju je Enricu prodala Andrijina majka. Ona je zapravo tražila da nakon svega, Ivan zazida sporna vrata na istoj kući. Istoga dana sastavljen je i dokument u kojemu Passinu zastupa Juraj iz Ljubljane, po čemu se vidi da se ona preudala, jer se on identificira kao njezin suprug, a također je vidljivo kako je i Klara tada udovica, te da je zastupa Blaž postolar. Oni su pred suce, vijeće i presvijetlog gospodina (kapetana), pozvali Pavla radi dobara koje je on tražio od njih, u ime svoje žene Ilse, izjavivši kako ga za dva dana očekuju u Premo da odgovori.³⁰⁶ Dogovor je postignut 1452. godine, u kastrumu gospode (Walsee), pred sucima. Tada se spominje gospođa Ilsa, kao žena Pavla iz Krupe, i ti supružnici predstavljaju jednu stranku. Drugu stranku predstavljaju Juraj, u ime svoje supruge Passine, i njezina sestra Klara. Pred kapetanom su postigli dogovor u vezi nasljedstva dobara pokojnog Nikole, brata dviju sestara.³⁰⁷ U ispravi iz 1453. godine Ilsa se identificira kao Passinina majka. Naime, navodi se kako je Ilsin muž Pavao, u njezino ime, primio šesnaest libara, u ime kćeri Passine...³⁰⁸ Sklona sam zaključiti kako je Ilsa bila izostavljena iz nasljedstva pokojnog sina, a smatrala je da na dio njega polaže pravo, i htjela se za njega izboriti. Ona se očito preudala, jer ju je, kako je navedeno, zastupao novi muž.

Sljedeći poslovni ugovor bilježi kako su Passina i Juraj zajednički trebali isplatiti dug Franji Petrovom *de Fano*, zastupniku ser Ade iz Ferma, u iznosu od 78 dukata i 70 malih solida.³⁰⁹ Adam iz Ferma bio je jedan od najvećih trgovaca željezom, koji se nastanio u Rijeci.³¹⁰ Također, jasno je kako su obje sestre, sa svojim muževima, bile uključene u trgovanje željezom. Passina je 1454. godine, kao jamac svoga muža (Jurja Romplera), obećala isplatiti sucima 50 zlatnih dukata,³¹¹ a 18. listopada 1455. godine, u svome se dvorištu, ponovno kao jamac svoga muža, obvezuje na isplatu 160 dukata časnom bratu Albertu, prioru samostana sv. Augustina. U tu svrhu založila je kuću u kojoj stanuje i vinograd, sa svim

³⁰⁵ VDAR IV, 108.

³⁰⁶ VDAR IV, 109.

³⁰⁷ VDAR IV, 121.

³⁰⁸ VDAR IV, 154-155.

³⁰⁹ VDAR IV, 212.

³¹⁰ Hauptmann, *Rijeka*, 34.

³¹¹ VDAR IV, 216.

pripadajućim stvarima.³¹² 1456. godine, Passina je ponovno trebala platiti ser Franji *de Fano* 72 zlatna dukata i 52 mala solida, a kao zalog je odredila dva svoja vrta, u Luci.³¹³

Isprava datirana 10. rujna 1457. godine, ponovno spominje Klaru, koja se tada obvezuje platiti sucu 46 dukata, kao jamac svoje sestre Passine. Stoga je u zalog dala svoju kuću i vinograd u Bredu.³¹⁴ Dana 23. listopada bilježi se kako Passina, njezin muž i Klara trebaju platiti porez, u ime gospode Walsee (*Balsse*) u iznosu od 275 libara i 15 malih solida, za 91 modija i 22 kanjića (*cagnicijs*) vina, kao desetinu gospodi.³¹⁵ Klara se posljednji puta spominje 1458. godine, u već spomenutom ugovoru o punomoći koju daje prilikom zaruka ili braka s Blažem, što daje naslutiti kako se i ona preudala.³¹⁶ U ispravama nisam naišla na podatke koji bi dali naslutiti je li Klara imala djece iz prvog braka, a nakon Passinine ponovne udaje, u spisima više nisam nailazila na spomen njezine djece. Možda su upravo zbog majčine ponovne udaje djeca dobila novog skrbnika, ili su možda umrla. Također, u poslovnim ugovorima, u kojima se Passina i njezin muž obvezuju na isplate, ne navodi se obvezujuća formula *per se suosque heredes et successores*, koja je u takvim prilikama bila uobičajena za ljude koji su imali potomke ili su na njih računali. Ona je bila navedena samo u spomenutom ugovoru kojim je Passina završila posao pokojnog muža, kao tutorica svoje djece.

5. Položaj žena u javnom životu

U ovom će se poglavlju pokušati prikazati kakav je bio položaj žena u Rijeci, s obzirom na njihove mogućnosti poslovanja i reprezentiranja u javnosti. Kao što je prethodno prikazano, srednjovjekovne su žene kao supruge i majke, bile snažno vezane za kućanstvo. Njihova se djelatnost stoga ponajprije odvijala unutar vlastitih domova. Ipak, istraživanja poslovnih mogućnosti žena u srednjem vijeku daju naslutiti da su one bile veće nego što smo unaprijed skloni pretpostavljati. U tom smislu razlikuju se mogućnosti pripadnica bogatijih obitelji od žena koje su pripadale radničkim, trgovačkim i obrtničkim, ovdje prvenstveno gradskim, obiteljima. Upravo na primjeru društvenog položaja, možemo sagledati veću aktivnost žena iz nižih društvenih slojeva, kroz načine njihova samoostvarivanja u društvu ili materijalno uvjetovanu potrebu za privređivanjem. Također, kao što je najavljeno, izdvojit će se tema udovica, s obzirom na njihovu indikativnu veću prisutnost u poslovanju. S obzirom na ograničenost prirodom glavnog korištenog izvora, te na činjenicu da Riječki statut u

³¹² VDAR V, 292.

³¹³ VDAR V, 321.

³¹⁴ VDAR V, 323.

³¹⁵ VDAR V, 326.

³¹⁶ VDAR V, 373.

odredbama koje se tiču poslovanja govori samo u muškom licu, kao dopuna se koriste relevantni podaci s istarskog i dalmatinskog područja, te se tema smješta u širi europski kontekst. Drugi dio poglavlja prikazat će žene u zrcalu petnaestostoljetnog riječkog društva, s obzirom na njihovo sudjelovanje u društvenim događajima. Pritom će se otvoriti tema slobode žena u javnosti i pitanje časti. Podatke o reprezentaciji žena prilikom javnih događaja sadrže odredbe Riječkog statuta, a usporedbe radi, ovdje će se koristiti i podaci iz domaće i strane literature. Tu svakako spada rad Silvina Gigantea s interpretacijom jednog znakovitog skandala, kojemu je posvećen posljednji dio ovog poglavlja.

5.1. Poslovne mogućnosti žena

U hrvatskoj se historiografiji ovoj temi pridaje sve veća pažnja, a poslovanje žena najviše je istraženo za područje srednjeg i ranog novog vijeka u Dalmaciji³¹⁷. U širem smislu, prema S. Shahar, uloga žena u proizvodnji u srednjovjekovnim europskim gradovima bila je značajna, iako uvijek ograničena, i upravo je ovo možda najzanimljivije područje u povijesti žena u urbanim sredinama.³¹⁸ Riječka notarska knjiga, osim što bilježi mnoge žene u ugovornim obvezama, spominje i nekoliko izrazitih primjera žena koje su se bavile trgovinom i obrtima koji su bili zastupljeni u Rijeci, kao i nekoliko žena koje su radile kao sluškinje.

5.1.1. Prisutnost žena u ugovornim obvezama

S obzirom na tip bračne zajednice koji je vrijedio na području Rijeke, opisan u četvrtom poglavlju, žene su za sklapanje svih poslova, kao i za otuđenje bilo kakve imovine, trebale imati odobrenje svojih muževa, a isto je vrijedilo i obrnuto. Riječka notarska knjiga sadrži brojne primjere žena koje su, uz suglasnost muževa, ali i samostalno (u drugim, ili nama nejasnim, statusima), prodavale ili iznajmljivale nekretnine, sudjelovale u sklapanju ugovora o zajmovima i zalozima i izdavale punomoći. Stoga ovdje valja navesti neka tumačenja obveznog prava iz Riječkog statuta, a također i iz drugih statuta iz riječke okolice, radi usporedbe. Kvarnersko se područje, prema Margetiću, u pravnom smislu dosta razlikuje od ostalih hrvatskih područja (istarsko, dalmatinsko, uže hrvatsko i slavonsko), a karakterizira ga manja pravna jedinstvenost, te se ovdje kao najiscrpniji ističe Krčki statut.³¹⁹ Izvor

³¹⁷ Vidi: Sabine Florence Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća“, u: *Ženske skozi zgodovino*, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (Celje, 2004.), 49-64.

³¹⁸ Shahar, *The Fourth Estate*, 189.

³¹⁹ Luj Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo* (Zagreb: HAZU, 1997.), 102.

umnogome bilježi ugovore o zajmovima, a u njima se nailazi na žene kao vjerovnice (*creditrrix*) i dužnice (*debitrix*), a najčešće kao jamce (*fideiutrix*).

Primjerice, u jednom se takvom ugovoru Vita, žena trgovca Ivana Moderspachara, sluge gospodina Jakova Raunachera, imenuje njegovim jamcem (*plegiam et fideiutricem*), za 21 zlatni dukat koji on duguje Vidu Matejeviću za ulje.³²⁰ Također, 1457. godine, Mohor (*Mochorus*) Sevalić trebao je platiti Janji Šurinšakovoj (*creditrice*) 14 libara i 11 malih solida za vino. On je obećao da će joj isplatiti novac, i u tu je svrhu dao u zalog svoje zidine³²¹, a iste godine je Persa *Visigneniça* dugovala (*debitrix*) 40 dukata sucu Nikoli Mikoliću, za neku kuću.³²² Supružnici su svakako i zajednički sklapali ugovore o zajmu. Tako je, 1450. godine, sudac Jurko iz Drivenika pozajmio od Justa Pernstorfara i njegove žene Magdalene, 20 maraka i 5 denara. Ugovorom taj novac obećaje vratiti vjerovnicima, i pritom zalaže svoj vinograd. To je značilo da supružnici, ukoliko im dužnik ne vrati novac u ugovorenom roku, imaju pravo na vinograd.³²³ Vita, žena Ivana trgovca, sklopila je ugovor o otplati duga od 50 dukata, u ime svoga supruga, sa ser Antunom *de Arimino*, stanovnikom Senja.³²⁴

Izvor sadrži nekoliko isprava u kojima je vidljivo kako udovice završavaju nedovršene poslove svojih muževa ili otplaćuju dugove. Tako plemenita gospođa Margarita vikarica, udovica gospodina Nikole *de Barnis de Sancto Seuerino*, određuje Jurja Kontovića svojim opunomoćenikom za pljenidbu od Antonija Jakova Marcelina iz Ankone. Riječ je o osam komada firentinskih tkanina različitih boja, koje su pripadale njezinu pokojnom mužu.³²⁵ Mnogo je primjera te prakse potvrđeno za područje Dalmacije, a posebice u Zadru.³²⁶

Pitanje jamstva također je najsustavnije obrađeno u Krčkom statutu, gdje se pri iznosima većim od 60 libara zahtijevala notarska isprava ili prisutnost prisežnika. Jamac ovdje odgovara za svaku kaznu glavnog dužnika, ukoliko on ne plati u određenom roku, osim u iznimnom slučaju. Riječki statut propisuje da je jamac odgovoran za dug samo ako se bezuspješno pokušavalo vratiti dug od imovine glavnog dužnika. Također, predviđaju se i iznimke od ovoga pravila, kao što su mogućnosti jamca da se obveže solidarno s glavnim dužnikom ili se odrekne dobrobiti odobrene jamcima, ali uz uvjet da se na to pismeno obvezao.³²⁷ Krčki statut odražava znatno veću strogoću prema jamcima, a Creski ne dopušta

³²⁰ VDAR III, 120.

³²¹ VDAR V, 309.

³²² VDAR V, 348.

³²³ VDAR III, 305-306.

³²⁴ VDAR IV, 169-170. Slično: VDAR IV, 206.

³²⁵ VDAR V, 287. Također: VDAR IV, 187, VDAR V, 375-376, VDAR V, 376...

³²⁶ Vidi: Sabine Florence Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća“, 56.

³²⁷ Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo*, 127.

takav otkup, ukoliko se radilo o darovanju ili zamjeni, ali sadrži odredbu o nekretninama pod istim krovom, prema kojoj, prednost u otkupu ima osoba koja nije rođak, ali živi s prodavateljem u obiteljskoj zajednici.³²⁸ Tu je zapravo vidljiva povezanost prakse korištenja zaloga s pitanjem jamstva. Prema Margetiću, istarski su statuti po pitanju jamstva bliski načelima koje su inače vrijedila u srednjovjekovnim pravnim sustavima razvijenog srednjeg vijeka. U njima se nailazi na pokretni zalog (*pignus*) koji je imao značajku kojom se određivalo opstojnost i visinu potraživanja, a držanje zaloga vjerovniku je davalo sigurnost da sud vjeruje u njegovo potraživanje. Za valjano zalaganje nekretnina, bilo je također potrebno izraditi javnu ispravu.³²⁹ Odredba iz statuta, kao i mnoge isprave iz korištene izvorne građe, primjeri su vrijednosti te odredbe i na području Rijeke.³³⁰ Primjerice, 1456. godine, Curilo Kavrtić, kao dužnik Lovre Labutića za 2 vola, obećaje otplatiti dug i u tu svrhu zalaže vrt svoje žene Orse, u Luci, uz njezinu suglasnost.³³¹

Izvor sadrži veliki broj punomoći koje žene daju muževima, braći, sinovima, ili drugim srodnicima, kako bi oni obavili poslove u njihovo ime. Primjerice, u jednom ugovoru već spomenuta Katarina daje punomoć svome mužu Jakovu Malivaniću za poslove, kako u Veneciji, tako i u Rijeci.³³² Godine 1448. bilježi se kako Bartol Bačinić prodaje cestu (*viam*) koja započinje od vrata njegovih zidina i vodi do javne ceste. Pritom se navodi kako to čini u svoje, kao i u ime svoje majke Marije, te dvojice mlađe braće.³³³ 1449. godine, gospođa *Vasmicha* dala je punomoć svom nećaku Šimunu, za sve što ima ili bi mogla imati na području Labina i u njegovu distriktu³³⁴, a gospođa Dominika, udovica Stjepana Kablarića s Cresa, 1451. godine dala je punomoć svome zetu, trgovcu Ivanu. On je, prema ugovoru, treba zastupati u poslovima na Cresu, kao i pitanjima tamošnjeg nasljedstva pok. Nikole Žuvelića, a po potrebi, i pred creskim knezom i sucima.³³⁵

Ponekad su žene davale punomoć i osobama s kojima nisu bile u srodstvu, ponajprije muškarcima, te ne znamo u kakvoj su vezi bile s njima, ali oni su uglavnom bili ugledniji građani. Barbara iz Kastva dala je, 1449. godine, punomoć redovniku Marku iz samostana pustinjaka sv. Augustina, za sve moguće poslove u kojima bi je u budućnosti trebalo

³²⁸ Isto, 146.

³²⁹ Isto, 75.

³³⁰ *Statutum terrae Fluminis*, 147.

³³¹ *VDAR* V, 302. Još neki zalozi: *VDAR* III, 232-233, *VDAR* V, 292

³³² *VDAR* IV, 200.

³³³ *VDAR* III, 201. Punomoć dana sinu: *VDAR* IV, 96.

³³⁴ *VDAR* III, 282. Slično i: *VDAR* IV, 190, *VDAR* V, 259, *VDAR* V, 263, *VDAR* V, 318, *VDAR* V, 325, *VDAR* V, 326, *VDAR* V, 336.

³³⁵ *VDAR* IV, 97. Punomoć dana zetu: *VDAR* IV, 203.

zastupati.³³⁶ 1454. godine, Katarina Perčićeva dala je punomoć Jurju Rogerijevu, stanovniku Venecije, za sve poslove koje ima na području Rijeke. Ispravom koja slijedi, Juraj je tu punomoć proslijedio Donatu iz Mošćenica, stanovniku Rijeke.³³⁷ Možda prvi prokurator nije bio u mogućnosti zastupati Katarinu, ili mu to iz nekog razloga nije odgovaralo.

Iako je takvih primjera malo, ženama se također davalo punomoći, te se može pretpostaviti kako se tada radilo o uglednijim ili poslovno aktivnijim ženama. 1454. godine sestre Marina i Kuzmica, kćeri pok. Luke iz Kastva, dale su punomoć Mariji, ženi majstora Ivana postolara, stanovnika Kastva, za sve što imaju na području Grožnjana i u njegovu distriktu, kao i za pitanje nasljedstva Stjepana Vainića...³³⁸ U 3. poglavlju spomenuto je kako, iako je to rjeđe slučaj, postoji nekoliko primjera punomoći koje muževi daju svojim ženama. Primjerice, Ivan Piada, stanovnik Venecije, dao je punomoć svojoj ženi Luciji, za sve poslove i nekretnine koje ima na području Venecije. To je podrazumijevalo i njezino istupanje pred suce, kako svjetovne, tako i crkvene.³³⁹

Nekolicina spisa tiče se najma (*locatio*) kuće, a Riječki statut u tom smislu je dosta određen. Najmoprimac je u Rijeci polovicu najamnine trebao platiti početkom, a polovicu sredinom godine. Namjeru selidbe trebao je najaviti dva mjeseca prije isteka roka, jer se u suprotnom rok produživao za cijelu godinu.³⁴⁰ Inače, pravila koja su vrijedila u pogledu iznajmljivanja kuća slična su u statutima mnogih srednjovjekovnih gradova na južноеuropskom području, kao što je vrijedilo i na Krku i Cresu. Primjerice, vlasnik je mogao „istjerati“ najmoprimca i prije isteka ugovorenog trajanja najma, ukoliko mu je kuća trebala za vlastite potrebe, a to je morao dokazati. Nadalje, to je bilo opravdano i u slučaju kada je vlasnik kuće trebao nešto na kući popraviti, ili ako ju je prodavao, ili ako najmoprimac nije vodio pošten život.³⁴¹ Također, u Rijeci su se iznajmljivali vinogradi, pašnjaci ili vrtovi za rad, pod određenim uvjetima za obostranu korist. Riječki primjer bilježi nešto veći broj žena koje su koristile tu mogućnost. Primjerice, 12. travnja 1448. godine, sklopljen je ugovor o najmu vinograda neke Doroteje. Bilježi se kako njezin brat Grižan, kao zastupnik, na deset godina iznajmljuje njezin vinograd u Kozali (*Coxala*), Blažu Breškoviću (*de Citina*). Prema ugovoru, Blaž je trebao raditi u vinogradu, sukladno riječkim običajima, te svake godine saditi lozu i uživati plodove, a Grižan se obvezao dati mu određenu količinu brašna i graha.³⁴²

³³⁶ VDAR III, 281.

³³⁷ VDAR IV, 179-180.

³³⁸ VDAR IV, 160.

³³⁹ VDAR III, 179-180. Slično i: VDAR IV 99, VDAR IV, 165-166.

³⁴⁰ Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo*, 150.

³⁴¹ Isti, 149-150.

³⁴² VDAR III, 192. Također i: VDAR III, 215, VDAR V, 290-291, VDAR V, 378.

Elizabeta, udovica suca Stjepana, iznajmila je dva svoja vinograda svome bratu Achatiusu, za rad na šest godina. Uvjeti podrazumijevaju da on treba dobro obrezivati lozu i okopavati vinograd, sve do berbe, te svake godine zasaditi 40 čokota. Također, prve tri godine njemu trebaju pripadati dvije trećine svih uroda, a sestri jedna. Predviđa se da nakon toga, u razdoblju od sljedeće tri godine, urode trebaju podijeliti napola između sebe. Navodi se i kako su se obje stranke obvezale na poštivanje ugovora, pod prijetnjom novčane kazne.³⁴³

Zanimljiv je primjer iz 1451. godine, u kojem je brat zastupao pravo svoje sestre, opisan u dokumentu pod naslovom „Protest gospođe Marije“. Naime, Flor Rosović je, u ime svoje sestre Marije, izjavio kako je Toma *Mocenigo* sklopio ugovor o radu u njezinu vinogradu, na pet godina. Nadalje, navodi se kako Toma do tada, niti radi niti namjerava raditi.³⁴⁴ U sljedećoj je ispravi, sastavljenoj desetak dana kasnije, Flor ponovno izjavio kako Toma ne poštuje ugovor i ne opkopava vinograd, te da je time Mariji prouzročio obilnu štetu.³⁴⁵ Pretpostavljam da se ovdje možda radilo o nešto većoj bliskosti spomenutih brata i sestre, jer su žene u spisima Riječke notarske knjige često i samostalno službeno protestirale³⁴⁶, a čini se kako je Flor izričito htio zaštititi imovinu svoje sestre.

U slučaju kupoprodaje, većina statuta ističe pravo prvokupa i otkupa od strane rođaka. Riječki statut u odredbi pod naslovom „O sporazumljivanju rođaka“, navodi kako je očuvanje ljubavi i mira među rođacima u probitku države. Nadalje propisuje postupak u slučaju sukoba unutar obitelji, pri čemu su navedeni mogući pretpostavljeni problemi, te napominje da se isto odnosi i na žene, kao i na muškarce.³⁴⁷ Statut također propisuje kako je prodavatelj nekretnine bio dužan najaviti namjeravanu prodaju rođacima i susjedima, nakon čega se s kupcem sklapao ugovor o kupoprodaji, a nakon toga je kupac o tome trebao obavijestiti javnost objavom pred gradskom vijećnicom četiri nedjelje za redom. Ako objava nije bila učinjena, ovlašteni rođak ili susjed nekretninu je mogao otkupiti u roku od godine dana. Margetić i tu odredbu smatra preuzetom iz Tršćanskog statuta (iz 1421. godine).³⁴⁸ Prodaja nekretnina na Rabu puno je ozbiljnije shvaćena. Javna objava namjeravane prodaje vršila se tijekom 45 dana, u kojima su ovlaštenici mogli tražiti pravo prvokupa i poništenje prodaje. Od prodavatelja koji nije bio vlasnik, pravi je vlasnik nakon isteka roka od 45 dana mogao tražiti naknadu štete, ali ako se nekretnina nije mogla više povratiti, prodavatelja se kažnjavalo

³⁴³ *VDAR* III, 291.

³⁴⁴ *VDAR* IV, 101-102.

³⁴⁵ *VDAR* IV, 104.

³⁴⁶ Primjerice, *VDAR* V, dva slučaja na str. 266.

³⁴⁷ *Statutum terrae Fluminis*, 159.

³⁴⁸ Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo*, 144-145.

smrću.³⁴⁹ To pravo prekupa, koje bi rođacima i susjedima preostajalo nakon izvršene prodaje, predviđeno Riječkim statutom, uglavnom je poznato u svim krajevima Hrvatske, a ta se pravna ustanova razvila kao posljedica razlikovanja nekretnina kao djedovine i stečenih dobara, te svjedoči o važnosti rodbine u nasljeđivanju nekretnina, za čiju se prodaju trebalo tražiti dozvolu. Potvrdu toga sadrže kupoprodajne isprave u kojima se traži dopuštenje za prodaju nekretnine u nuždi.³⁵⁰

Riječki primjer obiluje kupoprodajnim ugovorima različitih vrsta, a oni, kada spominju udate žene, gotovo uvijek potvrđuju praksu suglasnosti supružnika. Također, postoje i ugovori u kojima se ne naglašava ta suglasnost, a koji uvelike svjedoče o aktivnoj ulozi žena u kupoprodaji. Primjerice, Matej Pavlov iz Modruša dugovao je 81 libru i 8 malih solida Eleni, ženi Kuzme Mulsetića, za njezinu kuću, a tom su prilikom dogovoreni rokovi za obročnu otplatu.³⁵¹ Također, Šimun Kožarić je 1451. godine Katarini Moclinovoj dugovao 28 libara, za završetak otplate zemljišta *Na Polce*, koje je od nje kupio³⁵², a 1458. godine, Juraj pokojnog Rafaela de Fossambruno dugovao je 100 libara svojoj sestri Katarini, za polovinu vinograda, koji mu je prodala.³⁵³ U jednoj se ispravi spominje Marija, kao žena Bartola postolara, kojoj Lovro Alegretov *de Calamota* treba platiti 40 libara malih, za konačnu otplatu kuće koju je od nje kupio.³⁵⁴

Slikovit je primjer opisan u kupoprodajnom ugovoru iz 1455. godine, sklopljenom između Drage, udovice Lovre Pilara, i Katarine, žene suca Damjana. Draga, naime, prodaje Katarini pusto zemljište (*terrenum vacuum*), koji se nalazi u blizini same prodavateljice (*venditricem*), za 55 libara. Nadalje se navodi kako Katarina (*emprix*) treba dio toga iznosa dati za obnovu Dragine kuće, a ostatak joj treba isplatiti.³⁵⁵

5.1.2. Sluškinje

Mnoge od žena iz siromašnijih gradskih obitelji radile su upravo kao sluškinje, vjerojatno zato jer je ženama bilo teže dostupno ostvariti se u respektabilnijim zanimanjima. S. Shahar zaključuje kako je broj sluga u europskim kućanstvima bio velik, a plaće vjerojatno niske, s obzirom na izvore prema kojima su i obrtnici često imali sluge. Također, zaključuje kako je jedan od razloga velike prisutnosti žena u kasnosrednjovjekovnim europskim

³⁴⁹ Isto.

³⁵⁰ Isti, 29.

³⁵¹ *VDAR* III, 247-248.

³⁵² *VDAR* IV, 98. Slično i: *VDAR* IV, 113, *VDAR* V, 377.

³⁵³ *VDAR* V, 352.

³⁵⁴ *VDAR* V, 377.

³⁵⁵ *VDAR* IV, 195.

gradovima upravo velik broj djevojaka koje su, iz okolnih ruralnih sredina, dolazile u gradove raditi kao sluškinje.³⁵⁶

Janja, kći *Michleusa de Brumna*, sklopila je 1452. godine, ugovor o trajnoj službi (*ad standum et commmorandum*) sa ser Ivanom *de Sancto Severo de Appulia*, za sljedeće tri godine.³⁵⁷ Ovaj ugovor sklopljen je bez spomena roditeljske odluke, te se ne saznaje ništa o Janjinoj dobi. Ona se ponovno spominje u dokumentu iz sljedeće godine, kada se, u domu Marine čizmarice (*calegarie*), identificira kao nekadašnja sluškinja spomenutog ser Ivana, te se održuje svih dugova, poslova i stvari, koje je do toga dana mogla imati s gospodarom.³⁵⁸ Ovdje je vidljivo kako je Janja iz nekog razloga napustila svog poslodavca, ali dalje nije bilo moguće saznati više o njezinom životu, te se stoga može samo pretpostavljati da je promijenila posao ili se udala.

Kao što je opisano u prethodnom poglavlju, sluškinje su, iz svojih siromašnih obitelji, odlazile na službu u kuće gospodara, često kao vrlo mlade. Služinčad je uglavnom živjela u kućama svojih gospodara, u odvojenim prostorijama. Ugovori o službama rijetko spominju njihove brakove i obitelji, pa je teško saznati kako se rješavao problem bračnih parova slugu. Ponekad su vjerojatno živjeli odvojeno, ovisno o službama, ali postoje ugovori koji pokazuju kako se to nastojalo izbjegavati. Stoga se o strukturama obitelji slugu može samo pretpostavljati.³⁵⁹

U jednome ugovoru, iz 1450. godine, navodi se kako je Katarina, nekoć sluškinja majstora Antuna zlatara, stanovnika Kopra, a sada žena Ivana Machagnana iz Rijeke, u suglasnosti s mužem, dala punomoć ser Antunu iz Kopra, kako bi on utjerao sve što ona ima kod bivšeg gospodara.³⁶⁰ Dakle, Katarina se, nakon što se udala, željela izboriti za svoje pravo na dobra za koja je smatrala da joj pripadaju, a koja bi mogla predstavljati njezin miraz. Prema S. Shahar, plaće sluškinja bile su niske u usporedbi s plaćama gradskih radnika, no visoke prema plaćama radnika u poljoprivredi. Budući da su se sluškinje hranile kod gospodara i živjele u njihovim kućama, vjerojatno su, nakon nekoliko godina rada, mogle skupiti dovoljno za svoj miraz.³⁶¹ Ponekad bi se u ugovorima, sluškinjama koje su stupale u službu kao djevojčice, miraz predviđao kao plaća za rad, te bi im se isplaćivao tek kad su se udavale. Takvih je primjera bilo i u Rijeci, i prethodno su spomenuti u 4. poglavlju. Ipak,

³⁵⁶ Shahar, *The Fourth Estate*, 204.

³⁵⁷ VDAR IV, 139.

³⁵⁸ VDAR IV, 187.

³⁵⁹ Janeković R. mer, *Rod i grad*, 41.

³⁶⁰ VDAR III, 313.

³⁶¹ Shahar, *The Fourth Estate*, 204.

dubrovački primjeri iz 14. stoljeća pokazuju kako su mnoge siromašne žene stupale u dugotrajnu, a ponekad i doživotnu službu samo za stan i hranu.³⁶²

Iako se položaj sluškinja u srednjovjekovnim kućanstvima doima teškim i vrlo ograničenim, a odredbe o njihovom namještanju ne razlikuju se mnogo od odredaba o najmu nekretnina³⁶³, nema sumnje da su se poslodavci ponekad pokušali zahvaliti svojim sluškinjama u većoj mjeri nego što je u početku bilo ugovoreno. To su mogli činiti posebnim darovanjima u obliku javnih isprava, koje nam dopuštaju naslućivati o velikodušnosti pojedinih gospodara, kao i o izrazito vjernoj službi nekih sluškinja. Primjerice, 17. rujna 1456. godine, riječki župnik Gašpar darovao je svojoj sluškinji (*famula*) Katarini 200 libara malih, te svu njezinu odjeću, koliko od lana, toliko i od vune, (rupce za glavu, rupčice i ručnike), posteljinu (*lintermina*), i još neke stvari. Obećao je da će joj spomenuti novac isplatiti u roku od četiri godine... obećavajući joj da može, po njegovoj volji, živjeti u kući u kojoj sada živi.³⁶⁴ Ovaj je slučaj posebno zanimljiv jer se isti svećenik spominje i u prethodno spomenutoj ispravi, sastavljenoj dvije godine kasnije, u punomoći izvjesne Katarine, koja se tada identificira kao njegova kći (*filia*).³⁶⁵ Iako ne možemo sigurno znati radi li se o istoj Katarini, indikativno je da joj on ovdje dopušta da stanuje u kući, koja je očito njegova.

Gigante opisuje slučaj iz 1440. godine, kada je Elena pok. Ivana bila primjena u službu kod Pietruccia iz Barola. Ona mu je trebala tri godine dobro i vjerno služiti, a on ju je trebao plaćati prema tome kako mu se svidi (*id quod sibi videbitur*). Ugovor je također podrazumijevao da joj gospodar za to vrijeme osigurava hranu, odjeću i obuću.³⁶⁶ Također navodi kako su postojali zakoni koji su nastojali sačuvati čednost posluge, iako postoje primjeri koji pokazuju njihovo nepoštivanje. Tako je, primjerice, Jakov Mikolić, brat suca Nikole iz vrlo ugledne riječke obitelji, udvarao lijepoj Milci, sluškinji ser Stjepana Pertusana. Navodi se kako joj je čak obećao dati prsten, kako bi udovoljio njezinim željama.³⁶⁷ Jedan drugi slučaj odnosi se na Katarinu, sluškinju Mateja Čersato, koja je zatrudnila s njegovim sinom Markom. Iako nijedan zakon nije mogao spriječiti takve pojave, one zasigurno nisu bile poželjne imućnim obiteljima. 1438. godine je Katarina, tada žena Jurja pok. Martina, u suglasnosti sa svojim mužem, predložila Mateju pakt prema kojemu bi ona godinu dana dobro i redovito dojila kćer koju ima s njegovim sinom, za plaću od 18 libara. Također, svih

³⁶² Janeković R. mer, *Rod i grad*, 122-125.

³⁶³ U slučaju namještenja sluškinja ili slugu, Riječki statut nalaže da se postupa jednako kao i pri iznajmljivanju nekretnina, u smislu produženja najma i vjerodostojnosti s prisegom (*Statutum terrae Fluminis*, 171).

³⁶⁴ VDAR V, 289.

³⁶⁵ Vidi str. 31-32.

³⁶⁶ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 149.

³⁶⁷ Isti, 149.

sljedećih godina koje bi hranila ili dojila dijete trebaju joj dodatno platiti u proporcionalnom smislu.³⁶⁸ Katarina je, dakle, možda već bila udana u vrijeme kada je ostala trudna sa sinom gospodara i rodila dijete. Iako je obitelj očito priznala dijete i željela mu osigurati odgovarajuću skrb, činjenica da je Katarina, iako majka, mogla biti uz njega samo kao dojilja, iz današnje perspektive djeluje osobito uznemirujuće. Takve su izvanbračne veze gospodara sa sluškinjama, kao i djece rođene u njima, potvrđene na mnogim dalmatinskim primjerima.³⁶⁹ Kada govorimo o dojenju kao zanimanju, primjeri s dalmatinskog područja pokazuju kako su godine dojenja tuđe djece i žrtvovanja obiteljskog života nekim dojiljama i njihovim obiteljima često donosile trajni ekonomski prosperitet.³⁷⁰ Sluškinje koje su dojile djecu bogatijih, primale su i veće plaće nego što je bilo određeno, kao i neke njegovateljice zaposlene kod gradskih obitelji.³⁷¹

5.1.3. Žene kao obrtnice i trgovkinje

„Što god bi pojedinac započeo na Rijeci, moralo je gotovo sigurno uspjeti, kolike su mu se mogućnosti pružale.“³⁷² Tako, naime, F. Hauptmann opisuje gospodarske prilike u petnaestostoljetnoj Rijeci. Pokušat ćemo vidjeti koliko su i kako te velike mogućnosti koristile riječke žene. Važno je imati na umu da su se prava srednjovjekovnih žena na određene ekonomske djelatnosti razlikovale od grada do grada, a također su ovisila i o strukama.³⁷³ Istarski primjeri, u skladu s primjerima iz drugih europskih sredina, potvrđuju da su se žene, ponajprije vezano uz kućanstvo, bavile pranjem tkanina i povrća, radile u poljima i vinogradima, nabavljale hranu i piće, te odnosile žito na mljevenje u mlin. Također, pronađeni su primjeri mnogih žena koje su radile izvan svojih domova, kao prodavačice prehrambenih proizvoda i obrtnice, a također i primjeri žena koje su se bavile ginekologijom i opstetricijom, kao isključivo ženskim profesijama.³⁷⁴ Z. Janeković Römer zaključuje kako su žene na području srednjovjekovnog Dubrovnika, gdje je njihova aktivnost bila izrazito ograničena, dok su muškarci mnogo putovali radi trgovine, upravo u njihovoj odsutnosti bile mnogo slobodnije. Također, muž je mogao ženi prepustiti svoje poslove kada je odlazio na put.³⁷⁵

³⁶⁸ Isto.

³⁶⁹ Janeković Römer, *Rod i grad*, 41.

³⁷⁰ Zrinka Nikolić Jakus, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: *Filii, filiae...*, 97-114., 107.

³⁷¹ Shahar, *The Fourth Estate*, 204.

³⁷² Hauptmann, *Rijeka*, 38.

³⁷³ Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena“, 50.

³⁷⁴ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 102.

³⁷⁵ Janeković Römer, *Rod i grad*, 94.

Žene na sjeveru Europe radile su uglavnom kao pomoćnice u obiteljskim obrtima, ili izvan njih, te su se ponekad udruživale u korporacije, a neke od njih radile su samostalno.³⁷⁶

Među spisima Riječke notarske knjige naišla sam na tek nekoliko žena kojima u imenu stoje zanimanja, a da nisu određene u odnosu na bračno stanje. Pritom, bez obzira što tako nije zabilježeno, ne možemo biti sigurni kako se nije radilo o udovicama koje su otprije stekle veću poslovnu samostalnost. Primjerice, 1449. godine, Marina *Brodariča* se obvezala se da će Ambroziju, sinu pokojnog Matka Pilara, platiti 20 zlatnih dukata, koje mu duguje za određeni vinograd. Obećaje mu isplatiti novac u roku od godine dana, pod prijetnjom kazne, te stoga zalaže sva svoja dobra.³⁷⁷ Također, iste se godine spominje i Marija Željeznikova (*Selexenichoua*), koja je primila 25 zlatnih dukata od Pavla kočara iz Zagreba, za otplatu dijela kuće i vrta, koje je od nje kupio.³⁷⁸

U nekim srednjovjekovnim europskim gradovima, osim neudanih žena i udovica, radilo je i dosta udanih žena, a posebice su to bile žene uspješnih trgovaca i gradskih čelnika. Izvori iz gradskih područja sjeverne Hrvatske također potvrđuju veliku prisutnost udanih žena u gospodarskim aktivnostima.³⁷⁹ Na prostoru Europe potvrđeni su mnogi primjeri žena koje su iznajmljivale kuće, vodile hotele ili gostionice i sudjelovale u lokalnoj ekonomiji, pogotovo u prodaji hrane na tržnicama i godišnjim sajmovima. Čini se da su žene prosječnih trgovaca uglavnom pomagale muževima, a potvrđeno je kako im su priskakale u pomoć i kada bi došlo do sukoba sa susjednim trgovcima.³⁸⁰ Žene uspješnijih trgovaca bile su više ograničene na dom jer nije bilo ekonomske potrebe za njihovim radom u obliku ispomoći. Ipak, potvrđene su i skupine žena koje su radile bez da je za to postojala financijska potreba.³⁸¹ U izvorima se najčešće bilježi da su žene prodavale perad, ribu, morske plodove ili mliječne proizvode.³⁸² U Parizu, žene su sudjelovale u trgovini odjećom i tkaninama, što je uključivalo različite haljine i tekstilnu robu, što je istraženo preko sačuvanih računa poreznika, prema kojima se također vidi kako su dvije žene razmjenjivale novac te da ga je jedna posuđivala.³⁸³ Žene su najviše bile prisutne u industriji svile, možda upravo zato jer su imale više smisla za rad s tako delikatnim materijalom, što je dokumentirano u slučajevima Londona, Pariza, Züricha, Strasbourga i Kölna.³⁸⁴ Također, postojala su i neka ograničenja,

³⁷⁶ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 109.

³⁷⁷ VDAR III, 245-246.

³⁷⁸ VDAR III, 250.

³⁷⁹ Karbić, „Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca“, 63.

³⁸⁰ Shahar, *The Fourth Estate*, 194.

³⁸¹ Ista, 195.

³⁸² Ista, 194.

³⁸³ Isto.

³⁸⁴ Ennen, *The Medieval Woman*, 277.

koja su sprečavala sudjelovanje žena u određenim zanatima. Primjerice, u Parizu žene nisu smjele vagati na tržnici, dok su u Londonu neke mjerile težinu svile. Također je zabilježeno kako je procjenitelj kamenica zaposlio žene, te je zato postao sumnjiv u društvu, jer se smatralo da žene nisu sposobne sprečavati prevare u trgovanju.³⁸⁵ U Parizu je ženama također bilo zabranjeno raditi na tepisima (*tapis sarrazinois*), iz razloga što se to smatralo preopasnim za žene, pogotovo za trudnice. U Norwichu, primjerice, žene nisu smjele pletiti konopom (gusto pletivo) jer se smatralo da one nisu dovoljno fizički jake da obave taj posao kako treba. U Gentu, žene radnika koji su radili na specifičnim cijevima nisu mogle raditi taj posao. Ali, zanimljivo je da su mogle nagledati rad muških radnika. Kćeri pariških proizvođača kožnih pojaseva smjele su samostalno raditi u svojoj profesiji, čak i nakon udaje, no nije im bilo dopušteno da nekog šegrtu ili svoga muža pouče svome zanatu.³⁸⁶ U Firenci je nastala zanimljiva podjela između zaposlenih udanih žena. Muževi krojačica svile obično su uvozili sirovu svilu i bili su zaduženi za prodaju, dok su u kovačkim cehovima žene obično preuzimale komercijalni aspekt posla. Takve kombinacije između proizvođača i trgovca bile su prisutne u industrijama svile i pređe do kraja 15. stoljeća, dok nije došlo do procesa koji dovode do sve veće dominacije na tržištu od strane manjih grupa distributera. Drugačije je bilo u firentinskoj trgovini tekstilom. Tu su distributeri mnogo ranije počeli dominirati tržištem, pa su u kapitalističkim organizacijama upošljavali žene, kao jeftinu radnu snagu, za seoske tržnice i gradove, a one koje su prele vunu za firentinsku industriju, većinom su bile seljanke koje su radile kod kuće. Žene su u Firenci općenito bile brojne u tekstilnoj industriji, ali uglavnom samo kao radna snaga.³⁸⁷ U Dalmaciji su žene također sudjelovale najviše u proizvodnji sukna, zatim u proizvodnji prehrambenih proizvoda, te dijelom i u njihovoj preprodaji na tržnicama. Važno je naglasiti kako su se tim poslovima mogle baviti pučanke, dok bi se pripadnice gradskog patricijata više usredotočile na upravljanje svojim posjedima, posebice nakon smrti svojih muževa.³⁸⁸

Čini se kako su na prostoru Rijeke udate žene uglavnom radile zajedno s muževima, unutar obiteljskih obrta ili su trgovale robom. U kasnosrednjovjekovnim gradovima profesionalni rad je ženama je postao dostupniji jer su zanati, pa i proizvodnja izvoznih dobara bili organizirani tako da nije postojala stroga podjela između prostora poslovanja i doma. Radionica samostalne obrtnice bila je u njezinom domu, kao što je i žena trgovca u njihovu domu zbrajala novce. Prilike za rad žena bile su pogotovo veće u gradovima koji se

³⁸⁵ Shahar, *The Fourth Estate*, 196.

³⁸⁶ Ista, 197.

³⁸⁷ Ennen, *The Medieval Woman*, 278- 279.

³⁸⁸ Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena“, 63.

proizvodili robu za izvoz i u kojima je postojala veća potreba za radnom snagom.³⁸⁹ Važno je ponoviti kako se u Rijeci, kao razvijenom trgovačkom središtu, odvijala živa razmjena dobara, ponajprije željeza, koža i drva. Također, trgovalo se i uljem, žitom, vinom i ostalom mediteranskom robom.³⁹⁰ Žene koje su radile kao trgovkinje u gradovima imale su svakako više prilika za rukovanje novcem, i bile su prisutnije u svjedočenjima na sudu, te se može reći da su svojim životima mogle upravljati u većoj mjeri nego seljanke.³⁹¹ E. Ennen navodi neke primjere sa njemačkog prostora, kao što je građanski zakon iz Augsburga koji određuje da, ako žena kupuje ili prodaje na javnom mjestu i obavlja druge transakcije bez svojega muža, tada njezini postupci imaju pravnu snagu. Žene „koje sjede ili prodaju na tržnici“ mogle su se samostalno pojavljivati pred sudom. Zakon iz Memmingena također određuje da žene koje rade na tržnici moraju nadoknaditi počinjenu štetu ili biti kažnjene jednako kao i muškarci. I Bavarski građanski zakon iz 1347. godine određuje da žena na tržnici ima ista prava kao i njezin muž, ali da ne smije prodati svoje nasljedstvo ili vlasništvo.³⁹² Na prostoru sjeverne Europe, u cehovskim je odredbama vidljiva pravna izjednačenost žena i muškaraca,³⁹³ a statuti cehova sjeverne Hrvatske iz 16. stoljeća također ne čine razliku među spolovima, te potvrđuju učestalost udovica koje nastavljaju obrte svojih pokojnih supruge.³⁹⁴ Dok se pravna samostalnost trgovkinja može posvjedočiti za većinu područja srednjovjekovne Europe, ona je bila znatno manja u Dubrovniku, gdje se razlikovalo ionako vrlo ograničenu poslovnu slobodu udanih i neudanih žena. Također, pravo žena bilo je različito zastupljeno ovisno o komunama.³⁹⁵ Važno je napomenuti kako je upravo procvat dubrovačke trgovine u kasnom srednjem vijeku uvjetovao ograničavanje prava žena u poslovanju. Čini se kako su uzroci toga bili struktura obitelji i imovinski odnosi, jer su muževi često trebali ženin miraz za svoje poslove, čime su ih potiskivali iz prometa dobara.³⁹⁶

Dok se u domeni kuće, gdje su žene obavljale obiteljske poslove, kako u gradu tako i na selu, može govoriti o podjeli rada³⁹⁷, S. Shahr smatra kako se uglavnom ne bi moglo tvrditi da je u srednjovjekovnim gradovima postojala podjela između zanimanja, temeljena na spolu.³⁹⁸ Iako je područje ženskog rada obuhvaćalo ponajviše proizvodnju tkanina i odjevnih

³⁸⁹ Ennen, *The Medieval Woman*, 277.

³⁹⁰ Hauptmann, *Rijeka*, 32.

³⁹¹ Ennen, *The Medieval Woman*, 149.

³⁹² *Ista*, 150.

³⁹³ Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena“, 51.

³⁹⁴ Karbić, „Niže, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca“, 59.

³⁹⁵ Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena“, 50.

³⁹⁶ Janeković Rimer, *Rod i grad*, 132.

³⁹⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 107.

³⁹⁸ Shahr, *The Fourth Estate*, 189.

predmeta, kao i proizvodnju i prodaju hrane, posebice pekarskih proizvoda, žene su bile prisutne i u zanimanjima koja bi se prvenstveno smatrala muškima, kao što su metalurgija i graditeljstvo. U tim su slučajevima, iako su radile iste poslove kao i muškarci, žene bile slabije plaćene.³⁹⁹ Također, žene koje su se bavile navedenim zanimanjima, isto su tako radile u svojim domovima. Ženski ritam rada mogao bi se stoga opisati kao neprekidan, a cilj mu je bio zadovoljiti potrebe drugih, ponajprije muža i djece, dok je muški ritam rada bio sastavljen od „rada“ i „odmora“.⁴⁰⁰ Činjenica jest da do danas svjedočimo istom problemu.

Iako nema sumnje da su žene imale značajnu ulogu u gradskim obrtima kao i u trgovini na malo, a ponekad i na veliko, one nisu imale slobodu obavljanja profesija koje bi odabrale, poput muškaraca. Određeni cehovi nisu im bili dostupni, dok su im neki bili potpuno zabranjeni. U nekim cehovima bilo je zabranjeno zaposliti ženu za plaću a u profesijama u kojima su mogle raditi zasigurno su bile diskriminirane u odnosu na muškarce. Pojedini cehovi nisu uopće primali žene (udane ili neudane), osim udovica, i to s određenim ograničenjima, kako bi nastavile poslove svojih muževa.⁴⁰¹ Žene koje su trgovale samostalno, a da nisu naslijedile poslove svojih pokojnih supruga, ponegdje su sudjelovale u lokalnoj trgovini i prodaji hrane i odjeće, ali bile one udate ili ne, bile su iznimka.⁴⁰²

5.1.4. Poslovno aktivne udovice

Većina žena koje se u literaturi, a također i na riječkom primjeru, identificiraju kao obrtnice ili trgovkinje, bile su udovice. Udovice su općenito aktivnije sudjelovale u poslovnom životu jer više nisu bile pod nadzorom muža, ali i zato što su neke od njih jednostavno bile prisiljene raditi ako su željele osigurati, kako vlastitu, tako i egzistenciju svoje djece.⁴⁰³ Udovica Janja, koja je zbog sporenja oko nasljedstva spomenuta u 4. poglavlju⁴⁰⁴, bila je uključena u trgovinu željezom. Godine 1456., kod Kvirina Spinčića deponirala je sedam svežnjeva (*fassios*) željeza, te se u ispravi navodi kako on to željezo ne smije davati niti obećavati nekome bez njezine suglasnosti.⁴⁰⁵ Godine 1459., ona je Andriji Toporiščiću obećala vratiti sedam dukata koje mu je dugovala, te je stoga založila svojih sedam svežnjeva željeza. Nadalje, jedna isprava bilježi kako je Janja od Nikole Franjinog a

³⁹⁹ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 109.

⁴⁰⁰ Shahar, *The Fourth Estate*, 189- 190.

⁴⁰¹ *Ista*, 197.

⁴⁰² *Ista*, 195.

⁴⁰³ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 111.

⁴⁰⁴ Vidi str. 48.

⁴⁰⁵ *VDAR V*, 307.

Rocha primila 12 zlatnih dukata, otplatu od Antuna iz Ankone, i stvari pokojnog ser Bernarda iz Firence, trgovca iz Ankone.⁴⁰⁶

U dokumentu sastavljenom 14. srpnja 1452. godine, za Eufemiju klobučarku (*Eufumiam capelariam*), u kojem se ona dalje identificira kao udovica Jakova klobučara, navodi se kako ona treba platiti 46 libara i 8 malih solida, ser Antoniju Maraspino *de Rubino*, za njegovu vunu.⁴⁰⁷ Nakon dvije godine ponovno je, za vunu, trebala platiti Vivianu Maraspino *de Rubino*, 10 libara i 8 libara malih.⁴⁰⁸ Moguće je da je taj drugi iznos zapravo bio dio prvoga, jer su oba vjerovnika očito u srodstvu.

Kako je spomenuto u 3. poglavlju, upravo je trgovina kožama, a također i drvom, dovođila Rijeku u vezu s hrvatskim prostorom. Rijeka je imala razvijenu trgovinu stokom i kožama, kako sirovim tako i štavljenim. U gradu se nailazi na postolare i krznare iz hrvatskih krajeva, koji su uglavnom dolazili preko Zagreba.⁴⁰⁹ Iz Rijeke su se kože izvozile i u Italiju, i često su se mijenjale za ulje.

Ovdje je osobito zanimljiv slučaj postolarice Marine. Prateći njezino uzastopno pojavljivanje u ugovorima tijekom nekoliko godina, možemo rekonstruirati slikovit primjer udovice koja aktivno doprinosi riječkom gospodarstvu. 1452. godine ona se bilježi kao udovica Jakova postolara (*cerdonis*), kada je Lovri Spinčiću dugovala 47 libara za njegove kože,⁴¹⁰ a iduće godine trebala je platiti 45 libara malih Blažu mesaru, kao jamac svoga zeta Petra.⁴¹¹ 1454. godine, određeno je da treba platiti 8 dukata Antunu postolaru i njegovoj ženi Janji, a svojoj kćeri, za dio vrta koji su joj prodali.⁴¹² Sljedeće godine, Marina se identificira kao žena Mateja postolara iz Selnice (*Matei cerdonis de Selniça*), te, u suglasnosti s njime, treba platiti Kvirinu Spinčiću 86 libara za njegove kože.⁴¹³ Upravo je Kvirin Spinčić bio najveći riječki trgovac stokom, koji je opskrbljivao sve riječke mesare.⁴¹⁴ Trgovina stokom za grad je bila važna radi prehrane, ali i radi trgovine sa zaleđem.⁴¹⁵ Sljedeće godine supružnici su mu za kože trebali platiti 48 libara i 16 malih solida⁴¹⁶, a zatim se bilježi kako je Marina Pavlu klobučaru dugovala 70 libara malih. Za taj je novac, u suglasnosti s kćeri Apolonijom,

⁴⁰⁶ VDAR V, 394.

⁴⁰⁷ VDAR IV, 135.

⁴⁰⁸ VDAR IV, 212.

⁴⁰⁹ Hauptmann, *Rijeka*, 35.

⁴¹⁰ VDAR IV, 125-126.

⁴¹¹ VDAR IV, 182.

⁴¹² VDAR IV, 224.

⁴¹³ VDAR V, 285.

⁴¹⁴ Hauptmann, *Rijeka*, 37.

⁴¹⁵ Isti, 35.

⁴¹⁶ VDAR V, 301.

založila vjerovniku cijeli vrt, koji je pripadao njezinu pokojnom mužu Jakovu.⁴¹⁷ Dakle, Marina je prije ponovne udaje, čini se, sigurno imala dvije udate kćeri, koje su također bile poslovno aktivnije. Također, vidljivo je kako je njezin novi muž također postolar što upućuje na njihovo dvojako partnerstvo. Zanimljiv je dokument od 24. studenog iste godine, prema kojemu je Matej brijač tražio od Marina Jurjeva, stanovnika Venecije, isplatu 40 solida u ime Marine, nekoć žene Jakova postolara. Marin se tada zakleo kako je taj novac već dao Marini.⁴¹⁸ Marina se posljednji puta spominje 29. travnja 1457. godine, kada se ponovno identificira kao udovica Jakova postolara i daje punomoć Alegretu iz Trogira, za sve sporove koje je imala s kancelarom Antunom de Renno.⁴¹⁹ Zanimljivo je kako se ona ovdje opet bilježi samo kao udovica prvoga muža, dok se Matej ne spominje. Možda joj je obrtništvo u kojem je sudjelovala još s prvim mužem osiguralo položaj majstorice. Notarska knjiga također usput spominje i Anicu *Postolariču*, prilikom sakupljanja poreza (*collecta domini*), i njezin vrt na mjestu *Na Goiach*.⁴²⁰

Žene su u nekim gradovima Sjeverne Europe mogle učiti zanate i učlanjivati se u cehove, a nekim su se zanatima smjeli baviti jedino članovi cehova koji su te zanate organizirali. Bilo je i cehova koji su bili rezervirani samo za žene. Cehovi su vodili brigu i o tome jesu li su žene njihovih članova dostojne ceha. Odredbu o tome sadrži statut Lüneburga. Dakle, bilo tko tko se „dobro ne oženi“ mogao je izgubiti članstvo u svom cehu i svoj zanat. Udovica majstora u cehu ovisila je o specifičnim zakonima koji su se razlikovali u cehovima i mjestima. Također, činjenica jest da su udovice ili kćeri majstora udajom mogle olakšati (ili učiniti jeftinijim) da neki čovjek postane član ceha.⁴²¹ Statuti cehova u gradskim naseljima međurječja Save i Drave pokazuju kako se udovice poticalo da nastavljaju poslove svojih pokojnih supruga. Također, tu je vidljivo i kako je mnogim cehovima bilo u interesu da se one preudaju, jer je ponegdje određeno da kalfa koji bi oženio majstoricu ne bi morao platiti cijeli iznos pristupnine u ceh, već samo polovinu.⁴²²

Prema njemačkim primjerima vidljivo je kako se majstorova udovica mogla nastaviti baviti njegovim zanatom na različite načine, čak i ako ga nije sama izučila. Imala je ili doživotno pravo udovice da nastavi zanat za dobrobit svoje djece, ili da posluje određeno vrijeme pod uvjetom da se ponovo uda. I udovica vlasnika trgovine mogla je zadržati svoje članstvo u cehu, a ako se htjela udati, ceh joj je za to morao dati odobrenje. Ako je,

⁴¹⁷ *VDAR V*, 305.

⁴¹⁸ *VDAR V*, 326.

⁴¹⁹ *VDAR V*, 339.

⁴²⁰ *VDAR V*, 406-407., 416-417.

⁴²¹ Ennen, *The Medieval Woman*, 150.

⁴²² Karbić, „Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca“, 60.

primjerice, umro krznar koji nije imao sina, njegova je žena mogla raditi samo s krznima koja su već štavljena i spremna za prodaju. Ako je imala sina, žena je imala pravo na članstvo sve dok sin ne bi navršio 20 godina, nakon čega bi ga se, ako je želio postati članom ceha, primalo na prvom sastanku. Udovica postolara smjela je proizvoditi cipele godinu dana nakon muževe smrti, a nakon toga, ako je imala sina koji je želio biti član ceha, on je preuzimao članstvo. Ako bi žena imala samo kćeri ili ako ne bi imala djece, morala je prodati radionicu. Zanimljivo je kako je, u slučajevima kada bi tkalac vune napustio ženu i djecu, žena i dalje ostajala članicom ceha, čak i ako je imala sinove, no ako nije imala djece ili ako je imala samo kćeri, članstvo je mogla zadržati samo na godinu dana. Ako se žena udala, tada bi također gubila članstvo. Dakle, iako su uglavnom postajale odredbe u korist udovica, one se u nekim slučajevima nisu mogle doživotno nastaviti baviti zanatima. Ova djelomična prava vjerojatno su postojala kako bi se spriječio prevelik broj obrtnika u određenim zanatima pojedinih njemačkih gradskih sredina.⁴²³

5.1.5. Udovica Nasta

Ovdje bih htjela zasebno prikazati još jednu izrazito zanimljivu ženu. Riječ je o gospođi Nasti na koju sam, u trima korištenim svescima Riječke notarske knjige, naišla u ukupno 20 isprava. Ona je prethodno bila spomenuta u trećem poglavlju, kao supruga Donata Callelija, doseljenika s talijanskog prostora, i majka suca Damjana, koji se po ocu naziva Donadović.⁴²⁴ Prema Hauptmannu, ser Donato Caleli se u Rijeku doselio iz Ankone, a njegova je trgovačka kuća ubrzo bila među prvima. Također, njegovu suprugu Nastu autor uzima kao jedan od primjera Hrvatica koje su se udale za strance.⁴²⁵ Kao što je prethodno bilo spomenuto, trgovina željezom i uljem činila je najvažniji dio razmjene na području srednjovjekovne Rijeke. Željezo se, ponajviše s područja Kranjske, prevozilo u Rijeku, a zatim dalje na talijanski prostor, dok se ulje u Rijeku uvozilo s talijanske obale i iz Dalmacije. Glavna izvozna luka za željezo bio je Fermo, iz kojeg su se mnogi trgovci preselili u Rijeku (*Adam de Firmo*). Također, ponekad se kranjsko željezo u Rijeci mijenjalo za ulje.⁴²⁶ Prema Hauptmannu, „svatko tko je imao i malo gotovine, bacio se na kupnju i preprodaju željeza.“⁴²⁷ Čini se da se time bavio i Nastin pokojni muž, a ugovori koje je ona sklopila, uvelike svjedoče da je ona, zajedno sa sinom, nastavila voditi posao. U prvoj ispravi koja je spominje, Nasta je

⁴²³ Ennen, *The Medieval Woman*, 151.

⁴²⁴ Vidi str. 16.

⁴²⁵ Hauptmann, *Rijeka*, 40-41.

⁴²⁶ Isti, 34.

⁴²⁷ Isto.

bila jamac (*fideiutrix et plegia*) svome sinu, sucu Mateju. 1446. godine, trebala je, za ulje, platiti ser Marulinu pok. Venancija *de Montesanto*, 38 dukata.⁴²⁸ Iste godine Nikola Čopić je izjavio kako je, na molbu Bartolomeja Matiucijeva iz Ferma, dao na dražbu svoj vinograd u Kozali, za 27 dukata. Zatim navodi kako mu je za taj novac jamac bio sudac Matej Donadović, te kako je njemu jamac bila majka Nasta. Nikola, naime, sumnja kako će izgubiti vinograd, jer on nema ništa, te protestira protiv Naste zbog 100 dukata, pri čemu se bilježi kako je ona bila odsutna.⁴²⁹ Također, ubrzo se Nasta spominje kao dužnica (*debitrix*) Osvalda mlinara (*Osualdo molendinario de Lach*) za 36 dukata. Ugovorili su rok za otplatu duga, a za slučaj nemogućnosti otplate, ona zalaže sva svoja dobra.⁴³⁰ Prema ugovoru sklopljenom iste godine, Nasta je Pavlu iz Ljubljane trebala platiti za 78 svežnjeva dobrog željeza *de Ospergo* (poznate Auerspergove topionice željeza u Kranjskoj⁴³¹), koje je uzeo njezin sin. Tada je založila svoje dvije kuće...⁴³² Iste je godine trebala platiti 125 dukata sucu Matku iz Ljubljane (*Matcho Vidaç de Labaco*), koje mu je, za svoje stare račune, dugovao Matej. Određuje se da dug može otplatiti u dva navrata, te ona stoga zalaže cijelu svoju kuću.⁴³³ Nakon toga, u jednom se ugovoru navodi kako je Nasta istom Matku trebala platiti 78 dukata, ponovno za željezo koje je od njega uzeo njezin sin. Otplata se ponovno dogovara u dva navrata, a za sigurnost otplate ona tada zalaže kuću kupljenu od gostioničara Martina i kuću kupljenu od svećenika Jurja Sušića.⁴³⁴ Čini se kako je Nasta drugom prilikom otplatila Matku dio duga spomenutog u prvome ugovoru, jer su oba ugovora sklopljena iste godine. Nasta se ponovno spominje 1451. godine kao dužnica već spomenutog poznatog trgovca željezom, Adama iz Ferma. Dugovala mu je 80 dukata i 37 malih solida, za otplatu svih računa koje je vjerovnik do toga dana imao s njom ili njezinim sinom, te stoga zalaže dobro željezo u vrijednosti od 13 zlatnih dukata za svaku tisuću (*pro singulo milliaro*).⁴³⁵ 1452. godine, u jednoj se ispravi bilježi kako je Nasta dala punomoć sinu, za sve što je, iz raznih razloga, imala na Cresu.⁴³⁶ Prema ugovoru sklopljenom iste godine, Nasta se obvezala da će obešteti Ivana Babića za 12 dukata koje je njezin sin Matej obećao platiti ser Angelinu Bonfiolu.⁴³⁷ 1454. Nasta je ponovno dala punomoć sinu, za sve što je imala s nekim osobama na Cresu, kako za poslove,

⁴²⁸ VDAR III, 146.

⁴²⁹ VDAR III, 156.

⁴³⁰ VDAR III, 157-158.

⁴³¹ Hauptmann, *Rijeka*, 33.

⁴³² VDAR III, 168-169.

⁴³³ VDAR III, 181.

⁴³⁴ VDAR III, 182.

⁴³⁵ VDAR IV, 100.

⁴³⁶ VDAR IV, 126.

⁴³⁷ VDAR IV, 129.

tako i za obranu, i za sve što je imala iz bilo kojeg razloga.⁴³⁸ Ugovor sklopljen 1457. godine u njezinu domu, koji je prvi puta bilježi kao *Anastasiu*, navodi kako je trebala platiti 71 dukat, 5 libara i 4 mala solida Alegretu (*Alegreto Milogostich de Subinicho*), za otplatu robe koju je on prodao njezinom sinu.⁴³⁹ Nakon dva mjeseca, bilježi se kako Nasta duguje 88 zlatnih dukata i 64 mala solida Ivanu iz Napulja, stanovniku Rijeke, za 8 tisuća količine željeza i 44 libara, koje je uzeo Matej. Tada je založila kuću (*superius et inferius*) blizu javne ceste i 3 tisuće i 300 libara salitre.⁴⁴⁰ Za tri mjeseca Nasta je tom Ivanu odlučila prodati pozamašnu količinu srebrnine i sedam vegeta punih vina, za cijenu od 67 dukata i 5 libara malih.⁴⁴¹ Potkraj godine Matej je Agnolu iz Pesara, za njegovu robu, dugovao 97 dukata i 20 solida. Nasta je tada ponovno založila svoju kuću, o vlastitom trošku,⁴⁴² a sljedeće je godine Matej sucu Jakovu Mikoliću dugovao 72 dukata za željezo, i stoga založio 7 srebrnih zdjela i 10 srebrnih žlica, te vinograd ili pašnjak, obećajući mu da će rečeno ispuniti njegova majka.⁴⁴³ U ljeto sljedeće godine, prema ugovoru sastavljenom pred njezinim domom, Nasta je trebala platiti 49 zlatnih dukata i 5 libara malih, za željezo, Lovri Praznovreći.⁴⁴⁴ Istoga dana, bilježi se kako mu je, u svome domu, za željezo platila 88 dukata.⁴⁴⁵ 1445. godine, pred kapetanom, sucima i vijećem, ser Castelinus pok. Ivana iz Pesara, dakle sin jednoga od vjetrovnika, izjavio je kako Nasta u zalogu već dugo vremena ima neke predmete kod pok. Martina *Chiauasicha de Segna*, kojem je dugovala mnogo novca.⁴⁴⁶

Čini se kako je Nasta uvijek poslovala zajedno sa sinom, te da je uglavnom bila njegov jamac. Nijedan ugovor ne spominje dugove njezina pokojnog muža, a Matej je očito imao poteškoća s otplatom velike količine robe koju je preuzimao. E. Ennen postavlja pitanje jesu li se žene društveno aktivnijih muškaraca samostalnim komercijalnim radom bavile iz istih razloga kao i zaposlene žene danas - kako bi ostvarile bolji životni standard, ili kako bi financijski potpomagale karijere muževa, što je u srednjem vijeku obično značilo uglednu političku karijeru u gradskom vijeću.⁴⁴⁷ U ovom slučaju, uglednu političku karijeru vodio je Nastin sin. On je bio prisutan prilikom sklapanja mnogih ugovora i u mnogim svjedočenjima, a naišla sam na i podatak da je kao vijećnik deset puta bio izabran za suca.⁴⁴⁸ Karijera mu je

⁴³⁸ VDAR IV, 189.

⁴³⁹ VDAR V, 339-340.

⁴⁴⁰ VDAR V, 340.

⁴⁴¹ VDAR V, 344, dvije isprave.

⁴⁴² VDAR V, 347-348.

⁴⁴³ VDAR V, 362.

⁴⁴⁴ VDAR V, 391-392.

⁴⁴⁵ VDAR V, 396-397.

⁴⁴⁶ VDAR V, 429.

⁴⁴⁷ Ennen, *The Medieval Woman*, 277.

⁴⁴⁸ Hauptmann, *Rijeka*, 47.

svakako osiguravala ugled, ali vidljivo je kako je, gotovo u svim prilikama koristio majčin položaj. Nasta se očito nije preudavala, nego je, zajedno sa sinom, raspolagala velikom imovinom i sudjelovala u mnogim transakcijama.

5.2. Društveni život žena

Srednjovjekovne su žene, kako je i na riječkom primjeru pokazano u 3. poglavlju, u društvu bile određene svojim obiteljskim ulogama. Osim kao kći i sestra, žena je nakon udaje bila određena kao udana ili udovica, a izvan kategorije braka kao redovnica, a ponekad i kao bludnica. Osim toga žene su, kao i muškarci, bile određene i svojim društvenim statusom, kao plemkinje, građanke, seljanke ili služavke.⁴⁴⁹ Važno je napomenuti da je izlazak iz kuće za žene mogao predstavljati rizik. Izvori svjedoče o tome da su žene, pri odlasku na mjesta udaljena od svojih kuća, odlazile u pratnji susjeda ili djece. Žene su se uglavnom kretale od svojih domova do crkve, ali i pritom su trebale imati pratnju.⁴⁵⁰ Naime, tada su bile u opasnosti da sretnu nekoga tko bi mogao ugroziti njihovu čast i dobar glas, iz čega proizlazi da su žene, ukoliko bi same izašle, riskirale vlastiti ugled. Jednostavno rečeno, mogućnosti istupanja žena u javnosti razlikovale su se ovisno o vremenu i prostoru, ali su one, posebice na prostoru Mediterana, kojemu je bio svojstven takav kodeks časti, bile izrazito ograničene.⁴⁵¹

5.2.1. Izlazak u društvo

Srednjovjekovne žene nisu sudjelovale u radu niti svjetovnih niti crkvenih vlasti. Bilo im je, naime, dopušteno svjedočiti⁴⁵², a položaj žena na sudu temeljito odražava mjestimičnu veću pravnu podređenost žena muškarcima, što je pokazano u istraživanjima statuta dalmatinskih gradova, dok je, primjerice, prethodno prikazano kako su na određenim područjima Sjeverne Europe neke žene zasigurno imale bolji pravni položaj, uvjetovan zanimanjima i članstvom u cehovima. Sudovi na području Rijeke dijelili su se na duhovni, koji je sudio svećenicima i redovnicima, a zatim na građanski i na kazneni sud. Svjedočiti su mogli svaki odrasli muškarac i svaka odrasla žena „dobra glasa“, stariji od 18 godina.⁴⁵³ Žene su na sudu najčešće bile prisutne upravo kao svjedokinje, pri čemu je njihovo svjedočenje bilo

⁴⁴⁹ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 112.

⁴⁵⁰ Ista, 113.

⁴⁵¹ Janeković Rimer, *Rod i grad*, 128.

⁴⁵² Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 113.

⁴⁵³ *Statut grada Rijeke*, 71.

jednako vrijedno kao i svjedočenje muškaraca.⁴⁵⁴ Također, prema statutu, žene dobra glasa imale su privilegiju da ih se sasluša u crkvi u blizini njihova doma.⁴⁵⁵ Slične su odredbe postojale općenito na prostoru srednjovjekovne Europe.⁴⁵⁶

Očuvanje časti i dobrog imena nije bilo važno samo višim društvenim slojevima, nego zapravo svim pojedinim članovima srednjovjekovnog društva, bez obzira na njihov socijalni i materijalni položaj, o čemu, primjerice, svjedoče sudski procesi s područja Dubrovnika.⁴⁵⁷ Pritom su verbalni napadi na žene većinom pogađali njihovu seksualnu reputaciju, označavajući ih uvredljivim ulogama, dok je psovanje muškaraca često umanjivalo njihovu seksualnu ulogu (primjerice rogonja), što je opet posredno vrijeđalo muškarčevu ženu.⁴⁵⁸

Riječki statut u odredbi pod naslovom „O uvredama i psovkama“ propisuje da se svakoga tko izgovori uvredu trebalo kazniti s 50 libara. Zanimljivo je kako se nadalje određuje: „ako netko ili ženska izgovori više puta odjednom uvredu, neka se kazni s 10 libara“, nakon čega se navodi širok izbor uvreda, no samo u ženskom rodu: „bludnica, popovska ili fratarska ljubavnica, prasica, magarica, vještica, prostitutka i tome slično...“ I u tom se slučaju žene zacijelo poimalo s obzirom na njihovu čast, ukoliko se u zakonu pod „malovrijednim položajem“ mislilo na reputaciju a ne na društveni položaj, jer statut navodi da, ako žena „malovrijednog položaja“ uvrijedi ženu jednakog položaja, ona treba platiti kaznu od 20 solida.⁴⁵⁹

Riječani su, kao dobri kršćani, nedjelje smatrali svetima i poštivali su sve godišnje crkvene blagdane, a ostale svjetovne praznike trebalo je potvrditi vijeće.⁴⁶⁰ Statut određuje kako nedjeljama i praznicima sve trgovine i radnje moraju biti zatvorene, pod prijetnjom kazne od 5 libara.⁴⁶¹ Srednjovjekovne žene svakako su bile prisutne na gradskim festivalima i proslavama. U talijanskim gradovima, kada bi djevojke navršile 12 godina, u takvim prigodama nisu više smjele ostajati same, no jednom kada bi se udale, imale su nešto veću slobodu.⁴⁶² Općenito gledano, koliko iz današnje perspektive možemo vidjeti, u srednjovjekovnim je društvima postojala određena sloboda za neudane žene i udovice, ali ona je bila vezana za posvećenost crkvi i religiji. Jedino je ona ženama osiguravala sigurnost,

⁴⁵⁴ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 113.-115

⁴⁵⁵ *Statut grada Rijeke*, 235.

⁴⁵⁶ Ennen, *The Medieval Woman*, 177.

⁴⁵⁷ Slavica Stojan, „Žene psovačice i psovanje žene“, u: *Žene u Hrvatskoj*, 141-156.

⁴⁵⁸ Ista, 141-142.

⁴⁵⁹ *Statutum terrae Fluminis*, 289-291.

⁴⁶⁰ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 142.

⁴⁶¹ Isto.

⁴⁶² Shahar, *The Fourth Estate*, 212.

moćnost obrazovanja i učinkovito javno djelovanje.⁴⁶³ Žene su svakako često pohodile crkve, jer je odlazak na misu zapravo bila i jedna od rijetkih prilika za susrete i razgovor, također su kao kume prisustvovalе krštenjima i vjenčanjima, osobito kao prijateljice mladenki.⁴⁶⁴

U Rijeci je najveći vjerski blagdan predstavljao Božić, koji se, kao i drugdje, slavio u krugu obitelji. Proslava je započinjala odlaskom na božićnu svetu misu, dakle, na polnoćku ili na Božić ujutro, a završavala je u proslavom u kućama, gdje se, uz oca obitelji, oko punog stola okupljala rodbina.⁴⁶⁵ Također se slavio blagdan sv. Margarete, 13. srpnja,⁴⁶⁶ kao i blagdan sv. Mihovila, a dan sv. Vida, zaštitnika grada, koji se obilježavao 15. lipnja, značio je posebno veliko slavlje, koje je okupljalo sav kler, kao i političke i civilne autoritete. Gigante također pretpostavlja kako se, nakon procesije i svete mise u crkvi sveca, priređivao svečani domjenak za vijeće, kapetana i pripadnike klera.⁴⁶⁷

Kada govorimo o svjetovnim društvenim događajima na europskom prostoru, žene su mogle posjećivati kazališne predstave, gdje su, kao što je poznato, i ženske uloge igrali muškarci. Žene, primjerice, nisu sudjelovale u konjskim trkama (tal. *Palio*) koje su se održavale i u gradovima na sjeveru, niti u igrama loptom, koje su u talijanskim gradovima obilježavale početak religioznih ili gradskih ceremonija.⁴⁶⁸ Na području Italije, žene su sudjelovale u nekim popularnim igrama kojima nije bio cilj promovirati muške ratničke karakteristike i koje nisu bile tradicionalne muške igre. S. Shahar donosi primjer jedne takve igre u Padovi, koja je zapravo predstavljala ritual proljetnog udvaranja. Naime, djevojke iz grada smjestile bi se u dvorac izrađen od drveta, a mladići iz drugih gradova dolazili bi do njih, odjeveni u boje svojih gradova te bi opsjedali dvorac, bacajući djevojkama cvijeće. Jednom prilikom djevojke su prepustile dvorac mladićima iz Venecije, čija im se skupina činila najzgodnijom. Mladići iz Padove zbog toga su bili bijesni, te je došlo do tučnjave šakama, i paranja zastave sv. Marka, no Venecijanci su ipak pobijedili.⁴⁶⁹

Neradni dani u Rijeci su prolazili u dokoličarenju (tal. *passatempi*) i igranju igara poput šaha, loptanja, bacanje kocke, gađanja boca i kartanja. Igre su često rezultirale neredima, pa je i u tom smislu vijeće donijelo niz preventivnih mjera (1445. godine).⁴⁷⁰ U vrijeme karnevala, u Rijeci su se priređivali balovi na kojima su plesali riječki mladići i dame,

⁴⁶³ Ennen, *The Medieval Woman*, 281.

⁴⁶⁴ Shahar, *The Fourth Estate*, 212.

⁴⁶⁵ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 141.

⁴⁶⁶ Isti, 140.

⁴⁶⁷ Isti, 142.

⁴⁶⁸ Shahar, *The Fourth Estate*, 212.

⁴⁶⁹ Isti, 213.

⁴⁷⁰ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 143.

što je vjerojatno bio posebno važan događaj za mlade žene. U privatnim se se kućama organizirali skromniji balovi koji su bili prilika za upoznavanje mladih, kao i za opušteno međusobno upoznavanje njihovih obitelji koje je prethodilo mnogim vjenčanjima.⁴⁷¹ Otmjenije balove organizirali su kapetani u dvorskim salonima, te su na njih pozivali ugledne građane sa njihovim obiteljima, a ti su se balovi ponekad održavali i pod maskama.⁴⁷² Vijeće za takve prilike također predviđa pojačanu kontrolu žena, te određuje da se prilikom javnih balova i ostalih proslava u palači održava red u pogledu sjedenja gospođa, kako se ne bi zbunjivale. Nakon kapetanove i vikarove žene trebaju sjediti gospođe sudaca i vijećnika, koje slijede prema važnosti položaja svojih muževa. Taj je red trebao nadzirati satnik ili općinski vojnik sa četvoricom službenika, pod prijetnjom kazne od 10 libara po svakome od njih, kako bi se izbjegli skandali koji se, kako se navodi, obično dogode na takvim skupovima žena. Ukoliko bi se koja od žena tada rječu ili djelom suprotstavila službenicima, predviđena je kazna od 20 solida, za koje mora odgovarati njezin muž, a ona je toga puta morala biti udaljena iz palače. Također se navodi kako su ostale žene mogle sjediti gdje su željele, a u pitanjima njihova plesanja i rasporeda sjedenja poštovali su se stari običaji. Ukoliko bi na zabavu došla neka plemenita strankinja, ona je također trebala sjesti prema društvenom položaju svoga muža.⁴⁷³ Svako ometanje zabave kažnjavalo se novcem (15 solida), a ako bi netko radio nered, izbacivalo bi ga se i zatvaralo u općinski zatvor, a navedena novčana kazna bi mu se udvostručila. Moralo se ponašati pristojno i paziti što se govori, jer su se i takvi prekršaji kažnjavali, a propisana je i pristojna odjeća za plesanje, pa tako haljine nisu smjele biti iznad koljena, jer u suprotnom osoba nije mogla ostati na zabavi.⁴⁷⁴ Statut također propisuje kako javnim priredbama ne smiju prisustvovati žene koje vode nepošten život niti bludnice, tajne ili javne...⁴⁷⁵ Prema tome je vidljivo kako je riječko društvo, jednako kao i društva u ostalim dijelovima zapadne Europe, bilo svjesno prostitucije kao aspekta gradske svakodnevice. Po statutu, prostitutke su trebale stanovati izvan gradskih cesta, a zabranjeno im je bilo stanovati u kućama neposredno uz ceste. Dopušteno im je bilo stanovati na udaljenim mjestima kod gradskih zidova. Ako bi bile zatečene da stanuju na drugom mjestu, propisano je da ih se mora izbaciti, uz kaznu od 10 libara.⁴⁷⁶ Slično je bilo određeno i u Istri, a potvrđeno je kako su mnogi zapadnoeuropski gradovi u srednjem vijeku imali javne kuće. One su se svakako osnivale i zato da bi vlast mogla nadzirati prostitutke, koje nisu bile pod

⁴⁷¹ Isto, 144.

⁴⁷² Isto.

⁴⁷³ Isto, 145-146.

⁴⁷⁴ Isto, 146.

⁴⁷⁵ *Statutum terrae Fluminis*, 329-331.

⁴⁷⁶ *Statutum terrae Fluminis*, 347

kućnim nadzorom muškaraca. Također, važno je napomenuti kako su se društveni stavovi o prostituciji mijenjali, a tolerancija prema njoj smanjivala se prema kraju srednjeg vijeka.⁴⁷⁷

Maskiranje kao način na koji do danas privremeno možemo mijenjati svoj identitet, u srednjem se vijeku često pokušavalo zakonski zabraniti, jer je nemogućnost prepoznavanja pojedinaca i gubitak nadzora nad njima predstavljala opasnost za vlasti. U Dubrovniku su zabrane maskiranja poznate od 14. stoljeća, i to se ponajprije odnosilo na ružne likove, a od druge polovice 15. stoljeća one postaju sve brojnije.⁴⁷⁸ Takve su zabrane najviše pogađale pokladne svečanosti, tijekom kojih su se održavale proslave i plesovi pod maskama, kao što je bio običaj i u Rijeci.

5.2.2. Skandal pod maskama

Jednu je plesnu zabavu pod maskama obilježio skandal povezan s kćeri kapetana Jakova Raunachera. Čini se kako je tom prilikom jedan mladić (Antun) tijekom plesa poljubio kapetanovu kćer. Među spisima Riječke notarske knjige naišla sam na slijed od nekoliko zapisnika o tom incidentu (12. i 13. svibnja), a slučaj je već interpretirao S. Gigante, koji ga je smjestio u širi kontekst, što mi je bilo od koristi pri razumijevanju događaja. Važno je napomenuti kako se u svjedočenjima o mladiću govori kao o pokojnome, kao i da je bio sin svećenika Marka Radolića. Prvi je svjedočio Šimun Vasmisić, izjavivši da je čuo kako je Ciprijan Faričić rekao o dotičnom mladiću: „Sad je učinio i goru stvar.“ Faričić je Antunu Rosoviću rekao: „Reci mu ti ili ću ja. Ja se nikoga ne bojim.“ To se vjerojatno odnosilo na priznavanje kapetanu. Rosović je rekao: „Ciprijan i ja smo, „marendajući“, od Antuna *da Rocha* čuli da je Antonac Radolić tijekom plesa poljubio kćer gospodina kapetana.“ Faričić je na to dodao: „Ako je Barulo to rekao, onda je tako bilo.“ Ali, Rosović se nije slagao s tim prijedlogom, te je rekao je da bi bilo bolje da pričekaju kapetana nasamo, u crkvi sv. Vida, i da mu kažu što se dogodilo. Smatrao je da će on najbolje znati što učiniti. Faričić je predlagao da sve odu reći na sud. Rosović je tada pridodao: „Da sam bio prisutan, istukao bih ga, zgrabio bih ga za kosu i odvukao van iz palače.“⁴⁷⁹ Iz svjedočenja Šimuna Kožarića saznaje se da je Rosović rekao da je Antonac, kada je poljubio djevojku, imao masku iznad lica (*Antonaç vltra vellum quod habebat ante faciem est osculatus filliam domini capitanei*). Čini se kako su ga upravo zato prepoznali. Naime, Rosović to nije sam vidio nego je čuo od Nikole *da Rocha*. Kada su Nikolu pitali je li to baš vidio, odgovorio je kako nije, nego da mu je rekao

⁴⁷⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 127-128.

⁴⁷⁸ Janeković Rimer, „Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003.), 9-44.

⁴⁷⁹ *VDAR* III, 253.

netko tko je stajao pored njega, ali da je Antonca vidio pored djevojke. Navedeni muškarci su odlučili reći sve kapetanu, jer su smatrali da bi im zamjerio ukoliko bi to prije čuo od nekog drugog.⁴⁸⁰ Zatim je svjedočio ser Juraj Rusević, koji je rekao da je, dok je bio u dvorani u kojoj se plesalo, vidio kako se kapetanova kći s Teodorovom kćeri povlači nakon plesa, te kako je Antonac pod maskom pristupio djevojkama (*Antonaç laruatus, habens vellum ante faciem*). Antonac je, čini se, te večeri nosio jednostavnu bijelu venecijansku masku, tipičnu za muškarce (lat. *larva*- fantom ili duh), koja je bila izrađena od prozračnog materijala.⁴⁸¹ Naveo je kako su se udaljili kako bi se ljubili, te je dodao kako im se mladić, i bez dodirivanja, već previše približio.⁴⁸² Gigante pretpostavlja kako je Radolićevu smrt uzrokovala ljutnja kapetana, koji je događaj shvatio kao tešku uvredu (*grave offesa*) svoje kćeri. Također zaključuje kako pokojni mladić zasigurno nije bio na dobrom glasu, jer ga Šimun Vasmisić ne naziva Antun, nego *Antona* (tal. *Antoniaccio*), što je moglo značiti da je vodio raskalašen život, pa kapetanu nije bilo teško pripisati mu još pokoji grijeh. Na takav zaključak potiču dva spisa koja slijede nakon navedenih svjedočenja, jer je iz prvoga vidljivo kako bi se u događaj mogao umiješati i Ivan Reychenburger, kapetan Devina i Krasa, koji je tražio dodatno suđenje⁴⁸³, nakon čega se, prema drugom spisu (sljedećega dana) kapetan Raunacher, u suglasnosti sa sucima i vijećem, obratio svećeniku Marku, ocu pokojnog mladića. Tada mu je postavio uvjet da, ako se vrati u Rijeku, ne smije po tom pitanju uznemiravati riječko vijeće, niti ikoga, uključujući i vijećnike, kao ni svoju braću niti bližnje, te da o tom skandalu i smrti pokojnog Antonca ne govori nikome u Rijeci...⁴⁸⁴ Prema Giganteu, za pretpostaviti je kako kapetanova duša nije imala mira, jer nije želio da se i kapetan Reychenburger umiješa u taj slučaj.⁴⁸⁵ Tome u prilog svjedoči i podatak da je 1. ožujka 1449. godine vijeće donijelo odluku o zabrani maskiranja na zabavama, pod prijetnjom novčane kazne od 50 libara. Kazna se odnosila na organizatore zabava, jer su oni morali točno vidjeti tko je tko od uzvanika.⁴⁸⁶

Čini se kako slučaj slikovito opisuje nezgodne posljedice do kojih je moglo dovesti ogovaranje, jer se stječe dojam kako ni revni svjedoci nisu bili sigurni što su zapravo čuli. Štoviše, vjerojatno je kako su ovdje posljedice slobodnijeg ponašanja bile kobne. Svakako je indikativno da se ovdje radilo o kćeri kapetana na čiju se čast pojačano pazilo, kao i o mladiću čija je reputacija otprije bila poznata kao loša, te stoga kapetan nije imao milosti, kao što je

⁴⁸⁰ VDAR III, 253-254.

⁴⁸¹ http://www.carnivalofvenice.com/?page_id=31

⁴⁸² VDAR III, 254.

⁴⁸³ VDAR III, 254.

⁴⁸⁴ VDAR III, 254-255.

⁴⁸⁵ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 71.

⁴⁸⁶ Isti, 145.

indikativna i sama uporaba riječi skandal (*scandalum*), koju je stvorilo mnogostruko prepričavanje događaja. Prema kasnije donesenom Riječkom statutu, nasilno ljubljenje ili obaranje žena, dakle, protivno njihovoj volji, novčano se kažnjavalo s obzirom na društveni status dotične žene, te se dalje navodi kako se oštećene žene tada nije moglo nazivati bludnicama.⁴⁸⁷ Čini mi se kako ovdje nije izvjesno da je mladić kapetanovu kćer ljubio protivno njezinoj volji, jer su vidjeli kako se s prijateljicom udaljila te joj se on tada približio. Ukoliko je njihovo poznanstvo, ili samo privlačnost, imala dublje korijene, možemo pretpostavljati o njezinim osjećajima prema Antoncu, a koji su kapetanu mogli biti dodatna motivacija za njegovo uklanjanje, kao i da je stoga možda patila zbog krajnjeg ishoda događaja. Takvi podaci zasigurno nisu ušli u zapisnik o svjedočenjima, što samo potvrđuje plošnost slike o osjećajima žena iz prošlosti koju možemo pokušati rekonstruirati.

6. Materijalna kultura

6.1. Stanovanje

Životni uvjeti srednjovjekovnih ljudi svakako su ovisili o njihovom društvenom i materijalnom statusu. Obuhvaćeni dio riječkog izvora u ugovorima spominje samo kuće (*domus*), kojih su bogatiji građani imali i više, ne opisujući ih pobliže, dok se katnica (*domum totam superius et inferius*) bilježi tek u jednom zalogu bogate gospođe Naste⁴⁸⁸. Prema istraženom primjeru Poreča, M. Mogorović Crljenko zaključuje kako su na području Istre u razdoblju romanike kuće uglavnom bile manje, te da su najčešće bile katnice koje su imale vrlo jednostavan raspored. Te su kuće većinom bile jednoćelijske, a prizemlje im je uglavnom služilo kao radionica ovisno o zanimanjima vlasnika, dok su gornji katovi mogli biti odijeljeni tankim zidovima. Kasnija gotička pregradnja ili novogradnja (iz 15. stoljeća) funkcionalnije raščlanjuje prostorije te kuće postaju šire i niže, što se također povezuje s društvenim razvojem, jer mnoge kuće obrtnika, koje objedinjuju radionicu i stan, zamjenjuju kuće trgovaca koje sadrže skladište i trgovinu.⁴⁸⁹ Pri opisu životnih uvjeta u Rijeci, Gigante koristi rad Giuseppea Caprina o svakodnevnom životu na području Trsta i Istre, jer smatra kako se slika o načinu života u Trstu u 14. stoljeću ne razlikuje mnogo od slike života u domaćinstvima petnaestostoljetne Rijeke.⁴⁹⁰ Prema tome, Riječanke i Riječani vjerojatno su živjeli u kućama koje su većinom bile građene od kamena i prekrivane pločicama, a također i u drvenim kućama. U središnjem dijelu kuće nalazila se kuhinja s velikim ognjištem, koje je

⁴⁸⁷ *Statutum terrae Fluminis*, 311-315.

⁴⁸⁸ *VDAR V*, 340.

⁴⁸⁹ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 71-72.

⁴⁹⁰ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 32.

predstavljalo središte obiteljskog života za većinu gradskih obitelji. U njoj bi sluškinja bila zauzeta tijekom cijelog dana, obitelj bi se okupljala za jelo, a zimi se u prostoriji održavala ugodna toplina. Oko ognjišta su se mogli naći predmeti kao što su tronožac i lonci, na zidnim policama moglo je stajati razno obojeno posuđe i pribor, mjedeni kotlić (*ramino luccicante*), a tamo su se također nalazili stol i klupe. Primjera radi, u jednom je ugovoru Marina, žena Luke Oslića, u zalog dala jedan bakreni kotlić i jedan na lancu, za 43 solida...⁴⁹¹ Također, u kuhinji su se držale naćve za miješenje kruha, kante za vodu i neki sanduk koji je služio kao ostava.⁴⁹² Gigante smatra kako higijenske navike Riječana, kako javno, tako i privatno, nisu bile osobito razvijene. Kada govori o tjelesnoj higijeni, smatra kako su ljudi usta brisali možda samo nakon jela, te navodi indikativan podatak da se u 16. stoljeću u svim kućama (ne samo u skromnijima) uglavnom jelo prstima.⁴⁹³

Sobe su (prema Caprinu) bile veće i slabo osvijetljene, imale su stropne grede i drvene podove, ili, na katovima, podove od cigle. U sobama su se nalazile škrinje od orahovine, ulaštene voskom, ili bijele od drveta topole, u kojima bi se držala odjeća, posteljina, papiri i knjige od papira (tal. bambagina). Također, u sobama se znao nalaziti kakav stolić s tri noge te sjedala s kožnim jastucima, kao i poneki pribor za ukrašavanje, kutijice za uspomene ili nakit, te bočice parfema i balzama. Koristili su se pokrivači od različitih tkanina, a zimi su tome služile janjeće kože. Prisutnost ženstvenih aktivnosti u kućama potvrđuju neki ukrasni i nabožni predmeti na zidovima, kao što su *agnus dei* od voska ili srebra, maslinove grančice, svijeće, posudice sa svetom vodom i poneko oružje, spremno za uporabu. Na prozorima su se izvana nalazile posude s cvijećem i lončanice mažurana. Gigante prikazuje jedan kućni običaj koji su Riječani održavali tijekom božićne proslave. Navodi kako su na blagdanskome stolu običavali držati boce napunjene grožđem iz vlastitih vinograda, za Kristovo rođenje i rođenje nove godine.⁴⁹⁴ Bogatiji su stanovnici svakako posjedovali profinjenije predmete za svakodnevnu upotrebu. U prikazanom ugovoru između dvojice supruge sestara Klare i Passine spomenuli smo srebrni pojas, kao i srebrni pladanj i zdjele.⁴⁹⁵ Gospođa Nasta i njezin sin nekoliko su puta davali u zalog srebrno posuđe i žlice.⁴⁹⁶ Također, jedan njezin zalog sadržavao je 2 srebrne plitice i 32 srebrne kopče, u jednoj torbici od baršuna, ukrašenoj biserima.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ VDAR V, 414.

⁴⁹² Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 31-32.

⁴⁹³ Isti, 135.

⁴⁹⁴ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 141.

⁴⁹⁵ VDAR III, 165.

⁴⁹⁶ VDAR V, 344., VDAR V, 362.

⁴⁹⁷ VDAR V, 429.

6.2. Odijevanje žena

Istraživanja srednjovjekovnih inventara imovine i miraznih ugovora, ponajprije na području Dalmacije, pokazala su kako je ženama bilo važno uljepšavanje. Vidljivo je kako su plemkinje, ali i mnoge pučanke, imale lijepu odjeću izrađenu od skupocjenih materijala, najčešće u zelenoj, crvenoj, plavoj i smeđoj boji.⁴⁹⁸ Siromašne pučanke nosile su uglavnom odjeću od grubog sukna. Također, čini se kako su sve žene imale barem malo nakita, posebice naušnica i prstenja. Nakit bogatijih žena bio je uglavnom od zlata ili pozlaćen, te ukrašen biserima i kamenjem, a siromašne pučanke nosile su lijepo izrađen srebrni nakit. Talijanski i francuski putnici koji su u 15. i 16. stoljeću prošli kroz Dubrovnik, smatrali su odjeću dubrovačkih žena čednom, štoviše, ružnom. Pritom je moguće pretpostaviti da su oni bili navikli na raskoš velikih gradova, pa im se zbog toga skromnost nije činila lijepom, pa Z. Janeković Römer odijevanje dalmatinskih žena radije opisuje kao otmjeno jednostavno.⁴⁹⁹ Općenito gledano, bogate europske građanke znale su uživati u luksuzu. Moda je, kao i uvijek, bila podložna promjenama, ali može se zaključiti kako su tijekom srednjeg vijeka osnovu ženske odjeće činile duge haljine. Uglavnom su se nosile donje haljine, koje su dugo vremena bile jedino rublje koje su žene imale. Tijekom 11. i 12. stoljeća haljine sve više poprimaju obilježja luksuza, te se izrađuju od svile.⁵⁰⁰ U razdoblju ranog i razvijenog srednjeg vijeka, i žene i muškarci nosili su poluduge lanene haljine, ispod gornjih dugih haljina koje bi vezivali remenom. Od razvijenog srednjeg vijeka ženske su se donje haljine, ispod gornjih, nosile tako da su se mogle vidjeti na različite načine (primjerice, ukrasni rubovi) te su imale veći „decolette“. U 14. stoljeću haljine su se svakako krojile uz tijelo i bile su čvrsto vezane uz gornji dio tijela, dok im je donji dio slobodno padao.⁵⁰¹ Te su se haljine nosile preko donjih, i poznate su pod francuskim nazivima *sorkot* (dugih rukava) ili *Sukenie* (vunena), a žene su vani nosile još i razne ogrtače i plašteve. Poznati europski zakoni o odijevanju gotovo uvijek spominju donju haljinu, koja se morala nositi ispod gornje. Zanimljivo je kako zakoni o odijevanju iz 14. stoljeća nisu uzimali u obzir cijene materijala koliko običaj čvrstog vezanja („tight lacing“), koji je tada bio u modi.⁵⁰² Siromašnije su žene mogle imale koristi od činjenice da u srednjem vijeku ljudi nisu voljeli jednostavnost i štedljivost. Primjerice, žena bogatog trgovca dala bi svoj ogrtač sluškinji prije nego bi ga do kraja iznosila. Također,

⁴⁹⁸ Janeković Römer, *Rod i grad*, 130.

⁴⁹⁹ Isto.

⁵⁰⁰ Shahar, *The Fourth Estate*, 216.

⁵⁰¹ Isto.

⁵⁰² Isto, 217.

trgovanje starijom ili već nošenom odjećom bilo je dosta prošireno, te se ona prodavala kao što se danas prodaju potpuno novi proizvodi jer se, zapravo, proizvodilo vrlo malo tkanina koje su bile spremne za nošenje.⁵⁰³

Moglo bi se reći da su žene uvijek bile osjetljivije na društveno značenje odjeće jer su im mnogi drugi oblici potvrda statusa bili uskraćivani ili ograničeni.⁵⁰⁴ Takvo potvrđivanje položaja obitelji u društvu nije uvijek odgovaralo vlastima, pa su gradska vijeća zakonom pokušavala ograničiti raskoš viših društvenih slojeva, a takvi su se zakoni u Njemačkoj počeli donositi kasnije nego u Italiji, Španjolskoj ili Francuskoj (otprilike sredinom 14. stoljeća). Važno je napomenuti kako se takvi zakoni najprije pojavljuju u gradovima, jer se u njima količina bogatstva naglo povećala. Također, europski zakoni prije 15. stoljeća ne odražavaju klasnu podjelu, nego im je cilj uglavnom bio borba protiv pretjeranog luksuza i nemorala, iako, usprkos svom jasnom stavu, zasigurno nijedno od toga nisu mogli spriječiti. Naime, smatralo se da bi rastući luksuz, ponos i arogancija mogli izazvati božju kaznu ili nesreću, koja bi tada ugrozila opće dobro, a ovakvo razmišljanje bilo je posebice opravdano u politički nestabilnim vremenima.⁵⁰⁵ Dubrovački propisi iz 1515. godine svoju strogoću opravdavaju tvrdnjom da luksuz vodi grad u propast, te zabranjuju svilu i brokat, osim za rukave i svadbenu odjeću. Također se ograničava dopuštena količina i težina nakita i dodataka. Osim cijena odjeće, dubrovačkim zakonima je važno bilo obuzdati i nove krojeve, jer se propisivala zapljena i skraćivanje širokih ogrtača na dubrovačku modu.⁵⁰⁶ U srednjem vijeku svakako je bila važna i boja odjeće. Odijevanje u crno označavalo je seksualnu apstinenciju udovica, dok su, nasuprot tome, prostitutke često bile odjevene rastrošno i izazovno te su mogle imati otkriveno lice, dok su udane žene lice trebale zaklanjati velom. Neki istarski primjeri također svjedoče o neprimjerenosti nepokrivanja glave u javnosti,⁵⁰⁷ a čini se kako je isto vrijedilo i u Rijeci, gdje su žene, osim velova, nosile i pokrivala za glavu (peče). Notarski spisi (osobito potkraj pete knjige) sadrže nekoliko popisa raznih odjevnih predmeta, prema kojima možemo pokušati zamisliti što su sve nosile Riječanke. Jedan ugovor iz 1457. godine navodi više ženskih odjevnih predmeta. Naime, Matej *Choceuar* u ime svoje unuke *Orsule*, zapljenjuje od Alegreta iz Trogira jedan svileni veo, kao i jedan od njemačkog pamuka (*de bombace teutonicum*), jedan bijeli plašt s pripadajućim ukrasima u obliku školjki (*chonchis*) i gumbima,

⁵⁰³ Ista, 219.

⁵⁰⁴ Janeković Rimer, „Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku“, 27.

⁵⁰⁵ Shahar, *The Fourth Estate*, 219.

⁵⁰⁶ Janeković Rimer, „Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku“, 27.

⁵⁰⁷ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 130.

jednu peču (*peciam*), jednu bisernu ogrlicu, jednu novu gornju lanenu haljinu (*vernaciam*) crne boje, te jednu kožnu i jednu od grubog sukna, koju je kupio od Klare *de Signaniça*. Također, tu spadaju i dvije ženske košulje (*interulas*), jedna plahta, jedna krunica od crnog jantara i još jedna peča. Naime, on izjavljuje kako je sve te stvari pokojna Vita, udovica Ivana trgovca, u svojoj oporuci ostavila Katarini, svojoj tadašnjoj sluškinji, pokojnoj sestri *Vrsule de Brineis*, te kako oporuka to jasno pokazuje.⁵⁰⁸ Jedan drugi zalog sadrži haljinu (*inuestituram*) od plave tkanine sa srebrnim gumbima, i jedan mač u vrijednosti 25 malih libara.⁵⁰⁹ Također, bilježi se kako je Marija, udovica Grižana Violetića, založila kod Maruše (*Marusa Sagagnina*) jednu haljinu od tamne zelene tkanine, za 44 mala solida.⁵¹⁰ Jedan ugovor o zajmu navodi kako je *Veneciano de Cregnino* dao jednu peču od crne vunene tkanine nekoj ženi, koja je majka Lucije i žena Ivana iz Bribira.⁵¹¹ U ugovoru o zajmu, sklopljenom 1449. godine između dvojice trgovaca, navodi se kako Pavao Fravičić vjerovniku zalaže krevet od perja i jednu žensku haljinu od zelene tkanine.⁵¹² Slikovit je i zalog Katarine, stanovnice riječkog područja, iz 1458. godine, koji sadrži jednu novu škrinju s poklopcem, dva komada odjeće (*soati*- možda pogrešno transkribirano socha), dva stolnjaka, pet plahti, jedan komad sukna (*chauecio*), dva rupca, dva dvostruka stolnjaka, haljinu od crne tkanine, jedan ogrtač (lat. *çipone* –možda scipano) od fine svilene tkanine (*de cendato*) ljubičaste boje, i jedan crn, dijelom od kože, dvije muške košulje i jednu ljubičastu haljinu po njemačkoj modi (*ala Todisca*), u vrijednosti od 27 libara.⁵¹³

Gigante prikazuje zanimljivo pismo kapetana i riječkih sudaca upućeno grofu Cresa i Osora, sastavljeno početkom veljače 1438. godine. Pismo se temelji na iskustvu kancelara Antuna de Renno, koji je s još nekoliko ljudi brodom putovao iz Labina prema Osoru, noseći sa sobom posoljeno meso.⁵¹⁴ Brod su u Osoru napali gusari koji su, između ostalog, opljačkali tri putnice iz Rijeke,⁵¹⁵ a ovdje je osobito zanimljiv kancelarov popis odjevnih i uporabnih predmeta koje su tri žene imale sa sobom. Udovica Elena imala je petnaest lanenih pokrivala za glavu (peča), sedam svilenih velova, jedan stolnjak duljine pet lakata, tri stolnjaka od tri lakta, i tri svilena rupca. Druga se žena bilježi kao Elena Sušelićeva, a njoj su uzeli jedan svileni i dva pamučna vela te tri pamučna, dva svilena i osam lanenih pokrivala za glavu. Imala je još i jedan rubac od sirove svile, pet lanenih rubaca, jedan stolnjak duljine šest lakata

⁵⁰⁸ *VDAR* V, 331-332.

⁵⁰⁹ *VDAR* V, 404.

⁵¹⁰ *VDAR* V, 410.

⁵¹¹ *VDAR* III, 206.

⁵¹² *VDAR* III, 274.

⁵¹³ *VDAR* V, 455.

⁵¹⁴ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 50.

⁵¹⁵ Isti, 51.

i jednu torbicu od sirove svile, vrijednu 30 solida. Trećoj ženi, Luciji, oduzeli su trinaest lanenih pokrivala za glavu i jedno od sirove svile, dva vela od sirove svile, dva lanena rupca i čak trinaest rupčića za nos (*nasitergia*). Ona je imala još i par krunica od jantara i modrog stakla te jednu dječju platnenu kapicu.⁵¹⁶ Također, ženama su gusari oduzeli i kruh i sir koje su ponijele na put, a potom su, putujući prema Rapcu, nastavili svoju potragu za stvarima. Gigante neobično zanimljivim smatra trinaest rupčića za nos, koje je imala Lucija, jer su se oni koristili samo u posebnim prilikama, dok je većina ljudi nos uglavnom brisala rukom. Usporedbe radi, navodi kako su neki ugledni venecijanski građani imali tek nekoliko rupčića (primjerice, 1454. godine jedna venecijanska građanska obitelj posjedovala ih je ukupno pet).⁵¹⁷

⁵¹⁶ Isto.

⁵¹⁷ Isti, 134.

7. Zaključak

Ovaj diplomski rad imao je za cilj prikazati život žena na prostoru Rijeke u 15. stoljeću, ponajprije uzevši u obzir dvije velike teme: obiteljski život i pitanje javnog djelovanja. Pritom se pokušalo sagledati u kojoj se mjeri razlikuju statutarni propisi grada i primjeri iz prakse, zabilježeni u notarskoj knjizi. Smatram da ovdje ne možemo govoriti o iznimno velikim odstupanjima od pisanog zakona, a neka postojeća odstupanja ipak treba gledati kao posljedicu neujednačenosti običaja, koju je kasnije doneseni statut nastojao uskladiti. Za zaključiti je kako analizirani primjeri ukazuju na povoljniji položaj žena iz viših društvenih slojeva u odnosu na siromašnije žene, u smislu njihova prava na nasljedstvo pokojnih roditelja, pri čemu se ponekad na njega pozivaju kao emancipirane osobe, kao što se doima da su bogatije udovice u spisima prisutnije kao upraviteljice svoje djece. Kada govorimo o poslovnoj slobodi i mogućnostima ostvarivanja u društvu, koje su za žene, u odnosu na muškarce, uvijek ograničene, vidljivo je da su one svakako bile veće za pripadnice radničkih gradskih obitelji. Pitanje okvira slobode svakako je uvjetovano društvenim statusom, a u tom smo smislu istaknuli i udovice koje, kako je prikazano, predstavljaju većinu žena koje se u izvoru identificiraju prema zanimanjima. Promišljanje o slobodi srednjovjekovnih žena u javnosti dovodi do teme ženske časti, koja se, zapravo bez obzira na društveni položaj, doima kao njihova najvrijednija imovina. Smatram da u današnjici nije dovoljno reći da o nekoj temi ne znamo jer se o njoj nije bilježilo te da vjerojatno nije bila od većeg značaja, zapravo se trebamo pitati zašto se nije zabilježilo i, ako hoćemo, zašto nije bilo važno. Nove analize koje s različitih polazišta mogu reinterpretirati faktografiju trebaju cjelovit pristup, koji se u najširem smislu može odrediti kao kulturna povijest, a taj je pristup možda najpravičniji za proučavanje povijesti žena. Jer, bavljenje poviješću samo je pokušaj približavanja istini o prošlosti, i ako to želimo što sustavnije činiti, trebamo težiti univerzalnosti. Upravo povijest žena priziva univerzalno sagledavanje povijesti, jer ono nije moguće bez ženskog elementa.⁵¹⁸ U tom smislu, kancelarovi spisi predstavljaju dragocjen izvor podataka za sagledavanje svakodnevnog života Riječanki i Riječana u srednjem vijeku, te smatram da su višestruko korisni iz aspekta kulturne povijesti. Nadam se da je ovaj rad barem donekle uspio iscrpiti i kvalitetno prezentirati te podatke, ponajprije prikazujući žene, ali svakako unutar šireg društvenog i kulturnog konteksta.

⁵¹⁸ Andrea Feldman, u: *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, 16.

8. Sažetak

Rad prikazuje život žena na prostoru Rijeke u 15. stoljeću, većinom koncipiran kroz dvije velike teme: obiteljski život i pitanje javnog djelovanja žena. Obiteljski aspekt sadrži razdoblja u životu žena poredana kronološki, polazeći od djetinjstva, gdje se promišlja o njegovom shvaćanju, preko prava ženske djece na imovinu koje doseže do pitanja miraza. Zatim se sagledava pravo žena prilikom sklapanja braka, imovinsko pravo udanih žena, a pokušava se i prikazati osobne odnose supružnika, te se dotiče život udovica. Javno djelovanje žena uključuje teme kao što je prisutnost žena u ugovornim obvezama, sluškinje i žene kao obrtnice i trgovkinje. Pritom je nešto veća pažnja posvećena udovicama, koje predstavljaju većinu poslovno aktivnih žena. Analizom se sagledava u kojoj se mjeri razlikuju statutarni propisi grada i primjeri iz života, zabilježeni u Riječkoj notarskoj knjizi, a navedeni se aspekti također promatraju u komparaciji sa statutima okolnih područja. Pitanje slobode žena u radu se otvara promišljanjem o slobodi u javnosti, posebice prilikom društvenih događaja, pri čemu se ukazuje na važnost ženske časti. Nakon toga, posljednje poglavlje bavi se svakodnevnim životom u petnaestostoljetnoj Rijeci, te prikazuje kulturu stanovanja i žensku kulturu odijevanja. Rad također sadrži nekoliko zanimljivih priča, rekonstruiranih preko podataka iz izvora i smještenih u kontekst, koje zapravo oslikavaju pojedine aspekte života žena. Kancelarovi spisi predstavljaju dragocjen izvor podataka za sagledavanje, između ostalog, svakodnevnog života riječkih ljudi u srednjem vijeku, na temelju kojeg se, uz korištenje podataka iz stručne literature, žene ovdje prikazuju unutar šireg aspekta kulturne povijesti.

9. Summary

This paper portrays the lives of women in the city of Rijeka at the turn of the 15th century by engaging with two overarching themes; their lives within the structure of the family and the impact of women in the public sphere. The theme of family uses a chronological approach, wherein it looks at the lives of women from topics arising during childhood to the inheritance rights of daughters, which also touches upon the question of dowry. This theme also includes the implementation of marital law and vowels, the inheritance rights of married women and a look at personal relations within a marriage, which impacted the lives of widows. Women's impact in the public sphere deals with women's roles in officially sanctioned activities, their roles as maids or house servants and as craftswomen and merchants. Under this theme special attention is given to the lives of widows, who made up the majority of actively working women. In this regard, the paper evaluates to what degree there are differences and inconsistencies between information that is provided in the statute of Rijeka to examples of everyday life that have been recorded in the city's notarial documents. These findings are also compared with the statutes of surrounding areas. The question of women's freedom is also considered, and, in regard to women in medieval times it brings up the ideal of chastity, as woman's most prized possession. The last chapter covers everyday life in Rijeka, by looking at particularly domestic culture and women's clothing. The paper makes use of a few interesting case studies which have been reconstructed and told using facts from primary source. Through these stories it is possible to form a picture of individual aspects of women's lives. In that regard, the notarial documents found and studied present an invaluable source of information for looking at the lives of people in medieval Rijeka, which were used in this paper to shed light on the women of this era, within a wider context of cultural history available to us.

10. Bibliografija

Izvori:

Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), I-III. *VDAR* III (1955-1956), str. 5-343; IV (1957), str. 89-225; V (1959), str. 255-459, priredio Mirko Zjačić.

Herkov, Zlatko. *Statut grada Rijeke iz godine 1530*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1948.

Petranović, Anamari. *Statutum terrae Fluminis MDXXX; Statut grada Rijeke 1530; Statuti concessi al comune di Fiume da Fernando i nel' MDXXX*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2001.

Literatura:

Budak, Neven - Tomislav Raukar. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Depoli, Guido. „Italianita della Fiume quattrocentesca“. *Pagine istriane* Ser. 3, vol. 1 (1950): 35-43.

Ekl, Vanda. *Živa baština. Studije i eseji*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1994.

Ennen, Edith. *The Medieval Woman*. Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell Inc., 1989.

Fabijanec, Sabine Florence. „Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća“. U *Ženske skozi zgodovino*, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. 49-64. Celje: 2004.

Feldman, Andrea. „Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest“. U *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 9-19. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.

Gigante, Silvino. *Fiume nel Quattrocento. Con illustrazioni di Riccardo Gigante*, Fiume, Stab. tipo-lito-grafico di E. Mohovich, 1913.

Gigante, Silvino. *Storia del comune di Fiume*. Firenze, 1928.

Grbavac, Branka. „Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

- Gross, Mirjana. „Nevidljive žene“. *Erasmus: časopis za kulturu demokracije* 3 (1993): 56-64.
- Hanawalt, Barbara. „Medievalists and the Study of Childhood“. *Speculum* vol 77, br. 2 (2002): 440-460.
- Hauptmann, Ferdo. *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko- ugarske nagodbe*. Zagreb: Matica hrvatska, 1951.
- Herlihy, David. *Medieval Households*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Herlihy, David. *Women, Family and Society in Medieval Europe: Historical Essays, 1978 – 1991*. Providence – Oxford: Berghahn Books, 1995.
- Janeković Römer, Zdenka. *Maruša ili suđenje ljubavi.: bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb: Algoritam, 2007.
- Janeković Römer, Zdenka. „Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku“. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 9-44.
- Janeković Römer, Zdenka. *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*. Dubrovnik – Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1994.
- Karbić, Marija. „Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca“. U *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 33-56. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“, Ženska infoteka, 2004.
- Karbić, Marija. „Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku“. U *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko, 114-130. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2011.
- Karbić, Marija. „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“. *Scrinia Slavonica* vol 3, br. 1 (2003): 57- 69.
- Klapisch- Zuber, Christiane. *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*. Chicago i London: University of Chicago Press, 1985.

Kobler, Giovanni. *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume*. Trst: Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume: Università popolare di Trieste, 1978.

Margetić, Lujo. *Hrvatsko srednjovjekovno nasljedno i obiteljsko pravo*. Zagreb: Narodne novine, 1996.

Margetić, Lujo. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: Obvezno pravo*. Zagreb: HAZU, 1997.

Margetić, Lujo. *Vinodolski zakon*. Rijeka- Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2008.

Mogorović Crljenko, Marija. *Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Mogorović Crljenko, Marija. „Položaj kćeri u istarskoj obitelji u 15. i 16. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 29 (2005): 59-77.

Munić, Darinko. „Rijeka i njezina luka“. U *Zbornik Sveti Vid*, ur. Darinko Munić, 35-50. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1995.

Nikolić Jakus, Zrinka. „Između vremenitih i vječnih dobara: žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku“. U *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 33-56. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.

Nikolić Jakus, Zrinka. „Obitelj dalmatinskog plemstva od 12. do 14. stoljeća“. *Acta Histriae* 16 (2008.): 60-88.

Nikolić Jakus, Zrinka. „Profesija – hraniteljica: dojišje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, U *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko, 97-113. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2011.

Nikolić Jakus, Zrinka. *Rodaci i bližnji*. Zagreb: Matica hrvatska, 2003.

Novak, Zrinka. „Neki aspekti pravnog položaja žena u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu“. *Historijski zbornik* 62/2 (2009): 315-343.

Peić Čaldarović, Dubravka. „Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija“. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* vol 29 (1996): 273-287.

Pezelj, Vilma. „Neki elementi pravnog položaja žene u Rapskom statutu iz 14. st.“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 48 (2011): 73-87.

Perrot, Michelle. *Moja povijest žena*. Zagreb: Ibis grafika, 2009.

Shahar, Shulamith. *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages*. Cambridge: University Press, 1983.

Stojan, Slavica. „Žene psovačice i psovanje žena“. U *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman, 141-156. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004.

Strčić, Petar. „Riječko stanovništvo do XVII. stoljeća“. U *Zbornik Sveti Vid*, ur. Darinko Munić, 21-34. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1995.

Uljančić- Vekić, Elena. „Kultura odijevanja porečkih plemića u kontekstu svakodnevne povijesti (1650.-1720.)“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

Internetska stranica:

http://www.carnivalofvenice.com/?page_id=31